

**T.C.
MİLLÎ SAVUNMA ÜNİVERSİTESİ
ALPARSLAN SAVUNMA BİLİMLERİ VE MİLLÎ GÜVENLİK
ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ
ASKERÎ EĞİTİM YÖNETİMİ ANABİLİM DALI
ASKERÎ EĞİTİM YÖNETİMİ PROGRAMI**

**Ziya Gökalp'in Eğitim Düşüncelerinin
Eğitime Yansımaları Üzerine Bir İnceleme**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HARUN ZENGİN

2081508

TEZ DANIŞMANI: PROF.DR. FATMA MIZIKACI

**ANKARA
EYLÜL 2022**

**TC.
MİLLÎ SAVUNMA ÜNİVERSİTESİ
ALPARSLAN SAVUNMA BİLİMLERİ VE MİLLÎ GÜVENLİK
ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ
ASKERÎ EĞİTİM YÖNETİMİ ANABİLİM DALI
ASKERÎ EĞİTİM YÖNETİMİ PROGRAMI**

**Ziya Gökalp'in Eğitim Düşüncelerinin
Eğitime Yansımaları Üzerine Bir İnceleme**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**Harun ZENGİN
2081508**

**Tezin Enstitüye Verildiği Tarih: 05 Eylül 2022
Tezin Savunulduğu Tarih: 19 Eylül 2022**

Tez Oy birliği / Oy çokluğu ile başarılı bulunmuştur.

Unvan Ad Soyad

İmza

Tez Danışmanı: Prof.Dr. Fatma MIZIKACI

Jüri Üyeleri: Prof.Dr. Şakir ÇINKIR

Doç.Dr. Öğ.Alb. Efdal AS

**ANKARA
EYLÜL 2022**

ÖZGÜNLÜK RAPORU

Tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve ç) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 116 sayfalık kısmına ilişkin, 26/05/2022 tarihinde şahsım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 10'dur.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kaynakça hariç
- 2- Alıntılar hariç/dâhil
- 3- 5 kelimeden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Millî Savunma Üniversitesi Alparslan Savunma Bilimleri ve Millî Güvenlik Enstitüsü Lisansüstü Tez Çalışması Özgünlük Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Usul ve Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Harun ZENGİN

ETİK BEYANI

Millî Savunma Üniversitesi Enstitüleri Lisansüstü Tez Hazırlama Kılavuzu'nda yer alan kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmasında; tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, tez çalışmasında yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi, kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı, bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu, bildirir; aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

Bu tezdeki düşünce, görüş, varsayım, sav veya tezler bana aittir; Millî Savunma Bakanlığı, Türk Silahlı Kuvvetleri, İçişleri Bakanlığı, Jandarma Genel Komutanlığı, Millî Savunma Üniversitesi ve Alparslan Savunma Bilimleri ve Millî Güvenlik Enstitüsü sorumlu tutulamaz.

Harun ZENGİN

....../....../2022

İTHAF

Sevgili annem ve babama

ÖNSÖZ VE TEŞEKKÜRLER

Bu çalışma; akademik bir ilgi ile başlamıştır. Ziya Gökalp, muasır medeniyetler seviyesine ulaşmak için millî kültürümüzden hiçbir şey kaybetmeden, Türkçülüğü ve Müslümanlığı koruyarak muasır medeniyetler seviyesine millî bir eğitimle ulaşabileceğimizi savunmuştur. Gökalp Avrupai tarzda eğitim veren mektepler olarak Harbiye ve Tıbbiyeyi örnek göstermiştir. Bu iki mektebin Avrupai tarzda eğitim vermekte olduğunu ve bu sayede en iyi kumandan ve doktorlara sahip olduğumuzu dile getirmiştir. Harbiye ve Tıbbiye mektebinden dönemin en iyi kumandan ve doktorlarının çıktığını savunması beni, kendi eğitim ve düşünce tarihimizi incelemeye sevk etmiştir. Gökalp'in eğitim sisteminde yaşanan köklü değişimler üzerindeki etkisini incelemek ve eğitim reformu hakkında öne sürdüğü önerilerin bir kısmının harp okullarında verilen eğitim sistemini örnek aldığını ve düşünceleriyle benzerlik gösteren noktaları ortaya koymak yönüyle literatüre katkı sağlamaktadır.

Ziya Gökalp, cumhuriyetin kuruluşuna, düşünceleriyle damgasını vuran bir aydındır. Çünkü Gökalp, hayatı boyunca memleket sorunlarını kendi sorunlarından öncelikli görmüş ve hiçbir zaman memleket sorunlarından kaçmamış hep çözümler aramıştır. Gökalp için eğitim, büyük bir önem taşımaktadır. Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren Tevhid-i Tedrisat, Dil Devrimi, Medeni Kanun, Üniversite Reformu, İzmir İktisat Kongresi, Lâiklik, Milliyetçilik konularına varıncaya kadar birçok alanda etkisi görülmüş ve bu alanlara imzasını atmıştır.

Bu çalışma süresince; bilgisi ve zamanını benden esirgemeyen değerli hocam Prof. Dr. Fatma Mızıkacı 'ya, idari amirim Dr. Hüseyin Alper İrtem'e ve enstitü müdürüm Prof. Dr. Hüsnü Özlü'ye teşekkür ederim.

Ankara; Eylül 2022

Harun ZENGİN

İÇİNDEKİLER

ÖZGÜNLÜK RAPORU	iii
ETİK BEYANI	iv
İTHAF	v
ÖNSÖZ VE TEŞEKKÜRLER	vi
İÇİNDEKİLER	vii
ŞEKİL LİSTESİ	ix
ÖZ	x
ABSTRACT	xii
1. GİRİŞ	1
1.1. Araştırmanın Problemi	1
1.2. Araştırmanın Amacı	2
1.3. Araştırmanın Sınırlılıkları	3
1.4. Araştırmanın Önemi	3
2. YÖNTEM	5
2.1. Araştırmanın Yöntemi	5
2.2. Araştırmanın Modeli	5
2.3. Evren ve Örneklem	6
2.4. Verilerin Toplanması	6
2.5. Verilerin Çözümlemesi	6
3. BULGULAR	9
3.1. Hayatı ve Şahsiyeti	10
3.2. Eserleri	28
3.3. Dönemin Eğitim Durumu ve Fikir Akımları	31
3.3.1. Dönemin Eğitim Durumu	31
3.3.2. Dönemin Fikir Akımları	35
3.3.2.1 Osmanlıcılık	35
3.3.2.2. İslamcılık	37
3.3.2.3. Garpcılık (Batıcılık)	38
3.3.2.4. Türkçülük	39
3.4. Ziya Gökalp'in eğitim ve öğretim hakkındaki görüşleri	43
3.4.1. Ziya Gökalp'in Eğitim ve Öğretim Anlayışı	43
3.4.2. Gökalp'in Kültür ve Medeniyet Anlayışı	44
3.4.3. Gökalp'e Göre Millî Maarifin Oluşturulması ve Eğitimde Reform	50
3.4.3.1. Gökalp'e göre İlköğretim	54
3.4.3.2. Gökalp'e Göre Ortaöğretim	55

3.4.3.3. Gökalp'in Üniversite Anlayışı	56
3.4.4. Askerî Okulların ve Askerî Eğitimin İyileştirilmesine Yönelik Yapılan Reform Çalışmaları	61
3.4.5. Gökalp'in hedeflediği eğitim sistemi ile askeri okulların eğitim sistemi arasındaki benzer noktalar	70
4. SONUÇ VE ÖNERİLER.....	72
KAYNAKÇA.....	77

ŞEKİL LİSTESİ

Sayfa

Şekil: Ziya Gökalp'ın Eğitim Hakkındaki Görüşünün Ortaya Çıkarılması İçin Oluşturulan Tematik Analiz Diyagramı.

8

ÖZ

ZİYA GÖKALP'İN EĞİTİM DÜŞÜNCELERİNİN EĞİTİME YANSIMALARI ÜZERİNE BİR İNCELEME

Harun ZENGİN

Millî Savunma Üniversitesi, Alparslan Savunma Bilimleri ve Millî Güvenlik
Enstitüsü

Ankara, Haziran 2022

Sosyoloji, sosyal hayatın, sosyal değişimin ve insanların sosyal davranışlarının nedenlerinin ve sonuçlarının bilimsel yollarla araştırılmasıdır. Sosyoloji, grupların, organizasyonların ve toplumların yapılarını araştırarak insanların bu yapılardaki etkileşimlerini, ailenin yapısını, örgütleri, eğitimin toplumsal hayattaki fonksiyonunu, cinsiyete dayalı iş bölümü gibi konuları ele alıp incelemektedir.¹

Sosyoloji, 1789 yılında Fransız İhtilali'nden sonra Fransa'da XVII. ve XIX. Yüzyılda Avrupa'da hızla gelişen sanayi toplumlarında meydana gelen toplumsal sorunları çözmek amacıyla ortaya çıkmıştır. Sosyoloji ilk zamanlarda batı dünyasında yaşanan sorunlara karşı çözümler üreten bir bilim olarak düşünülmüş ve bu sorunları giderecek bir bilim olarak kabul edilmiştir. Sosyolojinin Osmanlı ve Türkiye'deki yeri de bundan farklı değildir. Osmanlı'da sosyoloji batılılaşmanın bir ürünü olarak karşımıza çıkmaktadır. Sosyoloji, Osmanlı Devleti'nin içeride ve dışarıda yaşadığı siyasi, askerî, kültürel vb. gibi pek çok olumsuzluklara veya sıkıntılara karşı devletin kurtuluş reçetesini sunacak olan bir bilim olarak görülmüştür. Ziya Gökalp de Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu sorunlardan kurtulması için sosyoloji biliminden yararlanmıştır. Gökalp, doğu ve batı düşüncelerini harmanlayarak Osmanlı'yı bu bunalım sürecinden kurtarmak için hayatını adanmıştır.

Bu çalışmada amaç; Ziya Gökalp'in eğitim hakkındaki düşüncelerini ortaya koymaktır. Gökalp'in eğitime verdiği önemi ve eğitim hakkındaki düşüncelerinin oluşmasında etki eden etkenlerin anlaşılabilmesi için çalışmada hayatına da yer

¹ Halil İbrahim Bahar, *Sosyoloji* (Ankara: Usak Yayınları, 2009), 3.

verilmiştir. Ayrıca hars (kültür) ve medeniyet,² çağdaşlaşma ile ilgili görüşleri eğitim bağlamında ele alınmıştır. Bunların yanında ilk, orta ve yükseköğretim kademelerinin mevcut durumlarını ortaya koyarak bu kademelerin gelişmesi için nelerin yapılabileceği ve nelere dikkat edilmesi gerektiği hususlarına da yer verilmiştir. Bu çalışma nitel araştırma yöntemlerinden doküman analizi ile yapılmıştır. Bu doğrultuda Gökalp'in tüm makale, şiir kitapları taranmış, bunlar arasından eğitim hakkındaki görüşlerini içeren dokümanlar çalışmanın örneklemini oluşturmuştur. Örneklem olarak seçilen dokümanlar listelenmiş, gruplandırılmış ve içerik analizine tâbi tutulmuştur. İçerik analizinden ortaya çıkan temalar tekrar sınıflandırılarak sonuçlara ulaşılmıştır. Yapılan analizlerde ulaşılan bulgular; Gökalp'in kültür ve medeniyet kavramlarının ayrımını eğitim ve öğretim kavramının ayrımına da yansıttığını göstermiştir; buna bağlı olarak Gökalp, toplumun ulusallaşması ve millî bilincin oluşması kapsamında millî eğitimin kurumsallaşması düşüncesini ortaya atmıştır. Bir diğer bulgu ise Gökalp'in hedeflediği mefkûre (ideal) çerçevesinde yeni bir toplum, yeni bir devlet ve yeni bir eğitim modelini öngörmüş olmasıdır. Gökalp yeni toplumsal düzen için millî eğitime amaç, görev ve değerler atfetmiştir. Gökalp'in millî eğitim etrafında şekillenecek yeni toplumda kültürel değerlerin bireylere kazandırılarak milletine ve vatanına sadık yurttaşların yetiştirilmesi görüşü öne çıkmaktadır. Eğitim ve kültürel değerlerin yeni toplumsal düzende sağlamadaki rolünün tespiti ve Gökalp'in eğitim hakkındaki görüşlerinin oluşmasında yaşadığın dönem içerisinde askerî okulların eğitim sistemi ile ilişki kurulması bu çalışmanın en önemli bulgusunu oluşturmaktadır. Sonuç olarak Gökalp'in eğitim reformu hakkında öne sürdüğü önerilerde askerî okulların eğitim sistemini örnek aldığı bulgularla ortaya konulmuştur.

Anahtar Sözcükler: Ziya Gökalp'in Eğitim Anlayışı, Eğitim, Kültür-Medeniyet, Askerî Eğitim, Osmanlıda Fikir Akımları.

Bilim Kodu: 10208

Sayfa Sayısı:

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Fatma MIZIKACI

² Gökalp'e göre hars yani kültür; bir milletin toplumsal hayatının ahenktar bir mecmuası yani ortak bir bilinci ya da geçmişidir. Medeniyet ise aynı bölgeye dâhil olan milletlerin toplumsal hayatlarının müşterek bir mecmuudur.

ABSTRACT

ZIYA GÖKALP'S EDUCATIONAL THOUGHTS A REVIEW OF THE REFLECTIONS ON EDUCATION

Harun ZENGİN

National Defense University, Alparslan Institute of Defense Sciences and National
Security
Ankara, June 2022

Sociology is the study of human social relationships and institutions. Sociology's subject matter is diverse, ranging from crime to religion, from the family to the state, from the divisions of race and social class to the shared beliefs of a common culture, and from social stability to radical change in whole societies. Unifying the study of these diverse subjects of study is sociology's purpose of understanding how human action and consciousness both shape and are shaped by surrounding cultural and social structures.

First studies of sociology go back to the 17th century in France after the French Revolution in 1789. It emerged in the 19th century in order to find answers to the social problems that occurred in a rapidly developing industrial societies in Europe. At first, sociology was thought of as a science that produced solutions to the problems experienced in the western world, and was accepted as a science that would produce ideas and knowledge about society and social problems. The place of sociology in the Ottoman Empire and in the Turkish Republic is not different from what happened in Europe at that time. It is a fact that sociology in the Ottoman Empire emerges as a product of westernization. According to Ziya Gökalp, sociology could be a way of thinking about the political, military and cultural disturbances of the time so that the state would have been saved. Gökalp further thought that theories of sociology and knowledge produced in the field of sociology could enlighten the way to find answers to the ongoing social problems in the Ottoman Empire. Gökalp dedicated his life to produce knowledge about the social crises of the Ottoman Empire by blending Eastern and Western thoughts.

The aim of this study is to investigate Ziya Gökalp's thoughts about education. Gökalp's life is also included in the study in order to understand the importance he

attaches to education and the factors affecting the formation of his thoughts about education. In addition, hars (culture) and his views on civilization and modernization were discussed in the context of education. In addition to these, the current situation of primary, secondary and higher education levels is revealed and what can be done for their development and what should be paid attention to. In the study, Document analysis from qualitative research methods was used . In this direction, all of Gökarp's articles and poetry books were scanned, and among them, the documents containing the education and his opinions about him constituted the sample of the study. The documents selected as a sample were listed, grouped and subjected to content analysis. The themes emerging from the content analysis were reclassified and the results were reached. The findings reached in the analyzes; He showed that Gökarp reflected the separation of the concepts of culture and civilization to the distinction of the concept of education and training; Accordingly, Gökarp put forward the idea of institutionalizing national education within the scope of the nationalization of society and the formation of national consciousness. Another finding is that Gökarp envisaged a new society, a new state and a new educational model within the framework of the concept (ideal) he aspired to. Gökarp has assigned aims, duties and values to national education for the new social order. In the new society that will be shaped around national education in Gökarp, the idea of raising citizens loyal to their nation and homeland by bringing cultural values to individuals comes to the fore. The most important finding of this study is the determination of the role of education and cultural values in providing in the new social order and the establishment of relations with the education system of military schools during the period you lived in the formation of Gökarp's views on education. As a result, Gökarp's suggestions about education reform were revealed by the findings that military schools took the education system as an example.

Key Words: Ziya Gökarp's Understanding of Education, Education, Culture-Civilization, Military Education, Thought Schools in the Ottoman Empire.

Science Code: 10208

Pages:

Supervisor: Prof. Dr. Fatma MIZIKACI

1. GİRİŞ

1.1. Araştırmanın Problemi

18. yüzyılda Fransa’da meydana gelen Fransız İhtilali ile Avrupa’da meydana gelen Sanayi Devrimi, toplumları birçok yönden etkilemiş ve ulus devletlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu durum, imparatorluklarda çözümlere ve dağılmalara sebebiyet vermiştir. Bu doğrultuda toplumlarda ortaya çıkan sorunlara çözüm bulmak amacıyla toplum bilimi olarak bilinen sosyoloji ilmi ortaya çıkmıştır. Toplumsal olayların nedenlerini araştıran ve toplumun düzeninde sistematik bir yapı oluşturan bu ilmin kurucusu Durkheim’dir.³

Osmanlı İmparatorluğu, bünyesinde birden fazla ulusu barındırdığından dolayı Fransız İhtilali’nden en çok etkilen devletlerden biri olmuştur.⁴ Ziya Gökalp, Osmanlı İmparatorluğu’nda yaşanan toplumsal parçalanma, dağılma ve toplumsal birliği sağlayamama gibi sorunlara çözüm bulmak amacıyla, Millî İctimaiyat (Millî Sosyoloji) kavramını ortaya çıkarmıştır. Ziya Gökalp, dönemin sorunlarına millî ictimaiyat ışığında çözüm önerileri sunmuştur. Gökalp, Durkheim’in sosyolojisinden çok etkilenmiş ve onun sosyolojisini benimsemiştir. Sosyolojiyi Türkiye’ye getiren ilk kişi olmasından dolayı Ziya Gökalp Türk sosyolojisinin kurucusu olarak kabul edilmektedir.⁵

Osmanlı İmparatorluğu’nun içinde bulunduğu kaostan kurtulması için çözüm önerileri sunan Ziya Gökalp, fikirleriyle parlamış ve bilimin ışığında, toplumsal sorunlara yaklaşmıştır. Ziya Gökalp, imparatorluk yerine kurulacak olan devlet, toplumun sarsılan değerlerinin, özünü bozmadan ve onları koruyarak, çağın gereğine uygun olarak düzenlenmesi ve bu düzenlemelerin öznel olmamasını, tamamı ile nesnel ve

³ Coşkun Sağlam, “Emile Durkheim’in Metodolojisi ve Sosyolojisi” *Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi*, C.9. S.2. (2019): 450. (449-480).

⁴ Mehmet Ali Karaman, “Fransız İhtilalinin Osmanlı İmparatorluğuna Etkileri”. *Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi*, S.44. (2018): 72. (62-79)

⁵ Cansu Dursun, “Sosyolojinin Türkiye’de Şekillenışı: Kuruluş Yılları” *Bilim Armonisi*, C.2. S.1. (2019): 20. (19-24).

bilim çerçevesinde yapılması gerektiğini dile getirmiştir. Ona göre bu inceleme ve düzenlemeleri yapacak olan bilim ise sosyolojidir.⁶

Bu çalışmada Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşanan krizlere çözüm bulmanın ve toplumun özünden kopmadan yeni değerlerin temellerini atmanın eğitimle sağlanabileceği vurgulanmaktadır. Ziya Gökalp'in çağın gelişmişlik seviyesine ulaşma konusundaki batılılaşması ve batı algısı incelenmiştir. Ziya Gökalp'in eğitim hakkındaki görüşünü ortaya çıkarmak ve topluma ne gibi katkıları olduğuna cevap aranmaktadır. Bu katkılar; eğitim sayesinde kültürel değerlerin gelecek nesillere aktarıldığı, millî bir bilincin oluşturulduğu vurgulanmıştır.

1.2. Araştırmanın Amacı

Bu çalışmanın amacı, Ziya Gökalp'in eğitim hakkındaki görüşlerini ortaya koymaktır. Bu temel amaca ulaşmak için belirlenen alt amaçlar şunlardır:

- a. Ziya Gökalp'in düşüncelerin şekillenmesinde yaşadığı dönemin etkisi var mı?
- b. Ziya Gökalp'in eğitim ve öğretim hakkında öne sürdüğü düşünceler nelerdir?
- c. Ziya Gökalp'in eğitim düşüncesi ile o dönemin askerî okullarının eğitim sistemi arasında nasıl bir ilişki vardır?

Bu araştırmada Gökalp'in eğitim hakkındaki görüşü sosyoloji ilminin çerçevesinde ve onun ışığında incelenmiştir. Eğitimin toplum içindeki önemi Ziya Gökalp'in görüşleri açısından incelenen bu kavram genel hatları ile açıklanmasındaki nedeni; eğitim reformu hakkında öne sürdüğü önerilerini etkileyen etkenleri ortaya çıkarmaktır. Toplumun gelişimi için eğitim kavramı toplum açısından öneminin ortaya konulması amaçlanmıştır. Bu temel amaç bağlamında, Gökalp'in eğitim düşüncelerinin oluşmasında tarihsel ve toplumsal temellerin irdelenmesi, eğitim sorunlarını hangi nedenler etrafında açıkladığını, eğitimin görevlerinin neler olduğunu, eğitim ve öğretim basamaklarını tüm yönleriyle ele alınıp analiz edilmesi; eğitim ve öğretim basamakları hakkındaki görüş ve fikirleri ile dönemin askerî okullarından verilen eğitim sistemi ile benzer yönlerin tespit edilmesi ortaya çıkarılmıştır.

⁶ Korkut Tuna, "Ziya Gökalp'in Millî Sosyoloji Anlayışı" *Dergipark*, C.0. S.2. (1986): 52. (51-67)

1.3. Araştırmanın Sınırlılıkları

Bu araştırma Ziya Gökalp'in eğitim kavramı ile ve doküman analizi ile sınırlandırılmıştır. Ziya Gökalp bir düşünce adamı olarak tanınmaktadır. Cumhuriyetin kurulmasında Mustafa Kemal Atatürk'ü düşünceleriyle etkilemiştir. Mustafa Kemal Atatürk'ün, "düşüncelerimin fikir babası Ziya Gökalp'tir" demesi onun cumhuriyetin kurulmasında büyük bir etkisinin olduğunu göstermektedir. Ziya Gökalp'i tüm yönüyle ele almak mümkün değildir. Bundan dolayı çalışmada, onun eğitim ile ilgili görüşünü daha iyi bir şekilde anlamak için yaşadığı dönemde meydana gelen toplumsal sorunları ve batılılaşma algısını oluşturan temel nedenlere yer verilmeye çalışılmıştır. Ayrıca araştırmada sadece doküman analizi kullanılmış, görüşme ve gözleme yer verilmemiştir.

1.4. Araştırmanın Önemi

Düşünceleri ve eserleriyle halen güncelliğini koruyan Ziya Gökalp, Türk sosyolojisinin kurucusu ve onun temelini oluşturan ilk kişidir. Ziya Gökalp'in hakkında sayısızca yazı yazılmış olup halen de yazılmaya devam edilmektedir. Osmanlı'da eğitim alanında yaşanan ikicilik (medrese ve batılı tarzda eğitimin verildiği mektepler) durumunun toplumda bir takım olumsuz durumlara sebebiyet verdiğini ve bu durumu ortadan kaldırmak için millî bir eğitime geçişindeki etkisinin neler olduğu açıklanmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılması ile kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin eğitim sisteminin oluşmasında Gökalp'in dile getirdiği fikirlerin eğitim alanına ne kadar yansıdığını ve uygulanabildiğini ayrıca batı ilminin taklit etmek ve muasır devletler seviyesine ulaşmak için nelerin yapılması gerektiğini ve nelere dikkat edilmesi gerektiği konuları incelenmiştir. Gökalp'in eğitim sistemine katkı bakımından oluşturulan öğretim programlarında nelere dikkat edilmesi gerektiğini hakkında bilgiler sunmaktadır. Alana katkısı bakımından Ziya Gökalp'in eğitim düşüncesini konu alan birden fazla bilimsel çalışmaya rastlanılmaktadır. Ancak diğer çalışmalardan farklı olarak bu çalışmada Gökalp'in görüş ve fikirlerin oluşmasında hangi etkenlerin yattığını, sadece ünlü düşünürlerin görüşlerinden etkilenmediğini, gözlem yeteneği sayesinde toplumsal sorunların çözümünde önemli bulduğu bazı kurumların yapısını ve sisteminin örnek aldığını ortaya çıkarmak bakımından önem taşımaktadır. Günümüz eğitim sisteminde yapılacak reform çalışmalarında dikkat edilmesi gereken hususlar açısından önem arz

etmektedir. Gökalp'in eğitim reformu hakkındaki çalışmalarında önemseydiği ilkelerin (toplumsal değerler, kùltür ve siyasetin eğitime bulaşmaması gibi) etkisini ortaya çıkarmak bakımında önemlidir. Millî eğitimin oluşması ancak milli kùltürün korunması ve muhafazasıyla mümkün olabilmektedir. Başka bir milletin kùltürünü, eğitim sistemini benimsemek, kendi milletini yozlaştırmak demektir. Bir milletin eğitim sistemini benimsenmesi o milletin sömürgesi altına girmeyi de kabul etmektir. Bu durumun tarihte örneğine rastlamak mümkündür. 1900'yılında Modern eğitim sistemi adı altında Afrika sömürölmek istenmiştir. Afrika kıtasında özellikle misyonerlerin açtığı ilk eğitim kurumları ile hem Batı kùltürünün yayılması hem halkların Hristiyanlaştırılması hem de sömürgeciliğin meşrulaştırmışlardır. Bu sistem ile Afrikalı halkın zihinlerini kendi topraklarına yabancılaştırmışlardır. Gökalp'te bu durumun yaşanmaması için eğitim reformunda dikkat edilmesi gereken unsurların altını çizmektedir.

2. YÖNTEM

2.1. Araştırmanın Yöntemi

Ziya Gökalp'in eğitim anlayışını ve dönemin eğitim anlayışına etkilerini araştırmak amacıyla nitel araştırma yöntemlerinden doküman analizi yöntemi kullanılmıştır. Doküman analizi ise belli bir amaca uygun olarak var olan kaynakları bulma, okuma, not alma ve değerlendirme işlemlerini kapsamaktadır.⁷ Belirlenen sistematığe göre seçilen dokümanlar içerik analizine tabi tutularak bulgulara ulaşılmıştır. İçerik analizi, birbirine benzeyen verileri belirli kavramlar ve temalar çerçevesinde bir araya getirmek ve bunları okuyucunun anlayabileceği şekilde düzenlenerek yorumlanmasıdır.⁸ Bulgular araştırmanın alt amaçları doğrultusunda oluşturulan alt temalar halinde sunulmuştur.

2.2. Araştırmanın Modeli

Araştırmada nitel araştırma yöntemlerinden durum çalışması modeli kullanılmıştır. Yıldırım ve Şimşek'e göre durum çalışmasında amaç belirli bir duruma ilişkin sonuçları ortaya koymaktır. Durumu etkileyen etmenler bütüncül bir yaklaşımla araştırılır ve durumu nasıl etkiledikler ve durumdan nasıl etkilendikleri üzerinde odaklanılır.⁹ Bu araştırmada, Ziya Gökalp'in düşüncelerinin yaşadığı dönemin sosyolojik kuramlarından, düşünce akımlarından ve toplumsal değişimlerden nasıl etkilendiği ve dönemin eğitim anlayışını nasıl etkilediği araştırıldığından araştırma durum çalışması olarak modellenmiştir. Bu çerçevede araştırmada doküman analizi kullanılarak araştırma sorularına cevap aranmaya çalışılmıştır. Çalışmada Gökalp'in kendi eserleri "*Makaleler I-IX* (Kültür Bakanlığı tarafından Gökalp'in tüm makaleleri bir araya getirilerek hazırlanmıştır), *Malta Konferansları*, *Milli İhtimaiyat; Usul*,

⁷ Niyazi Karasar, *Bilimsel Araştırma Yöntemi*, (Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2005), 75.

⁸ Ziya Karataş, "Sosyal Bilim Araştırmalarında Paradigma değişimi: Nitel Yaklaşımın Yükselişi" *Türkiye Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi*, C. 1, S. 1 (2017):79.

⁹ Ali Yıldırım, Hasan Şimşek, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, 5. Bs. (Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2005), 73.

İçtimaiyat Mecmuası, Hars ve Medeniyet, Milli Terbiye ve Maarif Meselesi, Türkçülüğün Esasları, Türk Medeniyet Tarihi, Türkleşmek İslamlaşmak Muasırlaşmak” ile Gökâlp hakkında muhtelif müelliflerin yazdıkları eserler araştırmanın temel dokümanlarını oluşturmuştur.

2.3. Evren ve Örneklem

Araştırmanın evreni Ziya Gökâlp’in kendi eserleri ve onun hakkında yazılmış eserlerdir. Örneklemi ise bu eserler arasından eğitim teması içeren dokümanlardır.

2.4. Verilerin Toplanması

Çalışma verilerin toplanmasında kütüphaneler, akademik bilgi ağları (Belleten, DergiPark, EBSCO E Kitap, Google Akademik, Google Books, Hiper Kitap, İslam Ansiklopedisi, Mendeley), üniversitenin veri tabanından faydalanılmıştır. Literatür taraması yapılırken önce Ziya Gökâlp hakkında genel bir tarama yapılmıştır. Daha sonra eğitim hakkındaki fikirlerini ortaya koymak için detaylı bir tarama yapılmıştır. Dokümanlar iki kategoride toplanmıştır: Önce Gökâlp’in *Eğitim* hakkında yazdığı yazılara (birincil kaynaklara)¹⁰ ulaşılmış, ardından *Eğitim* hakkında görüşlerini içeren ikincil kaynaklara¹¹ (makale, tez, kitap) ulaşılmıştır. Gökâlp’in ortaya koyduğu eserler ve kendisine dair yazılan kitap, makale, gazete yazılarını araştırmak 4 ay, bu dokümanların okunması ve notların alınması 4 ay, değerlendirme kısmı 1 ay gibi bir süre içerisinde yapılmıştır. Toplanan veriler içerik analizi tekniği ile analiz edilerek yorumlanmış ve alt başlıklar halinde bulgular bölümünde sunulmuştur.

2.5. Verilerin Çözümlemesi

Nitel araştırmalarda verilerin analizi, yaratıcılık, çeşitlik ve esneklik gibi anlamlar taşımaktadır.¹² Bu araştırmada nitel veri analizlerinden içerik analizi tekniği kullanılmıştır. İçerik analizinde amaç, “*toplanan verileri açıklayabilecek kavramlara*

¹⁰ Başka yazarlar tarafından değiştirilmemiş, yorumlanmamış veya analiz edilmemiş, daha çok yazarın kendisine ait olan bilgileri içerir. Başka bir deyişle, üretildiğinden beri bozulmadan kalan bilgilerdir.

¹¹ İkincil kaynak, birincil kaynak hakkında bilgi veren kaynaktır. Bu kaynaktaki orijinal bilgiler seçilir, değiştirilir ve uygun bir formatta düzenlenir. İkincil kaynaklar, orijinal bilginin genelleştirilmesi, analizi, yorumlanması veya değerlendirilmesini içerir.

¹² Ali Yıldırım, Hasan Şimşek, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, 5. Bs. (Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2005), 221.

ve ilişkilere ulaşmaktır.” İçerik analizi yönteminde önce veriler tanımlanmaya çalışılır, ardından bu verilerin içinde saklı olabilecek durum veya gerçekleri ortaya çıkarılmaya çalışmaktır. İçerik analizinde temelde yapılan işlem hakkında bir birine benzeyen yahut ilişki içinde olan verileri belirli kavram ve temalar altında bir araya getirerek okuyucunun anlayabileceği bir düzene getirerek yorumlamaktır.¹³

Literatür taramasında öncelik, elde edilen veriler çalışma konusuna göre sınıflandırılmıştır. Bu doğrultta Ziya Gökalp’in *Eğitim* kavramı hakkındaki görüşlerini doğrudan ve dolaylı olarak etkileyen etkenler belirlenmeye çalışılmıştır. Ayrıca Gökalp’in yaşadığı dönemin olay, olgu ve düşünce akımlarından nasıl etkilendiği ortaya konmuştur. Birincil ve ikincil kaynaklar bu eksen içerisinde değerlendirilerek ve konuya ilişkin elde edilen veriler anlamlı bir bütün haline getirilmeye çalışılmıştır. İçerik analizi tekniğine uygun olarak elde edilen veriler sınıflandırarak aşağıdaki şekil’de sunulmuştur.

¹³ a.g.e., 227.

Şekil: Ziya Gökalp'in Eğitim Hakkındaki Görüşünün Ortaya Çıkarılması İçin Oluşturulan Tematik Analiz Diyagramı.

3. BULGULAR

Bu bölümde verilerin analizi sonucunda elde edilen bulgular araştırmanın alt amaçları doğrultusunda sunulacaktır.

- a. Ziya Gökalp'in düşüncelerin şekillenmesinde yaşadığı dönemin etkisi var mı?

Araştırmanın bu alt amacına cevap verebilmek için analiz edilen eserler Ziya Gökalp'in hayatı, şahsiyeti, eserleri ve dönemin eğitim durumu kategorilerinde ele alınmıştır.

- b. Ziya Gökalp'in eğitim ve öğretim hakkında öne sürdüğü düşünceler nelerdir?

Araştırmanın bu alt amacına cevap verebilmek için önce Gökalp'in eğitim ve öğretim hakkındaki görüşüne yer verilmiş daha sonra bu iki kavram çerçevesinde Gökalp'in kültür ve medeniyet kavramlarına yüklediği anlamlar incelenmiştir.

- c. Ziya Gökalp'in eğitim düşüncesi ile o dönemin askerî okullarının eğitim sistemi arasında nasıl bir ilişki vardır?

Araştırmanın bu alt amacına uygun cevabın verilmesi için öncelikle öncelikle Gökalp'in eğitim ve yükseköğretim hakkında öne sürdüğü fikirleri incelenmiştir. Ardında maarif reform için ortaya koyduğu öneriler ile askeri okulların eğitim sistemi arasında bir ilişkinin ortaya konulması amacıyla askeri okulların iyileştirilmesine yönelik yapılan reform çalışmaları ele alınmıştır.

3.1. Hayatı ve Şahsiyeti

Ziya Gökalp 23 Mart 1876 tarihinde Diyarbakır'da doğmuştur. Gerçek adı Mehmet Ziya'dır. Gökalp'in ailesi Diyarbakır'ın Çermik ilçesinde ikamet etmişlerdir. Gökalp'in babası Mehmet Tevfik Efendi, annesi ise Zeliha Hanım'dır. Gökalp'in ailesi kültürlü, bilgili ve çevreleri tarafından tanınmış bir ailedir. Mehmet Tevfik Efendi Diyarbakır'da müftülük yapmış ve "Müftüzadeler" lakabıyla tanınmıştır.¹⁴

Ziya Gökalp ilköğrenimine 1883 yılında Mercimekörtmesi Mahalle Mektebi'nde başlamıştır. Burada Kuran-ı Kerim'i okumayı ve yazı yazmayı öğrenmiş daha sonra ortaokula devam etmek için 1886 yılında Diyarbakır Askerî Rüştîyesi'ne kayıt yaptırmıştır. Diyarbakır Askerî Rüştîyesi'nin müdürü dönemin kolağası İsmail Hakkı Bey'dir. Kendisi muhaliftir ve istibdat rejimine karşı hürriyet yanlısıdır. Ziya Gökalp'in fikirleri bu okulda filizlenmeye başlamıştır.¹⁵

Rüştîye'de görev yapan bazı öğretmenler, dönemin padişahı olan II. Abdülhamit'in yönetim şekline karşı koymaya çalışmışlardır. Bu durumdan dolayı ki Gökalp'in düşüncelerine hürriyet fikri eklenmiş ve yaşanan bu durumdan etkilenmiştir.¹⁶

Dönemin padişahı Sultan Abdülhamit'in yönetim şekline karşı çıkanlar mücadelelerini genellikle okullarda vermektedir. Bu okulların eğitimci kadrosunda bulunan öğretmenler, Avrupa'da oluşan ve hızlıca yayılan milliyetçilik akımından etkilenmiş ve bu akımın tesirinde kalmışlardır. Bu öğretmenlerin temel gayeleri; Osmanlı'nın içinde bulunduğu durumdan kurtulması için yeni ufuklar aramaktır.¹⁷

Ziya Gökalp 1890 yılında Askerî Rüştîye'yi bitirmiştir. O dönemde Diyarbakır'da idadi bulunmadığından dolayı iki yıl boyunca özel öğrenim ile tahsilini devam ettirmiştir. Gökalp de tüm yaşlıları gibi idadi öğrenimine İstanbul'da devam etmek istemektedir. Fakat ailesinin maddi durumu Gökalp'i İstanbul'da okutmaya yetmemektedir. 1892 yılında Diyarbakır Mülki İdadisi açılınca Ziya Gökalp'in idadi eğitimine bu okulda devam etmiş ve okulun ikinci sınıfına kaydı yapılmıştır.¹⁸

¹⁴ İsa Kocakaplan, *Ziya Gökalp*, 2. bs. (İstanbul: Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, 2009), 15.

¹⁵ a.g.e., 16.

¹⁶ Veli Vakkasoğlu, *Tarih Aynasında Ziya Gökalp*, (İstanbul: Nesil Matbaacılık, 2012), 20.

¹⁷ a.g.e., 20.

¹⁸ Hasan Tuncay, *Ziya Gökalp*, 4. bs., (İstanbul: Toker Yayınları, 2002), 17.

Ziya Gökalp'in babası Mehmet Tevfik Efendi Namık Kemal'e büyük bir hayranlık duymaktadır. Mehmet Tevfik Efendi, oğlu Ziya Gökalp'e Namık Kemal'i örnek alması ve onun yolundan gitmesi gerektiğini öğütlemektedir. Küçük yaşlarda olmasına rağmen babasının yönlendirmesinden etkilen Ziya Gökalp'in fikirlerinde değişimler meydana gelmiştir.¹⁹

Ziya Gökalp babasının kendisine verdiği öğütleri şöyle anlatmaktadır:

*“Telkinin zamanı ve şekli çok iyi seçilmiştir. Babam kadar babamın ağzından dökülen kelimeler de kederli idi. İşte bu sırada ruhumda yeni bir meleke, mefkure melekesi uyandı. Ruhum yaratıcı bir hamle ile birdenbire değişiverdi.”*²⁰

Bir aile dostu Mehmet Tevfik Bey'e oğlu Ziya Gökalp'i eğitim için Avrupa'ya göndermesi gerektiğini, eğer oğlu Avrupa'da eğitim alırsa memlekete bir âlim kazandıracağını dile getirmiştir Mehmet Tevfik Efendi, aile dostunun bu söyleyişine şöyle cevap vermektedir:

*“Öğrenim için Avrupa'ya giden gençler sadece Avrupalıların ilimlerini öğrenip geliyorlar. Böylece millî benliklerimizi idrak edemiyorlar. Medreseye girenler ise iyi hoca bulurlarsa millî kültürümüze ve dinimize vakıf olabiliyorlar fakat bunlar da Avrupa ilimlerinden mahrum kalıyorlar. Bence memleketimize en faydalı bilginler, bizim için hemen bilinmesi gereken hakikatleri bilen kimselerdir. Bu hakikatler ne Avrupa ne de millî bilgilerimizde vardır. Gençlerimiz hem Fransızca'yı hem de Arapça'yı ve Farsça'yı öğrenmelidirler. Ondan sonra doğu ve batı bilgilerini öğrenip bunları mukayese ve telif etmeli, milletimizin ihtiyacı olan büyük hakikatleri ortaya çıkarmalıdır. Eğer ömrüm yeterse ben Ziya'yı böyle yetiştirmek için çaba göstereceğim.”*²¹

Mehmet Tevfik Efendi'nin bu arzusu gerçek olmuştur. Fakat kendisi bunu göremeden vefat etmiştir. O sıralarda Ziya Gökalp henüz 14-15 yaşındadır. Babasından duyduğu bu sözler Ziya Gökalp'i çok etkilemiştir ve kendisine bir vasiyet olarak almıştır. Küçük Mecmua'da yayımladığı *“Babamın Vasiyeti”* adlı yazısında düşüncelerini şöyle ifade etmiştir²²:

¹⁹ a.g.e., 19.

²⁰ a.g.e., 20.

²¹ a.g.e., 20.

²² a.g.e., 21.

“... bu sözler kutsal bir vasiyetname gibi ruhumda kalın yazılarla kazınıp kaldı. Bu vasiyetnameyi hayatım boyunca unutmadım ve unutmayacağım. Çünkü bu sözler yaşamımda büyük değişikliğe yol açtı. O ana kadar okuduğum her kitaba eleştirmeden inanırdım. Yazarlarla eserlerin benim üzerimde büyük bir etkisi ve otoritesi vardır. Babamın bu sözleri bir vuruşta doğunun ve batının bütün kitaplarını gözümde düşürüverdi. Aklıma, zekâma sonsuz bir özgürlük ve bağımsızlık kazandırdı. Fakat aynı zamanda bütün gençler gibi beni de pek uzun ve pek yorucu bir görevi yapmaya çağırırdı.”

Gökalp, batı uygarlığı ile tanışması ortaokulda aldığı Fransızca dersi ile başlamıştır. O dönemde Malatya Mahkemesi Ceza Reisliği yapan amcası Hasip Efendi mesleğinden emekliye ayrılarak Diyarbakır’a yerleşmiştir. Gökalp, amcasından İslami dersler almış aynı zamanda amcası sayesinde doğu uygarlığını ve doğunun kültürünü çok iyi tanımıştır. Hasip Efendi, Ziya Gökalp’e doğu ilmini ve kültürünü öğrenmesi için Farsça ve Arapça’yı öğretmiş ve daha sonra İbn-i Sina, Farabi, İbn-i Rüşt ve Gazali gibi İslam alimlerinin tasavvuf düşünürlerinin kitaplarını okutmuştur. Ziya Gökalp’in en çok İslam düşünürü Gazali’den etkilenmiştir. Gökalp, Gazali’nin hakikati aramada kendi içinde yaşadığı iç tartışmalara yer verdiği *“El Münkız Mine’d Dalal”* adlı eserinin etkisinde kalmıştır. Ziya Gökalp bu eseri okuduktan sonra davranışlarında değişmelerin yaşandığı gözlemlenmiştir. Davranışlarında coşkulu olması bu eserin Gökalp’in düşüncesini etkilediğinin ispatı olarak sayılmakta ve aynı zamanda bu eser sayesinde Gökalp’in sürekli bocaladığı düşünce kargaşasından kurtulduğunu söylemek mümkün olacaktır.²³

Ziya Gökalp Batı Felsefesine ilgi duymaktadır. Ziya Gökalp, o dönemde Diyarbakır Belediye hekimliği yapan ve idadide tabiye dersi veren Dr. Yorgi Efendi’den Tabiye, Felsefe ve Fransızca derslerini almıştır. Dr. Yorgi sayesinde Batı Felsefesi ile tanışmıştır. Batı Felsefesi ve amcasından öğrendiği doğu düşüncesi onun zihninde birtakım kargaşaların yaşanmasına ve farklı fikirlerin çarpışmasına neden olmuştur. Bu nedenden ötürü Ziya Gökalp’in iç dünyasında bir bunalım yaşamaktadır ve yaşadığı bu bunalımı şu şekilde ifade etmektedir.

²³ Uriel Heyd, *Türk Ulusçuluğun Temelleri*, çev. Kadir Günay (İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1979), 28.

“Maneviyat noktası nazarında biri müspet diğeri menfi elektirikiyete malik olan bu iki makûs cereyan, ruhumun fezasından her müsademe ettikçe hakikat şimşekleri yerine reybilik yıldırımları fırlamaya başladı ruhumun içinde müspet hakikatlerle sevgili mefkûrelerin her gün daha büyük bir şiddetle çarpışıyor...” Ziya Gökalp’in bu sözleri onun sıkıntılı süreçler yaşadığını göstermektedir ve intihara teşebbüs ettiği döneme denk gelmektedir.²⁴ Bu bunalımı Hilmi Ziya Ülken şu şekilde ifade etmektedir: *“Dindar aile muhitiyle çatışmaya giden fikirlerin ve bu suretle geçirdiği inanç krizinin ilk kaynağı”*²⁵

Gökalp idadının son yıllarında yaşadığı bu bunalım sürecinde babası vefat etmiştir. Bu durum onu daha şiddetli sarsmış, iç dünyasında büyük bir buhran yaşamasına neden olmuştur. Yaşadığı tüm bu olumsuz durumlar Ziya Gökalp’i intihara sürüklemiş ve 1894 yılında Gökalp silahla hayatına son vermeye kalkışmıştır. Kurşunun beynine ulaşmadığı tespit edilmiş ve yapılan tıbbi bir operasyonla Gökalp’in hayatı kurtarılmıştır. Bu operasyonu yapan doktor, kolera salgını nedeniyle Diyarbakır’a atanan Dr. Abdullah Cevdet’tir. Dr. Abdullah Cevdet materyalizm yanlısıdır.²⁶

Abdullah Cevdet ve Dr. Yorgi Gökalp’e ameliyat esnasında morfin vermeden bu operasyonu gerçekleştirmişlerdir. Ameliyat sonrasında Dr. Yorgi Gökalp’e şu soruyu sormuştur: *“Ameliyat sırasında hiçbir ağrı duymadınız mı?”* Gökalp Dr. Yorgi’nin bu sorusuna şu şekilde cevap vermiştir: *“İçimdeki acı başımdaki yaradan daha güçlüydü”* Gökalp bu olaydan sonra artık ümitsizliğin yerine bir ülkü²⁷ inşa etmiştir ve artık *“Ülküsü olanlar kendini hiçbir zaman öldürmezler”* demeye başlamıştır.²⁸ Kendisine örnek aldığı Durkheim’in *“intihar”* adlı eserinde intiharın sebebi genellikle toplumsal sorunlara dayandırılmaktadır. İntihar girişiminden sonra Gökalp kendini kitaplara vermiş ve kendisine bir ülkü hedeflemiştir.

Bu intihar olayına Ziya Gökalp *“Kızıllema”* şiirinde yer vermiştir. Bu eserinde kahraman Turgut’tur. Tabanca ile intihara kalkışan Turgut’a son anda sevgilisi ülkülerini gerçekleştirme gayesini hatırlatır, Turgut’u intihar etmekten vazgeçirmiştir.

²⁴ Cevat Özyurt, *Ziya Gökalp Kitabı*, (Ankara: Hece Yayınları, 2015), 108.

²⁵ Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi*, (İstanbul: Ülken Yayınları, 1992), 304.

²⁶ Cevat Özyurt, *a.g.e.*, 109.

²⁷ Ülkü: Ardından koşulan, uğruna çalışılan, ulaşılmak istenen amaç/hedef.

²⁸ Lütfü Şehsuvaroğlu, *Türk Düşünce Tarihinde Ziya Gökalp ve Türkçülüğün Boyutları*, (İstanbul: Bilgeoğuz Yayınları, 2008), 30.

İntihar kavramı Ziya Gökalp için her zaman önemli bir anlam taşımıştır. Bu konu üzerinde öğretmeni tarafından bir araştırma yapılmış Gökalp'in Durkheim'den etkilendiğini ve örnek aldığını, intiharın en önemli sebebinin ülküsüzlüğün olduğunu kanıtlamaya çalışmıştır.²⁹ Aynı zamanda intihar konusunda “*Refah mı? Saadet mi?*” başlıklı yazısında intihar etme nedenini dile getirmektedir “...*intihar ülkü ile ters orantılıdır. İnsanlar arasında ülkü çoğaldıkça intihar azalır, ülkü azaldıkça intihar artar.*”³⁰

Dr. Abdullah Cevdet, Diyarbakır'daki görevini yaparken aynı zamanda İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin beş numaralı grubunda görev almıştır. Ziya Gökalp'i bu cemiyete kaydeden de Abdullah Cevdet'tir. Abdullah Cevdet batılılaşma ile siyasi düşüncelerinden dolayı hükümet yanlılarıyla ters düşmekte ve sürekli sorun yaşamaktadır.³¹

Dr. Abdullah Cevdet'in, Ziya Gökalp'in fikirlerinde etkisi olduğu düşünülmektedir. İttihat ve Terakki Cemiyeti ile iletişim kurmasında Dr. Abdullah Cevdet rol almış ve aynı zamanda onu batı felsefesiyle tanıştırmıştır. Dr. Cevdet, Gökalp'in Avrupa'nın organizmacı sosyolojisi³² ve mekanist³³ yaklaşım kuramı ile tanışmasını sağlamış ve bu alanlarda bilgi edinmesi için Ziya Gökalp'e Gustave Le Bon, Herbert Spencer, Ernest Haeskel ve Ludwing Buechner'in kitap ve çalışmalarını temin etmiştir.³⁴

O dönemlerde çeşitli sebeplerden dolayı hükümet tarafından Diyarbakır'a birçok devlet adamı ve düşünür sürgün edilmiştir. Bunların birçoğu batıdan aldıkları düşünceleri savunmaktadır. Bu durum Diyarbakır'a fikir hareketliliği katmıştır. Bu kişilerin Diyarbakır'da bulunması elbette Ziya Gökalp'in düşünce ve fikriyatını etkilemiştir.³⁵

²⁹ a.g.e., 32.

³⁰ Hasan Tuncay, *Ziya Gökalp*, 4. Baskı (İstanbul: Toker Yayınları, 2002), 26.

³¹ Şükrü Hanoğlu, *Bir Siyasal Düşünür Olarak Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi*, (İstanbul: Üçdal Neşriyat Yayınları, 1986), 29.

³² Organizmacı Sosyoloji: Toplumu organik, biyolojik bir sistem olarak gören ve toplumun birim ve öğeleriyle biyolojik organ arasında bir koşutluk kuran yaklaşımdır. Bu görüşe göre, bir toplumdaki değişik toplumsal gruplar, insan vücudunun farklı organlarına benzetilmektedirler. Organik analogi olarak da nitelenen bu yaklaşım, toplumun yapısı ve işlevinin ancak ve ancak canlı organizmaların doğasıyla kurulacak analogi yoluyla anlaşılabilirliğini öne sürer.

³³ Evreni bir makineye benzetip evrendeki her şeyi mekanik yasalarla açıklayan yaklaşım.

³⁴ Taha Parla, *Ziya Gökalp Kemalizm ve Türkiye'de Korporatizm*, 2. bs. (İstanbul: İletişim Yayınları, 1993), 34.

³⁵ Cevat Özyurt, a.g.e., 110.

1894 yılında Ziya Gökalp, idadide öğrenci olduğu yıllarda okul tarafından düzenlenen törende “*Padişahım çok yaşa!*” diye bağırması gerekirken “*Milletim çok yaşa*” diye bağırduğundan dolayı birtakım sorunlarla karşılaşmış ve hakkında soruşturma açılmıştır. Ziya Gökalp’in fazla bir ceza almaması için bu olayı örtbas edilmek üzere; “*Padişahım milletinle çok yaşa*” şeklinde bağırdığı dile getirilmiş ancak okuduğu mektep idaresi tarafından ahlak dersi notundan üç sayı düşürülmüştür.³⁶

Gökalp idadiyi bitirdikten sonra öğrenimine siyasal ve kültürel yaşam merkezi olan İstanbul’da devam etmek ister fakat ailesi Ziya Gökalp’in bu isteğine karşı çıkmaktadır. Amcası Hasip Efendi, Ziya Gökalp’in Diyarbakır’a yerleşmesini ve kızıyla evlenmesini istemektedir. Ziya Gökalp çok genç olduğu ve öğrenme aşkıyla tuttuğu bu dönemde amcası ve ailesine karşı çıkmış fakat kimseye bu isteğini dinletememiştir.³⁷

Erzincan’da Askerî idadide okuyan Gökalp’in ağabeyi Nihat, okulun tatile girmesi sebebi ile Diyarbakır’a gelmiştir. Nihat, Ağabeyi Gökalp’in derin bir üzüntü ve bunalım yaşadığını aynı zamanda İstanbul’a gitmek istediğini gözlemlemiştir. Ağabeyi, okula döndüğünde Gökalp’i yanına almıştır ve ailesine haber vermeden Gökalp’in İstanbul’a geçmesine yardımcı olmuştur.³⁸

Gökalp 1896 yılında İstanbul’a vardığında özlemi bir nebze de olsa dinmiş, ancak cebinde parası kalmamıştır. Kendisinden ücret istenmeyecek, yatacak ve yiyecek temin edebileceği tek bir yer vardı o da baytar okulu idi. Bu yüzden başka çaresi olmadığını anlayan Gökalp bu okula kayıt yaptırmıştır. Gökalp bu okulda doğa ilimleri ve anatomi derslerini öğrenmektedir. Fakat Gökalp, zamanının çoğunu akademik çalışmalar yerine siyasi çalışmalara ayırmaktadır. Gökalp ayrıca İstanbul’da İttihat ve Terakki örgütü için çalışmaya başlamış, ailesinin kendisine gönderdiği paranın bir kısmını bu örgüte bağışlamıştır.³⁹

³⁶ Hikmet Tanyu, *Ziya Gökalp Kronolojisi*, (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1981), 11.

³⁷ Uriel Heyd, *a.g.e.*, 31.

³⁸ Uriel Heyd, *Türk Ulusçuluğun Temeleri*, Çev. Kadir Günay (İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1979), 32/ Lütfü Şehsuvaroğlu, *Türk Düşünce Tarihinde Ziya Gökalp ve Türkçülüğün Boyutları* (İstanbul: Bilgeoğuz Yayınları, 2008), 31.

³⁹ Uriel Heyd, *a.g.e.*, 33.

Gökalp, İstanbul’ da olduğu sıralarda Hristiyan öğretmeni Dr. Yorgi ile karşılaşır. Dr. Yorgi, bir devletin yönetim şeklinin belirlenmesi için sadece batı demokrasisini taklit edilmemesi gerektiğini ve yönetim sisteminin belirlenmesinde bir takım hususların incelenmesi gerektiğini belirtmiştir. Bu hususlar: *“Yönetimin; ülkenin ulusal ruhuna ve toplumsal yapısına uyumlu olması gerektirdiğini aynı zamanda ulusun geçmişi hakkında tarihsel bir inceleme yapılmasını ve bu ulusun özellikleri hakkında detaylı bir araştırma yapılması gerektirdiğini belirtmiştir”*. Hocasının bu sözlerinden sonra Gökalp *“Türkçülüğe”* bilimsel bir yöntemle yaklaşmaya karar vermiştir.⁴⁰

İstanbul’da üçüncü senesinde Ziya Gökalp’in davranışları, baytar mektebinin müdürü olan Mehmet Ali Bey’in dikkatini çekmiş ve Gökalp’i gözlemlemeye başlamıştır. Bir gece Gökalp etüt odasında ders çalışırken okul müdürü tarafından Gökalp’in kitap dolabı kurcalanmış ve müdür kendince zararlı bulduğu birkaç tane Fransızca kitap bulmuştur. Bu durum üzerine Mehmet Ali Bey, Gökalp’i okuldan atmaya çalışmış fakat bu durum okulda görevli olan birkaç hoca tarafından engellenmiştir. Bundan sonraki süreç Gökalp için sıkıntılı geçmiştir. Çünkü okul idaresi tarafından Gökalp sıkı bir denetim altında tutulmuştur. Bu durum Ziya Gökalp’i bunaltmış ve çok rahatsız etmiştir.⁴¹

Gökalp, 1896 yılının yaz tatilini geçirmek üzere Diyarbakır’a gelmiş ve burada hiç ummadığı bir durumla karşılaşmıştır. Gökalp’in arkadaşları ve Diyarbakır halkı o dönemde Diyarbakır valisi olan Halit Bey’in halka uyguladığı zorbalığa (keyfi ve haksız davranış, adam kayırma, zorla rüşvet alma gibi) karşı koymak için mücadeleye girişmiş ve valinin bu zorbalıkları devletin çeşitli makamlarına bildirilmiştir. Vali Halit Bey, Gökalp ve arkadaşlarının İttihat ve Terakki Cemiyeti’ne üye olduklarını ve İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin gizli çalışmalarında görev aldıklarını az çok bilmektedir. Gökalp ve arkadaşlarının özgürlük ve hürriyet çalışmalarını sürdürmek için Ziya Gökalp’in Şeyhanlızade Mehmet Mihri Efendi’de bazen de Attar Zade Hakkı Bey’in malikânesinde buluştuklarını ve yasaklanan eserleri okuduklarından Vali Halit Bey haberdar olmuştur. Vali Halit Bey, kendisine karşı geldikleri ve hakkındaki söylemlerin yalan, itibarsız sözler olduğunu saraya kanıtlamak ve kendisini aklamak için, Gökalp ve arkadaşlarını Zaptiye (günümüz emniyet müdürlüğü) teşkilatına

⁴⁰ a.g.e, 34.

⁴¹ İbrahim Olgun, “Türkiye’deki Oluşumlar İçinde Ziya Gökalp” *Dergipark*, C. 0, S. 14 (2011): 4.

şikâyet etmiştir. Gökâlp ve arkadaşlarının haklarında soruşturma açılmış, evleri ve dükkânları aranmış, bir takım yasaklı, zararlı belge ve kitaplar bulunmuştur. Gökâlp ve arkadaşları, mevcut düzeni bozmak, yıkıcı eylemler, yasaklanmış eserleri bulundurmak ve temin etmek gerekçesi ile 14 Temmuz 1898 yılında tutuklanmışlardır. Bir süre sonra serbest kalmışlar ve Gökâlp tekrar İstanbul'a dönmüş, faaliyetlerine kaldığı yerden devam etmiştir. Okula döndüğünde okul idaresi tarafından Gökâlp okula alınmamıştır. Ziya Gökâlp'in İstanbul'dan gönderdiği bir mektup Abdülhamit'in hafiyeleleri (gizli polis) tarafından ele geçirilmiş bu mektupta Gökâlp'in rejim ve padişah aleyhinde yazdığı yazılar bulunmaktaydı. Bu durumdan haberdar olan Baytar Mektebi idaresi Gökâlp'in okul ile ilişkisini kesmiştir. Gökâlp, Sirkeci'deki bir otelde yakalanmış ve cezaevine gönderilmiştir. Taşkışla'da 10 ay, başka bir yerde ise 2 ay hapis yatmıştır. Gökâlp, Taşkışla'da tutuklu kaldığı zamanlarda yaşlı bir adam ile tanışmıştır ve bu adamdan öğrendiklerini Küçük Mecmua Dergisi'nde (sayı: 19) yayımladığı "*Pirimin Vasiyeti*" yazısında anlatmıştır.⁴²

Gökâlp, Taşkışla'daki cezaevinde 10 ay kaldıktan sonra Mehterhane cezaevine nakledilmiş oradan da Zaptiye cezaevine götürülmüştür. Burada ihtiyar bir inkılapçı olan Naim Bey ile tanışmıştır. Naim Bey İstanbullu kibar bir ailenin ferdidir. Kendisi bir takım siyasi olaylardan dolayı tutuklanmış ve ceza almıştır. Ziya Gökâlp, cezaevinde kaldığı süre boyunca Naim Bey'in mefkûrelerini ve haz verici sözlerini dinlemiştir. Gökâlp cezaevinden ayrılacağı gün Naim Bey, Gökâlp'i bir kenara çekerek kendisine aktardığı düşünceleri gerçekleştirmek üzere kendisinden söz almıştır. Naim Bey meşrutiyetin bir gün mutlaka ilan edileceğini fakat ilk meşrutiyetin uzun ömürlü olmayacağını, 5-10 kişi ile de meşrutiyetin yerleşmeyeceğini dile getirmiş ve meşrutiyetin gerçek bir nitelik kazanması için öncelikle herkes tarafından anlaşılmış olması gerekmektedir. Naim Bey'e göre Türk milleti şu an derin bir uykudadır bundan dolayıdır ki meşrutiyetin vatanıma yerleşmesi için milletim aydınlatılmalı ve uykudan uyandırılmalıdır. Gökâlp, yıllanmış bu vatanperver yaşlı adamın sözlerini kendine amaç edinmiş ve bu amaçları gerçekleştireceğine dair kendisine yemin etmiş ve bu yaşlı adamı kendisinin piri (üstadı) olarak adlandırmıştır.⁴³

⁴² a.g.e., 8.

⁴³ "Pirimin Vasiyeti" başlıklı yazısı için bkz. Ziya Gökâlp, *Makaleler VII*, M. Abdülhalûk Çay (hzl.) 1. bs. (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1982), 103-107.

Hapis hayatı biten Ziya Gökalp, polis (zaptiye) gözetimi altında Diyarbakır'a sürgün edilmiştir. Gökalp, 6 Ekim 1890'da çıkarttığı nüfus tezkeresi ile Diyarbakır'da kalmaya karar vermiştir. Zaten başka şansı da olmayan Gökalp burada kalmış ve 28 Aralık 1890 yılında amcası Hasip Efendi'nin vefat etmesi ve amcasının vasiyeti üzerine kızı Vecihe Hanım ile evlenmiştir. Vecihe Hanım'ın ne derece değerli, sevgiye layık ve saygı görmeyi hak eden biri olduğunu anlayan Ziya Gökalp'in bu durumu Malta'da sürgündeyken ailesine yazdığı mektuplarda duygu dolu yazılarından anlaşılmaktadır. Amcası Hasip Efendi, maddi varlığı olan zengin birisidir. Amcasının tüm mal varlığı miras yoluyla eşi Vecihe Hanım'a kalmıştır. Bu yüzden geçim sıkıntısı yaşamadan aile saadetlerini kurmuşlardır. Gökalp Diyarbakır'da yaşamını geçirdiği bu zamanlarda zamanının çoğunu okumaya ve siyasi faaliyetlerden dolayı Diyarbakır'a sürgün edilen kişiler ile görüşmeye ayırmış, meşru olmayan hürriyet ve meşrutiyetçiliği savunan derneklerle iletişime geçmiştir. Gökalp'in tüm bu faaliyetleri polislerin takibatına girmiş fakat belediye reisi olan dayısı Arif Bey tarafından bu takibatı engellenmiştir.⁴⁴

Diyarbakır halkı üzerine baskı kuran ve onlara eziyet eden, kendi çıkarı doğrultusunda halkı sömüren dönemin aşiret reisi İbrahim Paşa'nın bu zorbalıklarına karşı çıkmak için Gökalp, halkla birlikte hareket etmiş, ardından Diyarbakır PTT Şubesi'ni ele geçirmiştir. Paşa'nın bu zorbalıkları hakkında yetkili birimlere, makamlara telgrafla bilgi vermiştir. Paşa'nın ceza alması için çok çalışan Gökalp ilk eylemini "*Şaki İbrahim Destanı*"nda anlatmıştır.⁴⁵

II. Meşrutiyet 23 Temmuz 1908 tarihinde ilan edilmiştir. Bu durum diğer vilayetlerde olduğu gibi Diyarbakır'da da coşkuyla kutlanmıştır. Gökalp ve arkadaşları tarafından gizli olarak kurdukları cemiyet, II. Meşrutiyet'in ilan edilmesi üzerine "*Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti*" Diyarbakır Şubesi olarak ortaya çıktılar. Gökalp, bu dönemde kardeşlik, adalet, eşitlik ve hürriyet konuları üzerine yazılar yazmış ve sık sık konferanslar düzenlemiştir. Bu konferansları bizzat kendisi sunmuştur. İttihat ve Terakki Cemiyeti Merkez Yönetimi Ziya Gökalp'i, Bitlis, Diyarbakır ve Van vilayetlerinin merkez cemiyetlerini teftiş etmek üzere müfettiş olarak tayin etmiştir. Ziya Gökalp 1909 yılında İttihat ve Terakki Cemiyetinin Selanik Kongresi'ne

⁴⁴ Hikmet Tanyu, *Ziya Gökalp Kronolojisi* (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1981), 22-23

⁴⁵ a.g.e., 25.

Diyarbakır temsilcisi olarak davet edilmiş ve bu durum Gökalp'in hayatında yeni bir çığır açmıştır.⁴⁶

Gökalp Selanik'te bulunduğu yıllarda “*Genç Kalemler, Yeni Felsefe*” dergilerinde ve *Rumeli Gazetesi*’nde farklı takma adlarıyla yazılar yayımlamıştır. Gökalp “*Lisanı Türkçülük*” anlayışını *Genç Kalemler Dergisi*’nde yazmaya başlamış ve Lisanı Türkçülük fikrini yaymaya başlamıştır.

Gökalp 1910 yılının sonlarına doğru Selanik'te Sultani Mektebi'nde sosyoloji dersini vermeye başlamıştır. Bu durum, bir Türk mektebinde öğretim programına sosyoloji dersinin eklendiğini göstermektedir. 1911 yılında “*Altın Destan*”ında ilk defa Gökalp ismini kullanmıştır.⁴⁷

Gökalp Türkçülük fikrini yaymak maksadıyla “*Genç Kalemler*” dergisini çıkarmıştır. Bu dergi, o dönemde sade ve halk dili ile yazılan ilk dergi olma özelliğini taşımaktadır. Dönemin öncü isimleri; Ömer Seyfettin, Ali Canip Yöntem ve Aka Gündüz, Gökalp'in etrafında toplanmışlardır.⁴⁸

Gökalp üyesi olduğu partinin gençlik kolları görevini de üstlenerek gençleri ilme teşvik etmek, onların ferdi ve millî ahlakını geliştirmek aynı zamanda onların devlet kademesine yerleşmelerini sağlamak onun en sevdiği görevlerdendi. Selanik'te yaşayan gençler millî ruh içinde ve büyük bir heyecanla Ziya Gökalp'in etrafında toplanmışlardır.

Gökalp İttihat ve Terakki Cemiyeti içindeyken ondan aldığı gücü hiçbir zaman menfi çıkarları doğrultusunda kullanmamış, halkın adamı olmayı ve mütevazı bir hayat sürmeyi yeğlemiştir. Günlük politika tartışmalarına girmemiş partisi tarafından kendisine teklif edilen tüm kabine görevlerini geri çevirmiştir. Politika ve ilmin kesin çizgilerle birbirinden ayrılması gerektiğini, ilmin içine siyasetin ve politikanın girmemesi gerektiğini dile getirmiştir.

1912 yılında Balkan Savaşları'nın çıkması üzerine İttihat ve Terakki Fırkası'nın genel merkezi İstanbul'a taşınmıştır. Bu durumdan dolayı Gökalp de İstanbul'a gitmiştir. Bu

⁴⁶ a.g.e., 28-32.

⁴⁷ *Ziya Gökalp*, (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınevi, 2011), 25.

⁴⁸ Hikmet Tanyu, a.g.e., 63.

dönem Gökalp'in yayın çalışmalarının en hareketli ve en bereketli yıllarıdır. Aynı zamanda aynı yıl yapılan seçimlerde Ergani-Maden'den milletvekili olarak seçilmiş fakat meclis 18 Ağustos 1912'de feshedildiğinden dolayı mebusluk görevi kısa sürmüştür. Bu dönem Gökalp'in Türkçülük kavramının ve Türk Ulusçuluğu'nu uyandırmaya çalıştığı ve bilimselleştirdiği dönemdir. İstanbul'da Türk Ocaklarını, dernekleri kurmuş ve çeşitli dergiler çıkarmıştır. Bunun temelinde Türkçülüğü, Türk Milletine benimsetmek ve Türk Milletinin derin uykudan uyanmasının sağlanması yatmaktadır. Gökalp Türkçülük hakkında yapılan tüm çalışmaların merkezinde yer almakta, ayrıca bu çalışmaları yönetip ve yönlendirmekteydi. Gökalp, bu dönemde “*Türkleşmek*”, “*İslamlaşmak*” ve “*Muasırlaşmak*” adlı makaleleri yazmış bu yazılarını “*Türk Yurdu Dergisi*”nde yayımlamıştır.⁴⁹

Gökalp, Türkçülük bilincine varılması ve halkın aydınlanması için “*İslam Mecmuası*”, “*Yeni Mecmua*”, “*Halka Doğru*”, “*Milli Tettebbular*” gibi dergilerde Türk toplumunun tarihini, kurumlarını ve Türkçülük ile ilgili yazılar yayımlamıştır.⁵⁰

23 Ocak 1913 yılında iktidara yeniden ittihatçıların gelmesi ile Darülfünun'da İçtimaiyat Müderrisi olarak atanmıştır. Darülfünun'da Eğitim Fakültesinde sosyoloji dersini vermeye başladığı sıralarda yazdığı ilk şiir kitabı “*Kızıl Elma*”dır.⁵¹ Türkiye’de sosyolojinin kurumsal bir kimlik kazanma temelleri Gökalp’in çabaları sayesinde oluşmuştur. Bu alanda somut örneği olarak ilk sosyoloji enstitüsü olma özelliği taşıyan “*İçtimaiyat Darülmesaii*”dir. Gökalp, Darülfünunda ilmi içtimai, içtima-i dini (din sosyolojisi), içtima-i hukuk (hukuk sosyolojisi) derslerini vermiş ve dersleri Darülfünun Taşbasması olarak farklı şekilde basılmıştır.⁵²

Gökalp için Durkheim'in taklitçisi onun aktarmacısı olarak suçlayanlar olmuştur. Hâlbuki Gökalp'in amacı çökmekte olan bir imparatorluğun yıkılmasını engellemek ve sorunları çözmek amacıyla Durkheim'ı izlemiştir. Gökalp, Durkheim'in düşüncesinden farklı olarak özgün fikirlerini ve çalışmalarını ortaya koymuştur.

⁴⁹ Mehmet Karakaş, “Ziya Gökalp’e Yeniden Bakmak: Literatür ve Yeniden Değerlendirme” *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C.6, S.11, (2008): 456.

⁵⁰ İbrahim Olgun, Türkiye’deki Oluşumları içinde Ziya Gökalp (*Sosyoloji Konferansı*), 11.

⁵¹ Ziya Gökalp, 2011, 25.

⁵² Ziya Gökalp, 2011, 26.

Liseler için yazdığı içtimaiyat ders kitabının önsüz kısmında söyledikleri bunu desteklemektedir.⁵³

*“Bu kitap Durkheim’ın ilmi usulüne ve ilmi mezhebine göre yazılmış, muhtasar bir sosyolojidir. Bununla beraber, bu kitap, mukallidane (taklit edilerek) yazılmamış, muhakkikane (gerçeği araştırana yakışacak biçimde) tahrir edilmiştir (yazılmıştır). Çünkü (...) tetkik sahası olarak Türk, İslam ve Osmanlı Medeniyetlerini kabul etmiştir... Bu tatbikat, kitabı orijinal bir eser haline koyar... Bu kitap tercümedir hem de te’lîftir.”*⁵⁴

Gökalp, dergicilik çalışmalarını Darülfünun çatısı altında sürdürmeye devam etmiştir. 1917’de muavini Necmettin Sadak Bey ile *“İçtimaiyat Mecmuasını”*’nı çıkarırlar. Fakat bu derginin 6. sayısına kadar yayımlayabilmişlerdir. Bu dergi, dünyanın ilk sosyoloji dergilerinden birisi olma özelliğini taşımaktadır. Bugün İstanbul Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü Dergisi, İçtimaiyat Mecmuasının devamı olarak görülmektedir.⁵⁵

I. Dünya Savaşı’nın sona ermesi ile savaşın getirdiği sonuçlar doğrultusunda Ziya Gökalp, Darülfünun’dan ayrılmak ve yayın faaliyetlerini sürdürmeyi bırakmak zorunda kalmıştır. Mondros Ateşkes Antlaşması’nın imzalanmasının ardından işgal devletleri İstanbul’u işgal altına almıştır. İşgal Devletleri, Osmanlı Devleti’nde ileri gelen, aydın ve hükümetle ilişkisi olan kişileri tutuklamaya başlamıştır. Tutuklanan kişiler arasında Ziya Gökalp de bulunmaktadır.

29 Nisan 1919 İkdâm Gazetesi’nde yazılan yazıya göre İttihat ve Terakki Fırkası, yöneticilerin bir bölümünü savaş sırasında millî savunma işlerine yardımcı olmak üzere kurulan Teşkilat-ı Mahsusa idaresini tehcir (göç ettirme) ve taklîl’de (öldürmede) kullanmak suçlarından dolayı yargılanmaları istenmiştir.⁵⁶ Ziya Gökalp ve beraberindeki 66 arkadaşı hiçbir ayırım yapılmadan tek liste halinde sürgün edilmiştir. Bu tutuklular üç farklı gruba ayırılarak *“Prencess Ena”* adlı İngiliz gemisi

⁵³ a.g.e., 27

⁵⁴ Ali Nüzhet Göksel, *Ziya Gökalp’in Neşredilmemiş Yedi Eseri ve Aile Mektupları*, (İstanbul: 1956, Akt. Ahmet İnam, “Ziya Gökalp’in Düşünce Çerçevesini Anlama Denemesi”, *İnsan Bilimleri Dergisi*, VII/I, 1988): 65.

⁵⁵ Ziya Gökalp, 2011, 27.

⁵⁶ Şevket Baysanoğlu, “Ziya Gökalp’e İlişkin Anılar, Belgeler- Bilgiler, Makaleler VIII” *Üç Aylık Kültür ve Edebiyat Dergisi*, S.17, C.4 (1980): 129.

ile sürgüne gönderilmiştir. Birinci sınıf tutuklular (12 kişi); eski nazır veya politikacılar. İkinci sınıf (41 kişi); eski nazır, politikacı, vali, biraz daha küçük görevliler. Üçüncü sınıf (14 kişi); subaylardan oluşmaktadır.

Malta'ya sürgüne gönderilen birinci sınıf (12 kişi) tutukluların içinde Ziya Gökalp'de bulunmaktadır. Bu 12 kişi Limni Adası'nın Mondros Limanı'nda 4 ay tutuklu kaldıktan sonra Malta'ya sürülürler.⁵⁷

22 Eylül 1919 – 30 Nisan 1921 tarihleri arasında 1 yıl 7 ay 8 gün Malta'da sürgün hayatı yaşayan Gökalp, Malta'dan gemi ile Orlanto şehrine yola çıkmış buradan da İtalyan gemisi “*Frenk Ferdinand*” adlı gaz gemisi ile İstanbul'a gitmek üzere yola çıkmış ve 19 Mayıs 1921' de İstanbul'a varmıştır.⁵⁸

Ziya Gökalp ve beraberindeki sürgün edilen arkadaşları, 16 Mart 1921 tarihinde düzenlenen Londra Konferansı sonucunda Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti ile İngiltere arasında imzalanan “*Esirler Mübadelesi*” anlaşması sonucu serbest kalmışlardır.

Gökalp, 21 Mayıs 1921 yılında İstanbul'a geldiği gaz gemisi ile önce Samsun'a, oradan da Ankara'ya gitmek üzere yola çıkmıştır. Gökalp'in ailesi Ziya'yı karşılamak için bir hafta öncesinde Samsun'a gelmiştir. Gökalp Samsun'dan iki araba kiralayarak ailesi ile Ankara'ya gitmek üzere yola çıkmıştır. Bu dönemde Ankara büyük bir tehlike altındadır. Çünkü İngilizler'in silah ve yardımlarıyla beslenen Yunan ordusu Ankara'ya doğru ilerlemektedir. Türkiye'nin her bir köşesi yabancı devletler tarafından işgal edilmeye çalışılmaktadır. Fakat Türk Milleti büyük azim ve kararlılıkla işgallere karşı çıkmakta ve tüm güçlüklerle rağmen adeta kükrelemektedir. Anadolu, tarihindeki en zor ve sert mücadelesini vermiştir. Bu dönemde Ziya Gökalp Ankara'da Ulucanlar 'da ev kiralamış ve maddi ihtiyaçlarını karşılamak için bir iş aramış fakat bulamamıştır.⁵⁹

Gökalp Ankara'da bir iş bulamayınca Kayseri'de dergi çıkarmak için ailesi ile Kayseri'ye geçmiştir. Burada maddi olumsuzluklardan dolayı geçinemeyen Gökalp başka çaresi kalmayınca eşi Vecihe Hanım'ın da ısrarlarıyla memleketi olan

⁵⁷ Bilal Şimşir, *Malta Sürgünleri*, 2.bs. (Ankara: Bilgi Yayınevi, 1985), 107-108.

⁵⁸ Hikmet Tanyu, *a.g.e.*, 127.

⁵⁹ *a.g.e.*, 133.

Diyarbakır'a gitmeye karar vermiştir. Diyarbakır'a döndüğünü duyan hemşerileri ve dostları Gökalp'i Diyarbakır'ın girişinde büyük bir coşkuyla karşılamışlardır. O dönemde Diyarbakır'a yakın vilayetler düşman işgali altındadır. Gökalp'i ziyarete gelen herkes İstiklal Savaşı'nda galip çıkacak mıyız? diye sormaktadır. Gökalp dostlarına ve hemşerilerine kendisinden emin bir şekilde kurtuluşun yakın olduğunu dile getirmekte olup dostlarına:

*“İstiklal Savaşı Türkler için yeni bir Ergenekon'dur, Mustafa Kemal bozkurttur; o yalnız Türkler için değil, doğu dünyası için de bir kahramandır.”*⁶⁰ demiştir.

Gökalp Diyarbakır'da bir dergi çıkarmaya karar vermiş ve yanına Ali Nüzhet Bey'i çağırmıştır. Bu kararını Ali Nüzhet Bey'e söyledikten sonra derginin teknik tarafını Ali Nüzhet Bey'e vermiştir. Bu dergideki amacı “*Mefkure*”lerini yayacak olması nedeniyle derginin adını da “*Mefkûre*” koymaya karar vermiştir. Ali Nüzhet Bey derginin telifini almak üzere vali vekilinin yanına gitmiş fakat vali vekili “*bu isimle kimse telif alamaz*” demiştir ve bu sebepten dolayı dergi adının değiştirilmesi gerektiğini söylemiştir. Gökalp, vali vekilinin bu görüşünü haklı bulmuş ve dergiye “*Küçük Mecmua*” adını vermeye karar vermiştir. Gökalp, basımı yapılan Küçük Mecmua Dergisi'nin birkaçını ücretsiz olarak İstanbul'a göndermiştir. Bu dönemde kendisi bir ilkokulda akşamları gençlere, yaşlılar, sivillere ve subaylara sosyoloji dersi vermiştir.⁶¹

İstiklal Savaşı büyük bir zaferle kazanılmış ve kısa bir süre sonra Maarif Vekili, Ziya Gökalp'e Telif ve Tercüme Heyeti Başkanlığı teklifinde bulunmuştur. Gökalp, hükümetten yol parası almış ve eşine ait bir evi satarak bu evin parası ile Ankara'ya gitmiştir. Bu görevde ilk yaptığı iş Malta'da sürgün olduğu yıllarda Hüseyin Cahit Yalçın'a Türkçe'ye çevrilmek üzere birkaç kitap vermek olmuştur. Gökalp, Joseph de Guignes “*Türklerin ve Moğolların Tarihi*”, Harald Høffding “*Psikoloji*”, Durkheim “*Dini Hayatın İptidai Şekilleri*” adındaki eserleri çevirtmiştir.⁶² Bu eserleri basılmak üzere Devlet Matbaası'na talimat verdirtmiştir. Hüseyin Cahit Yalçın, Gökalp'in bu eğilimi üzerine;

⁶⁰ Mehmet Emin Erişirgil, *Bir Fikir Adamının Romanı Ziya Gökalp*, 3. bs. (Ankara:Nobel Basımevi, 2007), 165-166.

⁶¹ Hikmet Tanyu, *a.g.e.*, 125.

⁶² Hikmet Tanyu, *a.g.e.*,128.

“Ziya ’nın bu hareketi memlekette ilmin, felsefenin ve genel bilginin yayılmasını kendisi için ne büyük bir gaye teşkil ettiğini gösteriyor.” sözlerini söylemiştir.⁶³

Gökalp Telif ve Tercüme Encümeni reisliğindeyken modern bir kütüphane kurmayı hedeflemiştir. Bu hedefinin sebebini şu sözlerle dile getirmiştir:

“Türkiye’ de kitap satılan üç çarşı vardır: birincisi eski Osmanlılar’ın eserlerini satan Beyazıt’daki Sahaflar Çarşısı; ikincisi Tanzimat’ın kitap çarşısı Babıâli; üçüncüsü Batı eserlerini satan Beyoğlu, fakat milli hayatımızı inceleyip eserler basanların çarşısı yoktur.”

Gökalp’in bu sözlerinden yeni Türkiye’nin geçmiş tarihini inceleyip topluma millî bilinci aşılacak ve bu bilinci sonraki nesillere aktarmayı hedeflediği anlaşılmaktadır. Gökalp, modern bir kütüphanenin kurulmasının ancak devletin yardım ve desteği ile klasik eserlerin tercümesi yapılarak gerçekleştirilebileceğini düşünmektedir⁶⁴

Mustafa Kemal, gelecek kuşaklar için millî bir kitaplığın hazırlanmasını ve gelişen batı dünyasının fikirlerini ve düşüncelerini öğrenilmesi için batı dilinde yazılan ilim eserlerin çevirileri yapılmasını istemiştir. Gökalp, kendisi ile aynı fikri paylaşan Mustafa Kemal Paşa’nın bu emri üzerine yabancı dil bilen çevirmenleri bir araya toplamıştır. Gökalp bu faaliyetlere devam ederken aynı zamanda yayınlarına devam etmiş “*Türk Töresi, Türkçülüğün Esasları ve Altın Işık*” adlı eserlerini de bu dönemde yayımlamıştır. Gökalp, dönemin Eğitim Şurasını toplayarak Sultani Mekteplerini Liseye dönüştürmüştür. Aynı zamanda liseler için yeni ders programı hazırlamış ve kitaplar yazmıştır. Tüm bu çalışmalarının yanında ders programlarına göre “*Türk Medeniyet Tarihi*” adlı kitabı yazmıştır. Fakat ömrü bu kitabın ilk cildini tamamlamaya yetmiştir.⁶⁵

Ziya Gökalp Ankara’ya geldikten kısa bir süre sonra Mustafa Kemal Paşa kendisinden “*Hakimiyeti Milliye*”ye yazı yazmasını istemiştir. Hakimiyeti Milliye Mustafa Kemal Paşa’nın sahip olduğu bir gazetedir. Bu gazete sonradan *Ulus* adını almıştır. Bu gazete önce Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin yayın organı iken daha sonraları Halk Partisi’nin yayın organı ve resmi sesi olmuştur.

⁶³ Mehmet Emin Erişirgil, *a.g.e.*, 168.

⁶⁴ Lütfü Şehsuvaroğlu, *a.g.e.*, 52.

⁶⁵ Hasan Tuncay, *Ziya Gökalp*, 4. bs. (İstanbul: Toker Yayınları, 2002), 60.

Mustafa Kemal Paşa'nın teklifi üzerine Gökarp, Diyarbakır'a milletvekili olarak seçilmiştir. Bu durum Ziya Gökarp'ın yazı yazma, yayın yapma fırsatı vermiştir. Böylece Ziya Gökarp kendini tekrardan yazıya vermiştir. Sonrasında ise Ziya “*Yeni Türkiye*” adında bir gazete kurmuştur.⁶⁶

Mustafa Kemal Paşa Ankara'da 45 kişilik bir grup kurmuştur. Bu grup, inkılapçı milletvekillerinden oluşmaktadır. Bu heyetin en gözde kişisi Ziya Gökarp'tır. Mustafa Kemal Paşa Osmanlı Devleti'nden kalan bütün devlet teşkilatlarını kaldırıp yerine yepyeni, hiçbir devlete benzemeyen bir Türkiye kurmayı amaçlamıştır. Gökarp Mustafa Kemal Paşa'nın bu amaçlarını gerçekleştirmek için çok kafa yormuş ve sıkı bir çalışma içine girmiştir. Yeni Türkiye için istenen harcı o atmıştır.⁶⁷

Mustafa Kemal Paşa, Gökarp'ın “*Genç Kalemler*”, “*Yeni Mecmua*” ve “*Küçük Mecmua*” da yayımladığı yazılarını okumuş ve Gökarp'ın çalışmalarını takip etmiştir. Mustafa Kemal Paşa, Gökarp'ın fikirlerini benimsemiştir.⁶⁸ 1922 yılının Ekim ayında Mustafa Kemal Paşa, Ankara'da gazetecilerle yaptığı toplantıda halkçılık esasına dayanan Halk Fırkası (Partisi) kuracağını dile getirmiş ve bu partide bulunması gerekenlerin temel esaslarını Türk Milleti'ne sormuştur. Gökarp, Mustafa Kemal Paşa'nın bu sorusu üzerine çok çalışmış ve Halk Partisi'nde bulunması gereken temel esasları hakkındaki düşüncelerini Hakimiyeti Milliye Gazetesi'nde yazdığı yazılarla ortaya koymuştur.⁶⁹

Gökarp sadece gazetede yazdıkları yazılarla yetinmemiş olup sonraki günlerde “*Doğru Yol, Hakimiyeti Milliye ve Umdelerin Tasnifi, Tahlili ve Tefsiri*” adlı bir broşür çıkarmıştır. Gökarp'ın bu çalışmaları Mustafa Kemal Paşa'nın kurmak istediği Halk Fırkası'nın (Partisinin) dokuz umdesinin tanımını, prensiplerini, tahlilini ve yorumlarını içermektedir. Gökarp bu çalışmalarını yayımladıktan sonra Yeni Türkiye Gazetesi'nde “*Yeni Türkiye'nin Hedefleri*” adlı makalesini yayımlamıştır. Gökarp'ın bu çalışmaları Mustafa Kemal'in beklediği ve aklında olan konulardır.⁷⁰

⁶⁶ Vehbi Vakkasoğlu, *a.g.e.*, 69.

⁶⁷ *a.g.e.*, 69.

⁶⁸ Hikmet Tanyu, *a.g.e.*, 147.

⁶⁹ Mehmet Emin Erişirgil, *a.g.e.*, 172.

⁷⁰ Hikmet Tanyu, *a.g.e.*, 147.

1 Nisan 1923 tarihinde Birinci Millet Meclisi yeniden seçime gitme kararı almış ve ikinci seçime gidilmiştir. Gökalp'in hazırladığı “*Dokuz Umde*” bu seçime katkı sağlamıştır.⁷¹

Bu yıllarda Mustafa Kemal Paşa, Halk Fırkası'nın ilk esaslarını belirlemek için Gökalp ile görüşmüş ve bu görüşmede demokrasi ışığında Türk milliyetçiliğini temel alarak ahlaki, millî ve İslami terbiye eğitimine dayanılması gerektiği kararına varmıştır. Gökalp, “*Doğru Yol*” adlı eserini bu amaçla hazırlamıştır.⁷²

Halk Fırkası'nın temelinde bulunacak esasların, sayı ve okla gösterilmesi Ziya Gökalp'in çalışmalarından ve milliyetçiliğinden ortaya çıkmıştır.⁷³ Gökalp, köylerde, köy okullarının açılıp geliştirilmesi, halkevlerinin ve meslek odalarının açılması gerektiğini fikirlerini dile getirmiştir. Mühendisler Odası, Tabipler Birliği teşkilatları onun sayesinde kurulmuş aynı zamanda üniversitelerin özerklik kazanması da onun çalışmaları sayesinde gerçekleşmiştir.⁷⁴

Mustafa Kemal Paşa, Gökalp'in derin bilgisini, dürüstlüğüne karakterini, sağlam imanını ve milliyetçi ülkücülüğünü çok önceden beri bilmektedir. Mustafa Kemal Paşa'nın, Selanik'te genç bir subayken Gökalp'in yazılarını okuduğu, onun konuşmalarını arka sıralardan oturarak dinlediği ve onu takip ettiği söylenilmektedir.⁷⁵

Gökalp, İkinci Büyük Millet Meclisi'nde Anayasa (Teşkilatı Esasiye) hazırlayan komisyona üye olmuştur. Gökalp, öğretim birliği (Tevhid-i, Tedrisat) millî ve islami eğitim ve öğretimin geliştirilmesi ile uğraşmış aynı zamanda aile hukukunun düzenlenmesinde de görev almıştır.⁷⁶

15 Ağustos 1923'te Gazi Mustafa Kemal Paşa, Ankara İstasyonu'nda bilgisine güvendiği mebus üyeleri ve ileri gelenlerden oluşan bir heyet ile vagon toplantısı yapmıştır. Bu toplantıda Ziya Gökalp demokrasi ve cumhuriyeti savunmuştur. İktisadi bakımından Rus düşünür Karl Marx'ın tarihi materyalizm ve determinizmi açıklamış ve bu konu hakkındaki kendi düşüncelerini ifade etmiştir. Ayrıca yanlış bulduğu

⁷¹ a.g.e., 148.

⁷² a.g.e., 149.

⁷³ Erol Güngör, *Türk Kültürü ve Milliyetçilik* (İstanbul: Ötüken Yayınları, 1978), 254.

⁷⁴ a.g.e., 254.

⁷⁵ Hikmet Tanyu, a.g.e., 152.

⁷⁶ a.g.e., 152.

noktalara da değinmiştir. Gökâlp'in bu açıklamalarını dikkatlice dinleyen Mustafa Kemal Paşa, yeni Türkiye için demokrasi ve batı medeniyetinin (çağdaşlaşma) uygun olacağı kararına varmıştır.⁷⁷

Mustafa Kemal Paşa, Ziya Gökâlp'in hayatının sonuna kadar savunduğu ve onları koruduğu “Türkleşmek, İslamlaşmak ve Çağdaşlaşmak (Muasırlaşmak)” ilkelerini benimsemiştir. Ayrıca Mustafa Kemal Atatürk, katıldığı bir davette İtalyan demokrat Comte Sforza (Kont Sforza)' ya Gökâlp için söylediği şu sözlerle dikkat çekmektedir:

“Bedenimin babası Ali Rıza, hislerimin babası Namık Kemal, fikirlerimin babası Ziya Gökâlp'tir.”

Mustafa Kemal'in bu sözleri, Türkiye Cumhuriyeti'nin oluşumunda, Mustafa Kemal Paşa'nın, Gökâlp'in fikir ve düşüncelerinden etkilediğinin ispatıdır.

Tüm bu yoğun çalışma hayatı Gökâlp'in sağlığını olumsuz yönden etkilemiş ve hastalanmasına neden olmuştur. Her gün hastalığı artan Gökâlp'in tedavisini yapan doktorlar İstanbul'a gitmesi gerektiğini ve orada tedavisine devam etmesi gerektiğini söylemişlerdir. Fakat mali imkânlar Gökâlp'in İstanbul'a gitmesine el vermemektedir. Bu nedenden dolayı Gökâlp, hazırlamakta olduğu “*Türk Medeniyet Tarihi*” kitabına karşılık maarif vekâletinden bir miktar avans alarak yola çıkmıştır. Gökâlp, İstanbul'da Beyoğlu'ndaki, Fransız Hastanesine tedavi edilmek üzere yatırılmıştır. Hasta yatağındaiken kendisine Mustafa Kemal Atatürk'ten gelen telgraf onu çok sevindirmiştir. Gelen telgrafta Mustafa Kemal Atatürk, Gökâlp'e şu sözleri dile getirmiştir.⁷⁸

Ankara: 21.10.1925 Sa: 17

“Rahatsızlığınızdan çok teessürle haberdar oldum. Sıhhat ve afiyetiniz haberine memleketçe intizar olunmaktadır. Sür'atle iade-yi âfiyetiniz için Avrupa'da tedavinize ihtiyaç varsa icap eden her şeyin tahsisini tekeffül ediyorum sıhhatiniz ve mahallî tedaviniz hakkında iş'arınızı bekler, muhabbetkâr selamlarımı beyan ederim.”

Reisicumhur Gazi M. Kemal.

⁷⁷ a.g.e., 151.

⁷⁸ a.g.e., 159.

Tüm tedavi ve çabalara rağmen 25 Ekim 1924 Ziya Gökalp hakkın rahmetine kavuşmuş, dünyevi hayata veda etmiştir. Mustafa Kemal Atatürk, Gökalp'in ölümüne çok üzölmüş, Gökalp için güzel bir cenaze töreni yapılmasını ve na'sının İstanbul'da bulunan Sultan Mahmut Türbesi'ne defnedilmesini emretmiştir. Gökalp'in cenazesi millî bir törenle elli bin kişinin katılımıyla Ayasofya Camisi'nde kılınan cenaze namazında sonra defnedilmiştir. Anadolu Ajansı bu acı haberi Türk toplumuna şu kısa sözlerle duyurmuştur:⁷⁹

“Türk vatani en büyük ilim adamını kaybetti.”

Türkiye Büyük Meclisi tarafından Gökalp'in ailesine 5 bin lira ev parasının verilmesi, eşi ve çocuklarına vatani hizmet tertibine karşılık maaş bağlanması, eğitimleri için devlet okullarında parasız eğitim alacakları konusunda karar verilmiştir.⁸⁰

3.2. Eserleri

Bu başlığa yer vermesindeki gaye Ziya Gökalp hangi eserleri kaleme aldığı ve bu eserlerde hangi konuları işlediği hakkında kısa bilgi verilmesidir.

Kitapları

Bu bölümde Ziya Gökalp'in kendi kaleminden yazdığı eserlerin neler olduğu ve bu eserlerin temel konusu ve hangi amaçlarla yazıldığı hakkında kısa bilgi verilmesi amaçlanmaktadır. Tezin bulgular kısmının yazılmasında öncelikle Gökalp'in kendi yazdığı eserlerde eğitim ve sosyal bütünleşme konuları hakkında düşünce ve fikirleri incelenerek tezin amacına uygun çıkarımlar elde edilmeye çalışılmıştır. Bu eserler birincil kaynak oluşturması bakımından tezin amacına hizmet etmiştir.

Şaki İbrahim Destanı (Diyarbakır-1908): Bu eser Diyarbakır Hamidiye Alayı'nın Komutanı İbrahim Paşa'nın görevini kötüye kullanarak yerel halka uyguladığı zulmü ve bu zulme karşı verilen mücadeleyi anlatmakta olup aynı zamanda feodal anlayışa karşı verilen mücadeleyi de ele almaktadır.

⁷⁹ a.g.e., 164.

⁸⁰ a.g.e., 165.

***Türk Töresi* (İstanbul-1923):** Türklerin İslamiyet'ten önceki dini inanışları ve yaşam tarzları üzerine bir araştırmadır.

***Türkçülüğün Esasları* (Ankara-1923):** Türkçülük düşüncesinin tarihini, oraya çıkış serüvenini açıkladıktan sonra Türkçülük programını ortaya koyduğu eseridir.

***Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak* (İstanbul-1918):** Gökalp; Hars, Medeniyet, Türklük, Mefkûre, Turan, Millet, İslamiyet düşüncelerini bir araya toplayarak belli bir programa dayalı olarak işlediği kitabıdır.

***Türk Medeniyet Tarihi* (İstanbul-1926):** Ders kitabıdır. Türklerin tarih içindeki medeniyetlerinin ortaya konulduğu aynı zamanda İslamiyet'ten önceki Türklerini dini, iktisadi, aile ve devlet yapısı konularını işlemiştir.

***Altın Işık* (İstanbul-1923):** Halk kültürü ve millî edebiyatın önemini anlatmak için şiir, desten ve tarihi oyunlara yer verdiği kitabıdır.

***Kızıl Elma* (İstanbul-1914):** İçerisinde; Kızıl Elma, Turan, Alageyik, Altın Destanlarının da yer aldığı şiir kitabıdır.

***Yeni Hayat* (İstanbul-1918):** Türk milleti için hedeflediği ve arzuladığı hayatı anlatan şiir kitabıdır. Şiirlerinde din, dil, vatan, millet, ilim, vazife, medeniyet, sanat, İslam, aile ve devlet konularını açıklamaktadır.

***Doğru Yol* (Matbuat ve İstihbarat Matbaası, Ankara-1923):** Halk Fırkası'nın kurulması sırasında ortaya çıkan fikirlerin bulunduğu ve cumhuriyet rejiminin ana hatları ile ortaya konulduğu kitaptır.

***Rusya'daki Türkler Ne Yapmalı?* (İstanbul, 1913):** Osmanlı sınırları dışında kalan Türkler'in neler yapması gerektiğini: ve Türk varlığını değerlendirdiği kitabıdır. Bu eserde, bir arada bulunmayan veya beyliklere yahut aşiretlere bölünmüş bir millet, düşman devlerin saldırısına ve himayesi altına kolayca geçebilmektedir. Bu sebeple her şeyden önce Rusya'daki Türkler, birbirinden ayrı küçük hükümet teşkilinde değil, birleşerek büyük bir devlet teşkilini oluşturmak için çalışmalıdırlar.

Basılmamış ve Kaybolan Eserleri:

Ziya Gökalp'in bugüne kadar basılmamış ve kaybolmuş eserleri vardır. Fakat bunların akıbeti konusunda bir bilgi yoktur. Bu eserler:

İlm-i İctimai Hukuki (Darülfünun Edebiyat Şubesi, İstanbul-1913): Ders notları olarak hazırlanmıştır. Gökalp, Darülfünun 'da verdiği genel sosyoloji ve sosyal olaylar yer almaktadır.

Amel-i İctimaiyat (Darülfünun, İstanbul-1918): Ders notları şeklinde hazırlanmıştır.

Basılmamış

Muallimler için (Büyük Türk Medeniyet Tarihi) Cilt I-II

Muallimler İçin (Terbiyeye Müstenit Sosyoloji) Cilt I-II

Talebeler İçin (Türkoloji ve Müstenit Sosyoloji)

Muallimler için (Sosyoloji ve Psikolojiye Müstenit Felsefe) Cilt I-II

Talebeler İçin (Sosyoloji ve Psikolojiye Müstenit Felsefe)

Karagöz: Basılmak üzere Veled Çelebi'ye verilmiş ve geri alınamamıştır.

Türkçülüğün İlim Karşısındaki Muhakemesi: Gökalp'in Malta'da verdiği konferansların kardeşi Nihat tarafından bir araya getirerek ortaya çıkmıştır.

Yazılarından Derlemeler

Çınaraltı Konuşmaları: (Diyarbakır'ı tanııtma ve Turizm Derneği Yayını No: 14 Ankara-1966)

Millî Terbiye ve Maarif Meselesi: (Diyarbakır'ı tanııtma ve Turizm Derneği Yayını No: 13 Ankara-1972)

Hars ve Medeniyet: (Diyarbakır'ı tanııtma ve Turizm Derneği Yayını No: 12 Ankara-1972)

Ziya Gökalp Diyor Ki...: (Ahmet Halit Kitabevi, İstanbul-1950)

Yeni Türkiye'nin Hedefleri: (Gökalp Yayınları, İstanbul-1974)

Fıkra Nedir? (Derleyen: Enver Behnan ŞAPOLYO, Doğu Yayınları, Zonguldak-1974)

Şiirler ve Halk Masalları: (Ziya Gökalp Külliyyatı I, Hazırlayan: Fevziye Abdullah Tansel, T:T:T:B: Ankara-1952)

Kızıl Elma, Yeni Hayat, Altın Işık ve diğer şiir ve masallarının toplandığı kitaptır.

Konferans ve Mektupları

***Malta Mektupları:** (Türk Anonim Şirketi Matbaacılık, İstanbul-1931)*

***Malta Konferansları:** (Kültür Bakanlığı Yayınları, Hazırlayan: Fahrettin KIRZIOĞLU, Ankara-1977)*

***Limni ve Malta Mektupları:** (Kültür Bakanlığı Yayınları, Hazırlayan: Fahrettin KIRZIOĞLU, Ankara-1956)*

Eşi ve çocuklarına yazdığı mektuplardır.

Yazı Yazdığı Dergiler

Gökalp, çeşitli dergi ve gazetelerde yazdığı yazıları 1976’ da Prof. Dr. Nihat NİRUN başkanlığında Kültür Bakanlığı Gökalp’in “Ölümünün 100. Yılında Makaleler I-IX adında dokuz kitap bastırmıştır.

3.3. Dönemin Eğitim Durumu ve Fikir Akımları

Ziya Gökalp’in eğitim hakkındaki görüşlerini anlayabilmek maksadıyla Osmanlı Devleti’nin 18. Yüzyıl ve sonrası eğitim durumunu ve genel yapısını ele alıp incelemek gerekmektedir.

3.3.1. Dönemin Eğitim Durumu

Osmanlı Devleti’nin kuruluşundan itibaren 18. yüzyılın ilk çeyreğine kadar geçen sürede, Osmanlı’da eğitim, genel olarak medreselerde verilmektedir.⁸¹ Fakat verilen dersler bakımından din eğitimi ve öğretimine ağırlık veren bir eğitim anlayışı benimsenmektedir. Osmanlı Devleti Avrupa’da yaşanan Rönesans ve Reform hareketlerine yeteri kadar dikkat etmemiştir. Bu durumdan dolayı mevcut eğitim sistemi ve eğitim kurumları, devletin ve halkın ihtiyaçlarına cevap verememiştir. Modernleşme yönünden Batı ile Osmanlı arasındaki ayrımın ciddi anlamda artmasına

⁸¹ İsmail Güven, *Türk Eğitim Tarihi*, (Ankara: Pegem Akademik Yayıncılık, 2018), 122-123.

sebebiyet vermiştir.⁸² 18. yüzyıl ve sonrasında hissedilen askerî ve siyasi alandaki yetersizlik, Osmanlı devlet adamlarını, ilk başta eğitim sistemi ve kurumlarını daha sonra da diğer geleneksel kurumları yeniden düzenlemeye zorlamıştır.⁸³

Osmanlı Devleti, son dönemlerinde memleketi kurtarmak için eğitim alanını daha çok önemsemiştir. Osmanlı eğitim sisteminin yeniden şekillenmesinde Batıcılar, Gelenekselciler, İslamcılar ve Türkçülüğü savunanlar arasında fikir tartışmaları yaşanmış, her görüş kendi tasarladığı eğitim programını ve felsefesini Osmanlı'nın kurtuluş çaresi olarak öne sürmüştür. Batıcılık fikrini önemli temsilcileri: Abdullah Cevdet, Celal Nuri, Tevfik Fikret ve Beşir Fuat'tır.⁸⁴ Osmanlıcılık fikrinin önemli temsilcileri: Dönemin sadrazamları olan Âli ve Fuad Paşalardır.⁸⁵ İslamcılık fikrinin önemli temsilcileri: Muhammed Abdullah, Ahmet Naim, Mehmet Akif Ersoy'dur.⁸⁶ Türkçülük fikrinin temsilcileri: Ziya Gökalp, Yusuf Akçura, İsmail Gaspıralı'dır.⁸⁷

Devletin her alanda olan istikrarsızlığı eğitim alanında da kendini göstermiştir. Tanzimat'la birlikte batılı anlamda eğitim veren kurumlar kurulmaya başlandıysa da başarılı olunamamıştır.

Osmanlı Devleti, Avrupa'nın gelişmişlik seviyesini yakalamak için ülkeye yabancı uzmanlar getirerek yenilik çalışmalarını önce askerî alanda yapmaya başlamıştır.⁸⁸ Askerî eğitim ve öğretim için Mehterhane yani Askerî Mızıka Okulu (1831) açılmış aynı zamanda ordu için askerî ve beden eğitim okulları açılmıştır. I. Abdülhamit zamanında Mühendishane-i Bahri Hümayun (1775) (Deniz Mühendishanesi) açılmıştır. Mühendishane-i Bahri Hümayun'un açılması, Osmanlı Devleti'nin, batılı anlamda ilk eğitim yeniliği olarak kabul edilmektedir.⁸⁹ Bu yeniliğin hemen ardından 1795 yılında da Mühendishane-i Berri Hümayun (Kara Mühendishanesi) açılmış ve bu okullardan sonra batılı anlamda yenilik çalışmaları tıp alanında yapılmıştır.⁹⁰

⁸² a.g.e., 122-123.

⁸³ Ebubekir Keklik, *II. Meşrutiyet Döneminde Osmanlı Eğitimi: Problemler Tartışmalar Teklifler*, (Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2018), 1.

⁸⁴ Kemaleddin Taş, Betül Göksuçokur, "Osmanlı Dönemi Batıcılık, İslamcılık Türkçülük Fikir Akımları ve Din" *SDÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 22, S. 56 (2019):475-477.

⁸⁵ Ahmet Hamdi Tanpınar, *On Dokuzuncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, 7. bs. (İstanbul: Çağlayan Kitabevi, 1988), 152-153.

⁸⁶ Kemaleddin Taş, Betül Göksuçokur, a.g.e., 480.

⁸⁷ Kemaleddin Taş, Betül Göksuçokur, a.g.e., 482,483.

⁸⁸ Osman Kafadar, *Türk Eğitim Düşüncesinde Batılılaşma* (Ankara: Vadi, 1997), 75.

⁸⁹ a.g.e., 75.

⁹⁰ Yahya Akyüz, *Başlangıçtan Günümüze Türk Eğitim Tarihi*, (İstanbul: Alfa, 2001), 118, 120.

II. Mahmut, batılı anlamda yeni bir ordu oluşturmak üzere Asakir-i Mansûre-i Muhammediye'yi kurmuştur. Bu yeni orduya subay yetiştirmek için 1834'te Mektebi Harbiye'yi kurmuştur. Bu okulda ders verecek ve uzman personelin yetişmesi için Erkan-ı Harbiye (1848) I. Abdülmecit döneminde açılmıştır. Bu dönemde aynı çalışmalar tıp alanında da görülmektedir. Tıp alanında uzman personelin, hekimlerin ve cerrahların yetişmesi için 1827 yılında Tıbbihane-i Amire ve 1832 yılında Cerrahhane-i Amire mektepleri açılmıştır.⁹¹

Eğitim alanında yapılan düzenleme ve çağdaş okullar kurma çalışmalarını daha kapsamlı şekli Tanzimat döneminde görülmektedir. Askerî alan dışında siyasi bürokratların yetiştirilmesi maksadıyla Mektebi Mülkiye (1859) açılmış, aynı zamanda medreselerin dışında örgün eğitimde ilk, orta ve yükseköğrenim diye derecelendirmeye gidilmiştir. Bu dönemde, mesleki teknik okulların temelleri atılmış ve ilk defa öğretmen yetiştirmek üzere öğretmen okulları (1848) açılmıştır. 1839 ile 1876 yılları arasındaki dönemi ele aldığımızda 425 Rüştîye, 8 İdadi, 1 Sultani, 1 Darülfünun ve 7 Muallim Mektebi bulunmaktadır. Ancak tüm bu çalışmalar rağmen eğitimdeki iyileştirmeler yetersiz kalınmış başarıyı yakalayamamıştır.⁹²

17 Mart 1869 yılında Maarif-i Umumiye Nizamnamesi (Genel Eğitim Tüzüğü) ile eğitimde merkeziyetçi bir sisteme geçilmiştir. Nizamnamedeki amaç eğitim sistemini kontrol altına almak, evkaf nezaretinin ve medrese zihniyetinin eğitimdeki etkinliğini kırmaya çalışmaktır. Vakıf kaynakların denetiminin ve kontrolünün medreselerden alınıp mekteplere verilmesi ile evkaf nezaretinin eğitimdeki etkisi azalmıştır. Bu dönemden itibaren eğitim devletin resmi görevi haline gelmiş, nizamnameye göre tüm köy ve mahallede eğitim süresi 4 yıl olmak üzere en az bir tane sıbyan okulu açılacağı ve öğretmen maaşlarının halk tarafından karşılanacağı kararı verilmiştir. Nüfusu 500'den fazla olan kasabalarda 4 yıllık eğitim veren rüştiyeler açılmasına karar verilmiş, rüştiyelerin bitirenler yapılacak sınavlarla idadilere yerleştirilmesine, batı dillerinin eğitim programlarına dâhil edilmesine, aynı zamanda eğitim kurumlarında yabancı öğretmenlerin de görev almasına karar verilmiştir.⁹³

⁹¹ Hasan Ali Koçer, *Türkiyede Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi 1773-1923*, (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1991), 38.

⁹² Yahya, Akyüz, a.g.e., 140,145.

⁹³ İlhan Tekeli, *Toplumsal Dönüşüm ve Eğitim Tarihi Üzerine Konuşmalar*, (Ankara: TMMOB Mimarlar Odası Yayınları, 1980), 74.

I. Meşrutiyet'in sona ermesinden (1878) II. Meşrutiyet'in (1908) ilan edilmesine kadar olan süre zarfında Osmanlıcılık fikrine bağlı bireyler yetiştirmek hedeflenmiş ve eğitimde birlik düşüncesi önem kazanmıştır. Bu dönemde Türkçe eğitime ağırlık verilmiştir. 1876 Anayasası ilk kez eğitim özgürlüğünden bahsedilmiştir. Eğitimde fırsat eşitliğinin yakalanması için durumu iyi olmayan öğrencilere burs verilmiş ve yatılı okullar açılmıştır.

Osmanlı Devleti'nin eğitim ve öğretim kurumlarının olumsuz etkileyen bir diğer unsur; bünyesinde birden çok farklı dini yapıları barındırmasıdır. Bu farklılık eğitim yuvalarının farklılaşmasına sebebiyet vermiştir. Osmanlı Devleti yayımladığı Islahat Fermanı (1856) ile gayrimüslimlere kendi okullarını kurma, Müslüman okullarda eğitim alabilme ve eğitim alanında bağımsızlık gibi birtakım yeni haklar tanımış ve bu imtiyazlar devamlı hale gelmiştir.⁹⁴

Fransa, İngiltere, Almanya, İtalya ve Amerika gibi ülkeler Osmanlı Devleti topraklarında ruhsatsız ve denetimsiz bir şekilde okullar açma çalışmalarında bulunmuştur. Bu okullar, zararlı faaliyetlerde bulunma nedenlerinden dolayı kapatılmış olsalar da farklı müfredatlarla kendi seçtikleri eğitimcilerle birlikte eğitim ve öğretim faaliyetlerine devam etmiştir. Gayrimüslimlerin okullarında okuyan Türk evlatlarında da vatan ve millet sevgisi oluşmadığı gibi bu öğrenciler Hristiyanlık dinine özgü ibadet törenlerine katılmak zorunda kalmıştır.⁹⁵

II. Meşrutiyetin ilan edilmesiyle birlikte Osmanlıcılık ideali amaçlarına paralel olarak verilen eğitim sistemi yerine Milliyetçilik ve Batıcılık ideallerine dayalı eğitim sistemine geçilmiştir. Bu dönemde kız çocukları için ilk kez bir Yüksek Öğretim Kurumu (Darülmuallimat, 1870) açılmış, gelenekselciliğe dayalı Sıbyan mektepleri kapatılmış ve okul öncesi eğitim (1913) için ilk ciddi adımlar bu dönemde atılmaya başlanmıştır.⁹⁶ Medreselerde ıslah çalışmaları bu dönemde yaygınlaşmıştır. Bu dönemde öğretmen yetiştirme çalışmaları önem kazanmış ve eğitimin bilim olarak işlenmesinde önemli gelişmeler sağlanmıştır.⁹⁷

⁹⁴ Hidayet Vahapoğlu, *Osmanlıdan Günümüze Azınlık ve Yabancı Okullar*, (İstanbul: M.E.B., 1997), 32.

⁹⁵ Unat, F.R., *Türk Eğitim Sisteminin Gelişimine Tarihi Bir Bakış*, (Ankara: M.E.B. Basımevi, 1964), 28.

⁹⁶ İbrahim Ethem Başaran, Şakir Çingir, *Türk Eğitim Sistemi ve Okul Yönetimi*, 4.bs. (Ankara: Siyasal Kitapevi, 2013).

⁹⁷ Yahya Akyüz, *a.g.e.*, (2001), 241,243.

3.3.2. Dönemin Fikir Akımları

3.3.2.1 Osmanlıcılık

Osmanlıcılık, 19. yy. 'da Osmanlı İmparatorluğu'nu çöküşten kurtarmak için bünyesinde bulundurduğu ulusları tek bir çatı altında toplamayı amaçlayan bir ideoloji/fikir hareketliliğidir. Osmanlı Devleti'nde yaşayan tüm milletleri, din, dil ve etnik köken farkı gözetmeksizin tebaasına hürriyet, eşitlik ve adalet ortamını sağlayarak birlikte yaşamalarını amaçlayan akımdır.

Fransız İhtilali ile ortaya çıkan ulus-milliyetçilik akımı, çok uluslu devlet ve imparatorlukların yıkılmasına ve dağılma sürecine girmesine neden olmuştur. Bu durum ulusların kendi özerk ve bağımsızlıklarını kazanmak için toplumsal çatışma/eylem girişimlerine itmiştir. Osmanlı devlet adamları gelişen milliyetçilik akımına karşın Osmanlıcılık ideolojisini benimsemiş, siyasi, toplumsal birlik ve bütünlüğünü korumak, devamlılığını sağlamak için tüm tebaasını bu akım çatısı altında birleştirmeyi gaye edinmiştir.⁹⁸

Tanzimat Fermanı, Osmanlı İmparatorluğu'nun batılılaşma hareketinin ilk somut adımını teşkil etmektedir. Sultan Abdülmecit dönemi 3 Kasım 1839'da Hariciye Nazırı Mustafa Reşit Paşa tarafından Gülhane Hatt-ı Şerif (Padişah Yazısı) Gülhane Parkı'nda okunmuştur. Bu durum tarihte Tanzimat-ı Hayriye (Hayırlı Düzenleme) olarak geçmektedir. Bu fermanın ilan edilmesiyle birlikte Osmanlı Devleti yenileşme hareketleri ve reformlar yapmaya başlamıştır. Tanzimat, sözcük anlamı itibarıyla "Düzenlemeler, Reform" anlamını taşımaktadır.

Tanzimat Dönemi'ndeki Osmanlıcılık fikri incelenecek olursa; fikir hareketliliğinin istenilen sonuca ulaşamadığı görülmektedir. Osmanlı İmparatorluğu, Batılı Devletlerin azınlıkları bahane ederek iç işlerinde müdahale etmelerinin engellemek, bünyesindeki toplulukları itaat altına almak, ülke içindeki düzeni sağlamak ve kötü gidişatına son vermek amacıyla Tanzimat Fermanını ilan edilmişti. Bu Fermanla birlikte tebaasındaki her bireyin eşit olduğu benimsenmiş, kişiler arasındaki ayrıcalığın ortadan kaldırılması hedeflemiştir. Müslim ve gayrimüslim bireylerin can

⁹⁸ Selçuk Akşin Somer, *Modern Türkiye de Siyasi Düşünce*, Cilt. 1, (İletişim Yayınları, 2003), 88.

ve mal güvenliklerini güvence altına alınması, vergilerin adaletli ve usulüne göre alınması, aynı zamanda askerlik görevi gibi düzenlemelere yer verilmiştir.⁹⁹

Tanzimat döneminde en çok önemsenen konuların başında Müslim ve Gayrimüslim halk arasındaki eşitliği sağlamak gelmektedir. Bu durum Osmanlıcılık ilkesinin hedefi haline gelmiştir. Osmanlıcılık hareketi Tanzimat'la birlikte Osmanlı Devleti'nin bir ideolojisi haline dönüşmüş fakat bu ideoloji halk arasındaki ayrıcalığı, eşitsizliği tam olarak ortadan kaldıramamıştır. Sonuç olarak Osmanlıcılık ideolojisi istediği sonuçlara ulaşamamış ve bu nedenle yeni ideolojiler ortaya çıkmıştır.¹⁰⁰

Osmanlı Devleti'nin yıkılmasını engellemek, devletin siyasi kuruluşlarını, kişi haklarını, kurumlarda yenileşme ve yeni devlet kurumlarının kurulması amacıyla Islahat Fermanı (18 Şubat 1856) ilan edilmiştir. Bu fermanın hazırlanmasında Avrupa devletlerinin etkisi olmuş ve onların istekleri doğrultusunda Sultan Abdülmecid döneminde Sadrazam Mehmet Ali Paşa tarafından yürürlüğe konulmuştur. Osmanlı Devleti'nin bu fermanı ilan etmesinin sebebi Avrupalı devletlerin desteğini almak ve bu sayede Kırım Savaşı'nı sona erdirerek Paris Antlaşması'nda çıkarlarını korumaktır.

Batı'nın fen ve teknik gelişmelerinin takip eden ve onun fikir hayatına dair malumatlar da elde etmiş kişiler aydın kesim olarak tanımlanmaktadır. Aydın kesim Osmanlı'nın içte ve dışta kötü gidişatını eleştirmekteydi. Bu kötü gidişatın önüne geçmek için siyasi bir grup olan Genç Osmanlılar Cemiyeti 1865 yılında kurulmuştur. Bu cemiyetin hedefi Osmanlıcılık ideali etrafında halkı birleştirmektir. Halk için yapacakları çalışmayı basın ve gazete yoluyla halka iletmişlerdir. Öncü kişileri Suphi Paşazade, Ayetullah, Ahmet Beyzade Mehmet, Yusuf Paşazade, Hacı Nuri, İskender Beyzade ve daha sonra bu cemiyete katılan Namık Kemal, Şinasi ve Ziya Paşa'dır.¹⁰¹ Bu cemiyet, imparatorluk bünyesinde ortaya çıkan millet isyanlarını durdurmak ve ülkenin bütünlüğünü sağlamak için bütün milletlerin din, dil, mezhep, ırk farkı gözetmeksizin aynı haklara sahip olduğu ve aynı düşünce etrafında toplanırsa ülkenin bütünlüğünün sağlanacağı fikirlerine inanmaktadır. Bundan dolayı herkesi Osmanlıcılık düşüncesi etrafında toplamayı hedeflemişlerdir.

⁹⁹ Nevin Yazıcı, *Osmanlı Fikri ve Genç Osmanlılar Cemiyeti*, (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2002), 15

¹⁰⁰ Şaban H. Çalış, *Hayaletbilimi ve Hayali Kimlikler Neo-Osmanlılık, Özal ve Balkanlar*, (Konya: Çizgi Yayınevi, 2006), 3.

¹⁰¹ Nevin Yazıcı, *a.g.e.*, 60-61.

3.3.2.2. İslamcılık

İslamcılık ideolojisini savunanlar batılılaşma meselesi için doğu ve batı medeniyetini karşılaştırmış ve birtakım sonuçlara ulaşmıştır. Diğer ideolojilerde olduğu gibi İslamcılar da Osmanlı İmparatorluğu'nun ve İslam dünyasının gerilemesine, toplumsal çözümlere/sorunların meydana gelmesinin temel nedenlerini ortaya çıkarmaya çalışmışlardır. İslamcılık düşüncesi, imparatorluğun yıkılış sürecinden kurtulma çaresini batının tekniğinde bulmuştur. İslamcılara göre önemli olan İslam Devleti'nin batıdan neleri ne için alacağıdır.¹⁰²

İslamcılara göre batı ve doğu, farklı şartların ve farklı sebeplerin eseridir. Onlara göre bir medeniyetten diğer bir medeniyete geçmenin bir sebebi yoktur. İslamcılar iki medeniyeti araştırıp incelemişler ve bu medeniyetlerin farklılıklarını ortaya koymuşlardır. Müslümanlığın batı medeniyetinden üstün olduğunu, doğu medeniyetinin batının sosyal ve politik şartlarını ihtiyacı olmadığını ve zaten bunlara sahip olduğunu dile getirmişlerdir. Hatta batı bu bakımdan geridedir.¹⁰³ Batının zayıf tarafı onun ahlakı ve maneviyatıdır. Bundan dolayıdır ki doğu, batının sadece bilim ve tekniğini almalıdır. Batı ilim ve teknolojisi ile doğudan üstündür. İslamcılık ekonomik ve maddi kalkınmaları destekleyen malzeme ve teknolojiyi batıdan almalıdır. Onun dışında batının hiçbir şeyine ihtiyacı yoktur.¹⁰⁴

İslamcılık düşüncesinde, batının ahlak ve maneviyatının geride olmasının sebebi lâiklik ile bağdaştırılır. Batı, dinini devletten ayırdığı için ahlaktan uzaklaşmıştır. Bu durum batıyı zalimleştirmiş ve batının istismarcı yapıya dönüşmesine neden olmuştur. Toplumlara medeniyet getirme bahanesi ile istila etmiş, onların ilerlemesini ve gelişmesini engellemiştir.¹⁰⁵

Doğunun maneviyatı ve ahlakı gelişmiştir. Bundan dolayı batı doğuya muhtaçtır. Tüm bu çıkarlar doğrultusunda İslamcılık ideolojisini savunanlar batılılaşma esaslarını belirlemişlerdir. Batının ahlakını, sosyal fikirlerini bir tarafa bırakıp batının ahlak bunalım sürecinden kendimizi koruyarak sadece bilim ve teknolojisini alınması

¹⁰² Zafer Tarık Tunaya, *İslamcılık Cereyanı*, (İstanbul: Yedigün Matbaası, 1960), 83.

¹⁰³ a.g.e. 83.

¹⁰⁴ a.g.e., 84.

¹⁰⁵ Hülya Küçük Sevil, *İttihat ve Terakki Döneminde İslamcılık, Hareketi (1909-1914)*, (Ankara Üniversitesi: Doktora Tezi ,2005), 255.

gerekmektedir.¹⁰⁶ İslamcılık ideolojisi, amaçlarını Sırât-ı Müstakîm, Sebîlürreşâd, Beyanu'l-Hak dergileriyle halka iletmışlerdir.

3.3.2.3. Garpcılık (Baticılık)

Baticılık veya Garpcılık Osmanlı İmparatorluğu'nun batı karşısında geri kalmışlığını vurgulayan bir siyasi görüştür.¹⁰⁷ 19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun devamlılığını sağlamak ve kötü gidişatına bir son vermek üzere batı medeniyetinin örnek alınması ve batı devletleri ile (Avrupa ve Amerika) yakın ilişkiler kurulması gerektiğini vurgulamaktadır.¹⁰⁸

Garpcılara göre ilim sayesinde bir devletin gerileme nedenleri tespit edilebilir ve ortadan kaldırılabilir. Gerileme nedenlerini araştırmaya kalkanlar, yönünü batıya dönmüş olacaklardır. İşte o zaman bütün yanlışlıklar ve hatalar anlaşılacaktır. “*Zira çektiklerimizi Avrupalı olmadığımız için çekiyoruz.*” sözleri ile Osmanlı Devleti'nin çöküşten kurtulmasının tek çaresi Garplılaşıma olduğunu savunmuşlardır.¹⁰⁹

Garpcılara göre Osmanlı İmparatorluğu bütün varlığı ile batıya dönmelidir. Onlara göre nur kimdeyse ona gidilmelidir. Çünkü ikinci bir medeniyet yoktur.¹¹⁰ (Garpcılar medeniyetin sadece batıda olduğunu savunmaktadır.) Garpcılar batı medeniyetinden nelerin alınıp nelerin alınmayacağı sorusuna cevap aramışlardır. Bu konuda baticılar iki gruba ayrılmıştır. Birinci grup, Celal Nuri liderliğinde kısmi batılılaşma; ikinci grup, Doktor Abdullah Cevdet'in önderliğinde tam batılılaşmadır. Bu iki grubu kısaca özetlenecek olursa; kısmi batılılaşma savunucularına göre medeniyet iki çeşittir. Birinci gerçek medeniyet, ikincisi teknik medeniyettir. Onlara göre gerçek medeniyet Osmanlı'nın ahlak ve maneviyat yönünden Avrupa'dan ileri olduğunu ve kendi kültürümüzü muhafaza etmemiz gerektirmesidir. Teknik medeniyet ise batının sadece ilim ve tekniğinin alınarak kültürün korunması ve bu sayede Avrupa medeniyetleri arasına girilebilmesi düşüncesidir. Japonya'yı bu duruma bir örnek olarak göstermişlerdir. Tam batılılaşmacılar ise batının hayat alanında örnek alınması gerektiğini vurgulayarak kısmi baticılara karşı çıkmışlardır. Doktor Abdullah Cevdet

¹⁰⁶ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, C. 8, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2007), 545.

¹⁰⁷ Hamza, Eroğlu, *Türk İnkılap Tarihi*, (Ankara: MEB, 1982),467.

¹⁰⁸ Peyami Safa, *Türk İnkılabına Bakışlar*, (Kültür Bakanlığı Yayınları, 1981),49-53

¹⁰⁹ Peyami Safa, *a.g.e.*, 53.

¹¹⁰ *a.g.e.*, 53.

“*Gülü dikeniyile*” anlayışıyla batılılaşmayı savunmuş, batının ilim ve tekniğini alıp kültürünü almamak ya da bundan etkilenmemenin mümkün olmadığını dile getirmiştir. Bu gruba göre Osmanlı’nın batıdan geri kalmanın sebebi düşünce ve geleneklerdir.¹¹¹

3.3.2.4. Türkçülük

Bir ideoloji olarak ortaya çıkan Türk Milliyetçiliği Osmanlı İmparatorluğu’nun yıkılmasını ve dağılmasını engellemek ve yeni bir toplum düzeni oluşturmak için ortaya konulmuştur.¹¹² Osmanlı İmparatorluğu bünyesinde şuursuz hayat süren Türkler kendi millî benliklerinin farkına varmalı ve bir millet haline gelmelidir. Bunun gerçekleşebilmesi için de bir gayenin bulunması şarttır. Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde kalan Türklerin birleşmesi ardından sınır dışında kalan Türkler ile birleşme yolunun aranması ve İslam Birliği kadar kuvvetli Türk Birliği kurulması hedeflenmiştir.¹¹³

Türkçülük ideolojisi Osmanlı’nın çöküşünü engellemek amacıyla aydınlar tarafından ortaya çıkarılan akımlardan birisidir. Temellerini İslam modernizmi ve Fransız İhtilali sonucu ortaya çıkan ulus-devlet anlayışı oluşturmaktadır. Bu akım II. Meşrutiyet’in ilanından itibaren başlamış olup Balkan Savaşları’nın yaşanması ile güçlenmiştir. Temsilcileri arasında Ziya Gökalp, İsmail Gaspıralı, Mehmet Emin Yurdakul, Yusuf Akçura, Necip Asım, Ziya Paşa gibi isimler yer almaktadır. Ziya Gökalp, halka bu ideolojiyi aşlamak ve Türkçülük bilincini uyandırmak ve halka Türk kimliğini kazandırmak için yazılarını Türk Yurdu Dergisi’nde yayınlamıştır. Türkçülük ideolojisinin şekillenmesinde Osmanlı İmparatorluğu’nun dışında kalan Türkler Kafkas, Kırım ve Kazan kökenli Türkler ile Rusya’da yaşayan Türklerin millî kimliklerini koruma çabaları ile batıda Türkoloji’ye ilgili araştırmaların yapılmasının etkisi vardır.¹¹⁴

Türkçülük ve Türkleşmek fikrini ilk olarak ortaya atan Hüseyin-zade Ali, bu kavramları Turancılık kavramı ile ortaya konulmuştur. 1908’de Şair Mehmet Emin, Ahmet Hikmet, Ahmet Mithat, Yusuf Akçura gibi isimler “*Türk Derneği’ni*” kurmuş

¹¹¹ Niyazi Berkes, *Türk Düşününde Batı Sorunu*, (Ankara: Bilgi Yayınevi, 1975), 406.

¹¹² Urel Heyd, *a.g.e.*, 84.

¹¹³ Peyami Safa, *a.g.e.*, 54,55.

¹¹⁴ Suavi Aydın, *Modernleşme ve Milliyetçilik*, (Ankara: Güldoğan Yayınları, 1993), 148.

ve “*Türk Yurdu*” adını verdikleri dergide yayım yapmaya başlamıştır. 1914’te İttihat ve Terakki Cemiyeti “*Türk Ocakları*”nın kurulmasında önemli bir rol üstlenmiştir. İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin Türk Ocaklarının kurulmasında rol almasını sağlayan ise Ziya Gökalp’tir. Gökalp dönemin birbiriyle çatışan üç ideolojisini Osmanlıcılık, İslamcılık ve Türkçülük’ü uzlaştırma yoluna gitmiştir. Çünkü İslamcılar ve Osmanlıcılar, Osmanlı Devleti’nin homojen yapısını korumaya çalıştıklarından dolayı Türkçülük’ü toplumu parçalayıcı bir unsur olarak görmüşlerdir.¹¹⁵

Ziya Gökalp, çağdaş Türk düşünce dünyası bakımından önemli bir düşündürdür. Türk toplumunun analizini yaparken Durkheim’in pozitivist sosyoloji anlayışını benimsemiştir. Türk toplumunun analizini yapma gerekçesi olarak Türkçülüğü ve Türk milliyetçiliğini bilimin ışığında verilere dayandırma ve sosyolojik analizlerle destekleme ihtiyacıdır. Türk toplumu hakkında çıkan sonuçları sosyoloji ilmi ile açıklayarak Türk toplumun geleceğine yön vermek ve sağlıklı bir toplum oluşturma Gökalp’in başlıca amacıdır. Atatürk’ün önderliğinde yapılan Dilde, fikirde, hukukta, ahlakta, siyasette, dinde, ekonomide yenilik hareketlerinde Gökalp’in düşüncelerini bulmak mümkündür.

Türkçülük fikir hareketi, Gökalp sayesinde yüksek formuna ulaşmış ancak Gökalp’ten önce bir takım gelişim evrelerinden geçmiştir. “Turan” kelimesi 1839’da Türk kavimlerine kök araştırması olarak ilk defa Macarlar tarafından kullanılmıştır.¹¹⁶

Gökalp, başlarda Osmanlıcılık ideojisini benimsemiş ancak Selanik’te bulunduğu dönemde “Genç Kalemler”i kuran Ömer Seyfettin ve Ali Canip ile tanışmış ve daha sonra tamamen Türkçülük ideolojisi çizgisinde yer alan Ziya Gökalp’in düşünceleri üzerinde hocası Dr. Yorgi ve Namık Kemal’in büyük etkileri olmuştur. Gökalp, hürriyet ve vatan aşkını Namık Kemal’den bulmuş ve babasının tavsiyeside; “*İşte, sen bu adamın arkasında gideceksin! Onun gibi vatansever onun gibi hürriyetsever olacaksın!*” şeklindedir.¹¹⁷ Felsefe hocası Dr. Yorgi’den de Türk’ün ruhunda çıkması

¹¹⁵ Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi*, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları), 163-165.

¹¹⁶ Hilmi Ziya Ülken, *a.g.e.*, 208.

¹¹⁷ Ziya Gökalp, *Terbiyenin Sosyal ve Kültürel Temelleri I* (İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1992), 8.

gereken bir Türk devriminin yapılması gerektiğini bunun içinde Türk sosyal hayatının bir incelenmesi gerektiği fikrini benimsemiştir.¹¹⁸

Ziya Gökalp, A. Fouillee ve G.Tarde'nin etkisine girip yazılar yazmış olmasına rağmen bilhassa 1915'ten itibaren E. Durkheimci bir sosyolog olarak karşımıza çıktığını görmekteyiz. Gökalp'e göre Türkçülük ve Türk milliyetçilik fikrinin oluşması ve vatandaşa aşılabilmesi ve İmparatorluğun sonunda ortaya çıkan milliyet gerçekliğinin bilinmesi ve anlaşılabilmesi için toplumun sosyolojik metotlarla tahlil edilmesi gerektiği gerekçesi ile yönünü sosyolojiye çevirmiştir. Pozitivist bir sosyoloji olan Durkheim sosyolojisinde, sosyal olaylar genellikle başka bir sosyal olayla açıklamakta ve toplumun bireyden önce geldiği görüşünü savunduğundan dolayı dönemin Türkiye'si için uygun bir yöntem olduğunu kabul etmiştir.

Türkçüğün ortaya çıkmasında, Osmanlı İmparatorluğu bünyesinde bulunan unsurların Batı'da ortaya çıkan ve gelişen milliyetçi akımının etkisi altında kalarak hareket etmeleri sonucunda Türk aydınlarında da milli duyguları uyanmıştır. Osmanlı, bir millet adı olmayıp devlet adı olmasından dolayı kozmopolitik bir yapıya sahip olduğu bu durumun milliyet gerçekliğine uygun olmadığı fikrinden hareket ederek Türkçülüğün, milli kültürde arama ihtiyacından doğduğu fikrindedir.¹¹⁹ Gökalp'te Türkçülük, milletin gerçeğini kültüre dayandığını ve bundan dolayı milli kültürün bulup ortaya çıkarılması gerektiğini ve Türk milletinin yüceltilmesi gerektiğine görüşündedir. Sosyolojiye göre millet; *"eğitimde, kültürde, duygularda bir ortaklık anlaşılır ve dilce, dince, ahlakça ve güzellik duygusu bakımında müşterek olan, yani aynı terbiyeyi almış fertlerden mürekkep bulunan bir toplulu"* olarak tanımlanmaktadır.¹²⁰

Osmanlı, bir imparatorluk olmasından dolayı resmi olarak Türk kültürünü toplumun yapısına işlememiştir. Saray çevresince dil, edebiyat ve müziğe olan tutumu Gökalp' göre Türk kültürünü temsil eden halktan uzaktır. Türk kültürünü arama ve ortaya çıkarmak için Türk kültürünü temsil eden halka ve Türk tarihine başvurulmalıdır.

¹¹⁸ Ziya Gökalp, 1992, 16.

¹¹⁹ Ziya Gökalp, 1992, 16.

¹²⁰ Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, (İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1990), 22.

Gökalp'e göre Osmanlı İmparatorluğun çökme nedenlerinin başında Batı medeniyetinin Doğu medeniyeti karşısında üstünlük kurması gelmektedir. Gökalp'e göre Doğu medeniyeti bir İslam medeniyeti olmadığı gibi Batı medeniyeti de bir Hristiyan medeniyeti değildir. O halde medeniyet; bir din meselesi değildir.¹²¹ Türkçülük fikrinde bir Türkçü; milletini, ümmetini ve medeniyetini tanımak kaideyle sosyal ve siyasi değişimlerin öncüsü olması zorundadır. Bu yapıya sahip öncü bir kişi Türklüğünü ve Müslümanlığını koruyarak Batı medeniyetine girmek üzere milli kültürü aldıkları halka ve yine medeniyeti götürmek üzere halka gitmek zorundadırlar. Milli devlet, milli kültürünü korumak koşuluyla Batı'nın siyasi kurumları, bilimi ve tekniğini alabilir. Buradaki hedef belki de "Çağdaş bir İslam Türkçülüğü"dür.¹²² Gökalp'in parolası "*Türk milletindenim, İslam ümmetindenim, Batı medeniyetindenim*" biçiminde özetlenmiştir.

Gökalp, Türkçülük hakkında bir program geliştirmiş ve "*Türkçülüğün Esasları*" ile "*Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak*" adlı eserlerinde Türkçülük programını işlemiştir. Gökalp önce dış sorunu üzerinde yoğunlaşır ve konuşma ve yazı dili olarak İstanbul Türkçesini önermekte ve halkın içinde yaşayan Türkçe kelime bulunup ortaya çıkarmaya çalışılmalıdır. Osmanlıca, Arapça ve Farsça terkiplerden oluşturulduğundan dolayı kozmopolit dildir bu sebeple bu dil terk edilmelidir. Osmanlı İmparatorluğunda her alanda ikilik olduğunu (eğitim, dil, edebiyat, müzik) bu durumun ortadan kaldırmak ve topluma milli bir şahsiyetin kazandırılması için bütün Türkler, dil, edebiyat, kültürde birleştirilmelidir. Bunu adı da Turan'dır.¹²³

*"Vatan ne Türkiye'dir Türk için ne Türkistan;
Vatan büyük ve müebbed bir ülkedir; Turan!..."*

Memlekette yaşanan siyasi ve düşünsel alanlarda hızlı dönüşümlerin yaşanmasına Ziya Gökalp'te kayıtsız kalmamıştır. Ülkede yaşanan toplumsal değişimler Gökalp'in düşüncelerini etkilemiştir. Gökalp'in yaşadığı dönemin koşulları düşüncelerin oluşmasını ve şekillenmesinde etkili olmuştur. Bu dönem imparatorluk tarihinde ekonomi ve siyasi bakımından en sıkıntılı olduğu, düşünce hayatı bakımından ise en

¹²¹ Ziya Gökalp, 1990, 53

¹²² Ziya Gökalp, 1999, 20.

¹²³ Ziya Gökalp, 1990, 42.

hareketli olduğu dönemdir. Gökâlp'in düşüncelerin oluşmasında ve şekillenmesinde gerek aile hayatı gerek yaşadığı çevre ve dönemin payı yüksektir. Gökâlp askerî rüştiyede okurken okul yöneticileri, hükümetin yönetim şekline karşı çıkmakta ve hürriyeti savunmaları Gökâlp'in hürriyet hakkındaki fikriyatını etkilemiştir. Aile içi eğitim ve babasın yönlendirmeleriye fikirlerinde yeni oluşumlar başlamıştır. Babasının kendisine olan öğütlerini “Babamın Vasiyeti” adlı yazısında anlatmaktadır. Gökâlp ortaokulda aldığı Fransızca dersi ile batıya açılmış ve batı uygarlığıyla tanışmıştır. Ayrıca amcasından aldığı İslami dersler sayesinde de doğu uygarlığını tanımış tüm bu durumlar Gökâlp'in düşüncelerini etkilemiştir. Gökâlp'in düşüncelerini etkileyen bir diğer durum ise yaşadığı dönemde birçok devlet adamı ve düşünür bazı sebeplerden dolayı Diyarbakır'a sürgüne gönderilmiş bu durum Diyarbakır'da fikir hareketliliği oluşturmuştur. Diyarbakır'da bulunan bu düşünürlerle sık sık görüşen Gökâlp, onların fikirlerinden etkilenmiştir. Gökâlp, yüksek öğrenim için gittiği İstanbul'da İttihat ve Teraki Cemiyetinde sürekli faaliyetler bulunması ve cemiyetin amaçlarını (özgürlük ve eşitliği önemseyen bir yönetim sisteminin savunulması) benimsemiştir. Dolayısıyla Gökâlp'in düşüncelerinde İttihat ve Teraki Cemiyetin etkisi görülmektedir.

3.4. Ziya Gökâlp'in eğitim ve öğretim hakkındaki görüşleri

Bu bölümde araştırmanın ikinci ve üçüncü alt amacına ilişkin bulgular kategoriler halinde sunulmuştur. Ziya Gökâlp'in eğitim ve öğretim hakkındaki görüşü, yükseköğretim hakkında reform önerileri bakımından Osmanlı İmparatorluğunda Avrupalı tarzda eğitim veren askerî okulların eğitim sisteminden etkilendiğine dair tespitler yer almaktadır.

3.4.1. Ziya Gökâlp'in Eğitim ve Öğretim Anlayışı

Gökâlp'e göre Eğitim (Terbiye) “*bir cemiyette yetişmiş neslin henüz yeni yetişmeye başlayan nesle fikirlerini ve hislerini vermesi demektir.*”¹²⁴ Yeni nesile fikirlerin ve hislerin iki farklı şekilde aktarıldığı dile getirilmiştir. Birincisi “*yetişmiş neslin kendisinin hiç haberi olmadan, samimi hayattaki konuşmaları ve hareketleriyle canlı*

¹²⁴ Ziya Gökâlp, 1992, 321.

misaller teşkil ederek yeni nesle tesir etmesidir.” İkincisi “Yetişmiş neslin vali, vasi, öğretmen, mürebbi adlarıyla resmi vaziyetler alarak usul ve irade altında yeni nesle bir takım muayyen fikirleri ve hisleri telkine çalmasındır.” Gökalp terbiye türlerinin birincisini “Yaygın Terbiye” ikincisine “Organize Terbiye” adlarını vermiştir.¹²⁵

Gökalp’in bu ayrımı bilginin nesilden nesile aktarılmasında yaygın ve örgün eğitim sayesinde gerçekleştiğini bizlere sunmaktadır. Örgün eğitim önceki nesillerin bilgi birikimlerini aktarma, yaygın eğitim ise toplumda yaygın ve mevcut olan bilgilerdir. Gökalp’e göre terbiye bir cemiyetin varlığı toplum üyelerinin sosyalleşme sürecidir. Üye sosyalleşme sayesinde içinde bulunduğu toplumun diline, ahlakına, edebiyatına, mantığına, estetiğine yani toplumun tüm değerlerini öğrenip aşına olur. Bu yönüyle eğitimin amacı “*Millî Bireyler*” yetiştirmektir. Öğretim ise bireyleri doğal ilimlerle donatarak toplumun genel düzenine ve çevresine alışma sürecini tamamlamasıdır. Üye bu sayede maddi kuvvetlerini kullanabilecek güce sahip olmaktadır.¹²⁶

Gökalp, eğitim felsefesini, kültür ve medeniyet üzerinde kurmuştur.¹²⁷ Bu sebeple Gökalp’in eğitim hakkındaki düşüncelerine geçmeden önce kültür ve medeniyet konusundaki görüşleri hakkında bilgi verilecektir.

3.4.2. Gökalp’in Kültür ve Medeniyet Anlayışı

Gökalp, kültür fikrini millet gerçeğine dayandırmıştır. Kültür ve millet kavramları Gökalp için ne anlam ifade etmektedir? Önce bunları belirtmek gerekir. Gökalp sosyal araştırmalarında, evrim kaidesini benimsemekte ve günümüz Türkiye’sinin birtakım evrelerden geçerek daha sonra millet haline geldiğini söylemektedir. Osmanlı İmparatorluğu döneminde ümmet halinde olduğumuzu ve imparatorluğun yıkılmasının ardından Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin kurulmasıyla millet haline dönüştüğümüzü söylemektedir.¹²⁸ Gökalp, milletin tanımını şu şekilde yapmıştır:

“Millet ne coğrafi ne ırki, ne siyasi ne de iradi bir türe değildir. Millet dilce müşterek olan yani aynı terbiyeyi almış fertlerden meydana gelmiş bulunan kültürel bir

¹²⁵ Ziya Gökalp, 1992, 321.

¹²⁶ Ziya Gökalp, 1992, 174.

¹²⁷ Ziya Gökalp, 1992, 323.

¹²⁸ Hikmet Yıldırım Celkan, *Ziya Gökalp’in Eğitim Sosyolojisi*, (İstanbul: Milli Eğitim ve Spor Bakanlığı Yayınları, 1989), 54.

zümredir".¹²⁹ Gökâlp aynı zamanda bu sözleriyle milleti, kültür birliği olarak ifade etmiştir.

Fransızca'da "*Culture*" kavramı, kültür ve tezhip anlamında kullanılmaktadır. Gökâlp kültür hakkındaki yanlış algılarımızın sebebini "*culture*" kelimesinin iki anlama gelmesine bağlamıştır. Bu iki anlam Hars (milli kültür) ve Tezhiptir.¹³⁰ Bu iki kavram arasındaki ayrımın tam olarak belirlenmemesi yanlış algılara sebebiyet vermektedir. Bu durumdan kurtulmak için dilimizde kültür ve tezhip kelimelerini birbirinden ayırıp farklı olduklarını milletimize öğretilmesiyle bu yanlış son verilecektir. Kültür ve tezhip kavramları arasındaki farklılıklar:

- Kültür demokratiktir.
- Tezhip aristokratiktir.
- Kültür halkın gelenek, görenek, yazılı ve sözlü edebiyatını, ananelerinden, dilinden, dininden, müziğinden, ahlak ve iktisadi ürünlerinden oluşmaktadır
- Tezhip yüksek tahsis görmüş yüksek bir terbiye ile yetişmiş aydınlara özgüdür.
- Kültür millîdir.
- Tezhip uluslararasıdır.¹³¹

Gökâlp'in kültür hakkında yaptığı diğer tanımlara aşağıda yer verilmiştir:

*"Bir kavmin vicdanında yaşayan kıymet hükümlerinin toplamına o kavmin kültürü denilir."*¹³²

"Kültür bir milletin kendine ait duyuş, düşünüş özellikleridir. Kültür menfaat gözetmeyen sosyal dayanışma ve bütünlük bağlarıdır."

*"Kültür yalnızca bir milletin dini ahlaki, hukuki, akli, estetik, lisani, iktisadi ve fenni hayatlarının ahenkli bir bütünüdür."*¹³³

¹²⁹ Ziya Gökâlp, *Küçük Mecmua Yazıları*, Haz. Ali Duymaz, (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2018)

¹³⁰ Ziya Gökâlp tezhibi (seçkinler kültürü) seçici manasında kullanmıştır. Ona göre tezhip, millî değerlerle milletlerarası değerler arasında seçici bir fiil ortaya koymaktır. İki medeniyet arasında sentez yapma görevi tezhibe aittir. Tezhibin önemi bir milletin, ortak olduğu medeniyet çevresini oluşturan milletlerarası değerlerden de zevk alması hususunu temin etmesidir. Ziya Gökâlp'e göre tezhip, aydın ile halk arasındaki uyumu sağlayacaktır. Aydının halka gitmesi, ona yeni ve incelmış bir tezhip ruhu kazandıracaktır. Böylece aydın ile halk arasında uyumlu bir ilişki sistemi de meydana gelecek, milletin sahip olduğu millî kültüre yeni bir ufuk açılacaktır.

¹³¹ Ziya Gökâlp, *Türkçülüğün Esasları*, (Ankara: Panoma Yayıncılık, 2020), 102-103.

¹³² Ziya Gökâlp, "Millî Terbiye" *Muallim Mecmuası*, (1992), 29.

¹³³ a.g.e., 29.

Gökalp, kültür ve medeniyet arasındaki benzerliklerden daha çok bu iki kavramın farklılıkları üzerinde durmuştur. Onun tanımına göre kültür, millîdir; medeniyet ise milletlerarasıdır. Kültür bir milletin değer atfettikleri din, dil, ahlak, düşünce yapısı, hukuk, estetik, iktisat ve fenni yaşamlarının ahenkli bir bütünü oluşturmakta; medeniyet ise ortak toplumsal yaşamın, birden fazla milletin sosyal hayatlarının toplamını ifade etmektedir. Avrupa medeniyeti ya da Batı medeniyeti olarak ifade ettiğimizde bu medeniyetin bünyesinde Fransız, Alman ve İngiliz kültürünü barındırdığı bilinmektedir.¹³⁴

Gökalp için kültür ve medeniyet arasındaki bir diğer fark ise ortaya çıkma biçimleridir. Ona göre kültür, halkın içinde doğal ve yöntemsiz olarak ortaya çıkmakta ve gelişmekte; medeniyet ise belli usul ve yöntemlere dayalı olarak ortaya çıkmakta ve gelişmektedir. Örnek olarak ilim, usul ve yöntemlerle oluşurken, dil ise belli usul yöntemi kullanmadan kişi veya kişiler tarafından yapılmamıştır. Dilin bir kelimesini değiştiremeyiz ve dile bir kelime icat edip koyamayız. Dilin kelime ve kuralları kendiliğinden değişir; bireyler bu duruma müdahale edememekte, bu duruma sadece seyirci olarak kalmaktadır.¹³⁵

Avrupa medeniyetini kendi kültürümüzle kaynaştırmak için felsefe, hukuk, iktisat alanlarının usul ve esasları Avrupalı olmalı fakat ruh daima halka ait ve millî olmalıdır. Her toplum kendi millî kültürünün muhafaza etmeli ve istiklalini korumalıdır.

Gökalp, hars kavramı olarak ifade ettiği millî kültürü açıklarken belli bir uyum ve ahenk üzerinde vurgu yapmaktadır. Amacı ise hars kavramıyla kültür kavramının ilerisini hedeflemek yani harsın kültürel hayattan daha uyumlu ve ahenkli olduğunu başka bir ifadeyle harsın en ideal ve ulaşılması gereken en üst seviye, nokta olduğunu belirtmektir.¹³⁶

Gökalp, hars ve medeniyetin ortaya çıkış biçimlerinin farklı olduğu gibi bunların olaylara yaklaşımları da farklılık gösterdiğini belirtmektedir. Ona göre toplumun bir üyesi din, dil, ahlak ve millî ülkülere uymadığı takdirde toplum tarafından bu üye dışlanmakta ve toplum vicdanında bu kişiyi yargılayıp alay etme, dalga geçme gibi

¹³⁴ Ziya Gökalp, 2020, 33.

¹³⁵ a.g.e., 34.

¹³⁶ Nihat Nirun, *Sistemik Sosyolojisi Açısından Ziya Gökalp*, (İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1981), 23.

cezalarla cezalandırılmaktadır. Bu kurallar yazılı olmasa bile caydırıcılık konusunda oldukça etkilidir. Yazılı hukuk kurallarının yaptırımları daha ağır olmasına rağmen yazısız kurallar kadar caydırıcı olmamaktadır. Çünkü kurallar etkisini, içinden çıktığı toplumdan almaktadır. Bundan dolayı her toplumun kendine ait yazısız kuralları bulunmaktadır. Gökalp bu açıklamalarında kültürü vicdana, medeniyeti ise akla benzetmiştir. Bunların arasında çatışmalar yaşanabileceğini dile getiren Gökalp, her fırsatta kültürü vurgulamakta ve altını çizmektedir.¹³⁷

Millî kültürün duygulardan oluştuğunu, medeniyetin ise bilgilerden meydana geldiğini vurgulayan Gökalp, insandaki duygular usul ve iradeye bağlı değildir bundan dolayı bir millet başka bir milletin değerlerini (din, ahlak, estetik vb.) taklit edilemeyeceğini eğer başka milletin değerlerini taklit veya benimserse kendi millî kültürünü kaybedecektir.¹³⁸

Gökalp bir medeniyetin çatısında birden fazla hars bulunabileceğini dile getirmiştir. Milletler kültürleri sayesinde birbirinden farklılaşır. Medeniyet harsa mal edilmedikçe, millet tarafından kabul görmediği sürece millete mal edilemez.¹³⁹ Osmanlı Devleti, Türk ve Müslüman bir millet olarak batı medeniyetini benimsemiştir. Batı medeniyetinin hangi unsurları aydın ve halk tarafından kabul görürse o unsurlar kültürümüze dâhil olabilecektir. Halkın kabul etmediği unsurlar aydınlar tarafından kabul edilse de millî kültüre alınmaz, bu unsurlar millî kültürün dışında tutulur. Halk bu konuda süzgeç rolünü üstlenmektedir.

Millî kültür ile medeniyet arasındaki bir diğer fark; harsı kuvvetli olan medeniyeti zayıf olan bir millet ile harsı zayıf medeniyeti kuvvetli olan bir millet ile siyasi mücadeleye girildiğinde harsı kuvvetli olan milletin galip gelmesidir. Bu duruma örnek olarak medeniyeti gelişmiş olan Mısırlılar'ın harsı gelişmiş olan Fars Devleti ile girdiği mücadelede yenilgiye uğramasıdır. Bir diğer örneği ise Çanakkale Savaşı'nda İngiliz ve Fransızları yenilgiye uğratmamız, Kurtuluş Savaşı'nda tüm yokluklara rağmen millî benliğe olan inancımız sayesinde İtilaf Devletleri, Yunan ve Ermenileri yenilgiye uğratmamız millî kültürümüzün yüksek ve kuvvetli olduğunun kanıtıdır.¹⁴⁰

¹³⁷ Ziya Gökalp, 2020, 37-38.

¹³⁸ a.g.e., 43.

¹³⁹ Uriel Heyd, a.g.e., 76.

¹⁴⁰ Şerafettin Turan, *Türk Kültür Tarihi*, (Ankara: Bilgi Yayınevi, 2017), 230.

Gökalp, eğitilmiş bireylerin yetiştirilmesi için öncelikle millî kültürün bireylere aktarılması ve benimsenmesi ve daha sonra millî kültürü benimsemiş bu bireylerin batının ilim ve tekniğini alması gerektiğini belirtmiştir. Bunun gerekçesini ise halk ve hükümet arasındaki iletişimi sağlayacak, köprü vazifesini üstlenecek aydın bireylerin yetiştirilmesi önem arz ettiğini belirtmiştir. Gökalp, bir milletin kalkınabilmesi için kültürün tek başına yeterli olmadığını söylemiştir. Medeniyet ve kültürün aynı çatı altında buluşması ve birbirini tamamlaması gerekmektedir. Aksi takdirde gelişme sağlanamayacaktır.¹⁴¹

Gökalp, harsı bir milletin zihniyeti ve yaşantısı olarak ifade etmektedir. Buradan anlaşılacağı gibi kültür milli, medeniyetin ise milletlerarası nitelik taşımaktadır. Gökalp kültür ve medeniyet kuramlarıyla batıyla bütünleşmeyi önerirken diğer taraftan da ümmetten millete geçişin haberini vermektedir.¹⁴² Kültürün milli olması gerektiğinin altını çizen Gökalp, eğitimin sosyal görevi bir milletin genç nesillere milli kültürü, bilgileri aktarması olduğunu dile getirmiştir.

Gökalp'in kültür ve medeniyet hakkındaki fikirlerini dile getirdikten sonra eğitim sistemi için şunları söylemek mümkün olacaktır: Eğitimin temel ve öncelikli görevi fertlerin millî kültürü özümsemesini, içselleştirmesini sağlamaktır. Eğer bir toplumda medeniyet çok etkin hale gelirse toplumun eğitim sisteminde ve kültüründe millîlik özelliğinin bozulmasına, yozlaşmasına sebebiyet vereceği vurgulanmıştır. Gökalp "harsını kaybeden bir millet/ulus tarih sahnesinden silinecek ve yok olacaktır." demektedir. O halde millî harsı kuvvetli olan ve bu kuvveti elinde bulunduran aynı zamanda eğitim sistemini ulusal bir karaktere oturtan toplumlar tarih sahnesinde hep güçlü olacaktır.

Mustafa Kemal Atatürk, eğitim alanında yaptığı inkılaplarda eğitimin millî olması gerektiği konusunda çok duyarlıdır. O eğitimi, dini eğitim, millî eğitim ve beynelmilel eğitim olarak üç farklı sınıfa ayırmakta ve bunların amaç ve gayelerinin farklı olduğunu, toplumun hür ve bağımsız yaşamlarını sağlayan yegâne unsur millî eğitim olduğunu kabul etmektedir.

¹⁴¹ Makaleler I, *Diyarbakır Peyman Volkan Gazetelerindeki Makaleleri*, Hzl. Şevket Baysanoğlu (Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı Yayıncılık, 1976), 149.

¹⁴² Hikmet Yıldırım Celkan, 1989, 56.

Gökalp, Osmanlı Devleti'nin toplumsal sorunlarına çözüm arayan Tanzimatçıların, sorunlara çok yüzeysel baktıklarını ve detaya inmediklerinden dolayı Osmanlı'nın çöküşünü engelleme çabalarının yetersiz kaldığını belirtmektedir. Gökalp, toplumsal sorunların çözümünün eğitimden geçtiğini, bundan dolayı eğitim sisteminin önemine vurgu yapmıştır. Osmanlı'nın eğitim sisteminde yetişen kişiler üç farklı tipte eğitim almalarından dolayı bu eğitim sisteminde yetişen bireylerin düşünce yapılarının farklılaşmasına neden olmuştur. Gökalp'e göre Osmanlı Devleti'nde gerek medeniyetçe gerek pedegolojik olarak birbirinden farklı üç tabaka bulunmaktadır. Bu duruma bağlı olarak bu üç farklı eğitim kurum ve üç farklı zihniyet bulunmaktadır. Bu üç farklı tabaka: Halk, Medreseliler ve mekteplilerdir. Bu üç tabakadan birincisi, Uzakdoğu medeniyetin ayrılamamış, ikinci tabaka ise Doğu medeniyetini yaşamakta, üçüncü tabaka ise Batı medeniyetine mensup yakın çağı yaşamaktadır. Osmanlı Devleti'nin eğitim sistemi kozmopolitlik bir yapıya sahip olduğundan dolayı erdem sahibi bireyler yetiştirme amacına ulaşamamıştır. Gökalp, Osmanlı eğitim sisteminde birbirinde farklı tiplerde eğitim kurumlarının olmasından dolayı bu sistemde eğitim gören bireylerin millî kültüre, karaktere, değer sahibi, evrensel düşünceye sahip olmalarının mümkün olmayacağını vurgulamıştır. Ruhen ve fikren bir millet olabilmek için tek tip bir eğitim sisteminin olması gerektiği görüşündedir.¹⁴³

Gökalp, *“Bir millet savaş, istila gibi felaketlere uğradığında bireylerin şahsiyetleri silinmeye ve kaybolmaya yüz tutmaktadır. Toplum bu buhran sürecinde kendisine bir ışık yakan ve halkın içinden gelen millî bir şahsiyet, kahraman olarak doğacaktır. Bu buhranlı günler yeniden yaratılış günüdür.”* demiştir. Gökalp, bireyselliği millî şahsiyet içinde eriterek ve yaktığı ideal ışıkla milletin istiklali için fertlerin manevi ruhiyatında oluşturduğu ortak duyguya **“Mefkûre”** demiştir. Buhranlı süreçten, felaketi atlatan bir millete mefkûre duygusu devam etmektedir. Gökalp'e göre bir toplumu diriltten ve yaşatan mefkûredir. Bu mefkûreye sahip olan bir devlet ölümsüzdür.¹⁴⁴

¹⁴³ Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2019), 65-66.

¹⁴⁴ Ziya Gökalp, *Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak*, (İstanbul: Bilgi Kültür Sanat Yayınları, 2019), 63-34.

Mefkûre'nin amacı:

- Toplumda kolektif bilinç sahibi ve bireysellikten uzak fertler yetiştirmek
- Ortak amaçlar doğrultusunda onlara millî ruh ve millî vicdan kazandırmak
- Fertlerin zihinlerinde bencilliği yok edip onlara millî bir bilinç kazandırmak
- Bir topluma millet olma bilinci kazandırmaktır.

Fikirleriyle döneme damga vuran Ziya Gökalp, Türk Milleti'nin ulusal bilinç yani mefkûresinin kahraman simgesi olarak halktan gelen Mustafa Kemal Atatürk'ü göstermektedir. Atatürk, Türk toplumunun yaşadığı felaket ve buhran sürecinde Türk ulusuna yol gösterdiğini ve onun sayesinde halk, millî benliğinin farkına varmıştır. Gökalp toplumu bir arada tutan millî değerlerin eğitim sisteminde mutlak yer verilmesi gerektiğinin altını çizmiştir.¹⁴⁵

Gökalp, farklı tarzlarda eğitim kurumları veya sistemi olduğu sürece millî bilinç sahibi fertlerin yetiştirilemeyeceğini ve bundan dolayı maarifin düzeltilmesi gerektiğini dile getirmiştir. Eğitimde millîleşmenin sağlanabilmesi için millî bilgileri oluşturan ilim dallarının ve bölümlerinin açılması gerekmektedir. Öğretim kurumlarında birtakım reformlar yapılmasının ve öncelikle üniversite kurumun düzeltilmesiyle reforma başlanmasının gerektiğini söylemiştir.¹⁴⁶

3.4.3. Gökalp'e Göre Millî Maarifin Oluşturulması ve Eğitimde Reform

Gökalp'in eğitimde reform anlayışındaki temel hedefi millî değer ve kültürü kaybetmeden çağdaşlaşmayı sağlayacak yeni bir eğitim sistemi yaratmaktır. Türk eğitim sistemi bu mefkûresini gerçekleştirdiği takdirde geleceğe güvenle bakabilir ve toplum için faydalı fertler yetiştirebilir.¹⁴⁷

Gökalp ülkede millî bir maarif kurulması gerektiğini, bunun için de sosyal ilimlerin araştırılarak kurulmasının ve geliştirilmesinin gerektiğini söylemektedir. Bu gelişim sağlanmadığı takdirde toplum; hukuk, ekonomi, edebiyat, dil gibi millî değerlerden uzaklaşarak yabancı ülkelerin kültürüne yakınlaşacaktır. Bu durum sonucunda

¹⁴⁵ Emre Kongar, *Ziya Gökalp*, (İstanbul: Remzi Yayınları, 1999), 59.

¹⁴⁶ Hikmet Yıldırım Celkan, *Eğitim Sosyolojisi*, 3.bs. (İstanbul: Milli Eğitim ve Spor Bakanlığı Yayınları, 1989), 33.

¹⁴⁷ Suat Anar, "Ziya Gökalp'in Eğitim Anlayışı" *İslam Ansiklopedisi*, C.14, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1996) 133.

milletimizde bir his-fikir çatışması yaşanacak ve toplum kültüre yabancılaşacaktır. Gökalp bu durumu şu sözlerle açıklamaktadır:

“Fertler tahsil vasıtasıyla millî kültürü kazanınca karakter sahibi ahlaklı, azimli olurlar. Millî kültür sağduyunun yanında olduğu için, bu yolda tahsil görenler millete gayet iyi rehberlik edebilirler. O halde, terbiyemizin düzelmesi için öncelikle millî bilgilerimizin teessüs etmesi, sonra okullarda okutulması lazımdır. Mukayeseli sosyal ilimler teessüs etmiş farz olunca bile, bu millî bilgilere ihtiyaç vardır. Çünkü ötekiler bize sosyolojide geçer olan tabîî kanunları öğretir. Millî sosyoloji ise kendi hayatımızın tabîî bulunduğu milli kaideler gösterir.”¹⁴⁸

Tüm bu durumlardan anlaşılacağı üzere maarifin millîleştirilmesi için, millî bilgileri oluşturan ilim alanlarının mutlak ortaya çıkarılması zaruridir. Gökalp, bu durumun gerçekleşebilmesini maarifin ilköğretim, orta öğretim ve yükseköğretim kademlerinde birtakım reformlar yapılmasına bağlamıştır.¹⁴⁹

Gökalp’e göre, maarif üzerinde reform yapılmasının sebeplerinden birincisi medeniyet konusudur. Osmanlı toplumunda medeniyet ikiliği vardır. Bu ikilik: halk medeniyeti ve resmi medeniyettir. Türklerin resmi bir lisanı, hukuku, iktisadı, edebiyatı dışında bir de halk lisanı, hukuku, iktisadı ve edebiyatı vardır. Türkler kendi kültürlerini korumayarak ve başka milletlerin kültürlerini alarak bir medeniyet sentezi içine girmiş ve bu durum sonucunda Türk toplumunda iki farklı medeniyet oluşmuştur.¹⁵⁰

Bir toplumda farklı zümreler mevcut olduğu sürece millî bir maariften bahsetmek mümkün olmayacaktır. Gökalp bu farklılığa son vermek amacıyla yeni bir medeniyete geçilmesi gerektiğini belirtmektedir. Bu farklılık sona erince maarif meselesi de kendiliğinden sonra erecektir. Bir başka deyişle Gökalp zaten bir medeniyet değişikliğini zaruri görmüştür. Dolayısıyla toplumun sosyal ve kültürel hayatında böyle bir değişiklik yapılması maarifin de birtakım reform yapmaya götürecektir. Bu durumu Gökalp şu sözleriyle açıklamaktadır:

“Gerçekten memleketimizde, gerek medeniyet, gerek terbiye bakımından birbirine benzemeyen üç tabaka vardır: Halk, Medreseliler ve Mektepliler. Bu üç sınıfın

¹⁴⁸ Hikmet Yıldırım Celkan, 1989, 113.

¹⁴⁹ a.g.e., 113.

¹⁵⁰ Ziya Gökalp, *Hars ve Medeniyet*, (İstanbul: Toker Yayınları, 2013), 99.

birincisi hala Uzak Doğu Medeniyetinden tamamıyla ayrılmamış olduğu gibi ikincisi de henüz Doğu Medeniyetinde yaşıyor. Yalnız üçüncü sınıftır ki Batı Medeniyetinden bazı feyizlere mazhar olabilmıştır. Demek ki milletimizin bir kısmı ilk çağlarda, bir kısmı orta çağlarda, bir kısmı da son çağlarda yaşamaktadır. Bir milletin böyle üç yüzlü bir hayat yaşaması “normal” olabilir mi?

Bu üç tabakanın medeniyetleri ayrı olduğu gibi, pedegolojileri de ayrıdır. Üç terbiye usulünü birleştirmedikçe hakiki bir millet olmamız mümkün müdür? Maarifimizi halkiyat (halk bilgisi) diye üç kısıma ayırabiliriz. Aşık kitapları ile halk masalları, koşmaları, atasözleri, tandırname hükümleri birinci kısmı, Arapça ve Farsça’dan tercüme edilen kitaplar ikinci kısmı, Batı dilinden aktarılanlar da üçüncü kısmı teşkil eder. Medeniyetlerimizi birleştirecek maarifimizi ve pedegojimizi de birleştirmiş, ruh ve fikir bakımından insicamlı bir millet olmuş olacağız. O halde bu işte daha bir müddet ihmal asla caiz değildir.¹⁵¹

Yukarıdaki sözlerden anlaşılacağı gibi toplumda üç ayrı pedegolojiye, sahip olunması sosyolojik yönden toplumun bütünlüğüne aykırı olduğu ve kültürü yozlaştırdığından Gökalp maarifi bir bakıma sosyal zorunluluk olarak görmüştür.¹⁵²

Maarif Reformu’nun yapılması hususuna zemin hazırlayan bir diğer olay ise medrese ve mektep ikiliğidir. Osmanlı İmparatorluğu’nda eğitim sisteminde iki farklı irfan yuvası/okul ile eğitim ve öğretim icra edilmekteydi. Bu dönemde medreseler, ümmet irfanı, doğu medeniyeti anlayışını örnek alarak birey yetiştirmekte; mektepler ise Tanzimat irfanı yani batıyı örnek alarak birey yetiştirmekteydi. Medrese ve mektepler millî kültürden uzak ve eğitim anlayışları ve değerleri farklı olmasından dolayı sürekli çatışmış, bu durum yetiştirdikleri bireylerin ruhlarında birtakım buhranlar yaşamalarına neden olmuştur. Bu iki irfan karşında Enderun mektebi vardır fakat Enderun mektebi halka inemediğinden dolayı millî eğitim içerisinde yerini alamamıştır. Tanzimat Fermanı’nın ilan edilmesiyle Enderun mektepleri kaldırılmış yerine batı tarzı eğitim veren mektepler açılmıştır.¹⁵³

¹⁵¹ Hikmet Yıldırım Celkan, 1989, 115-116.

¹⁵² Hikmet Yıldırım Celkan, a.g.e., 116.

¹⁵³ a.g.e., 119.

Gökalp, Maarif Reformunun yapılması sebebini siyasi motiflere bağlamıştır. Ona göre toplumlar aşiret, kavim, ümmet ve millet sürecinden geçerek en son kendi varlığının farkına varan olgunlaşmış bir toplum olarak millet olacaktır. Osmanlı İmparatorluğu henüz ümmet devrindeydi ve bünyesinde birbirinden farklı din, dil ve kültüre sahip milletleri bulundurmaktaydı. Bu farklı milletler en son kendi millî varlığının farkına varacak ve çatısı altında bulunduğu imparatorluğu parçalayacaklardır. Çünkü millet olma yolunda ilerleyen topluluklar kendilerine ait millî bir ulus-kimlik oluşturmak istemektedirler. Bu parçalanma sonucunda;

- Ordunun millîleştirilmesi ve askerîyenin ummumileşmesi
- Meşrutiyet yönetimi
- Basın özgürlüğü
- Millî bir maarif ortaya çıkar.¹⁵⁴

O halde Gökalp'e göre maarifte millîleşmeye gidilmesi sosyal ve siyasi evrimlerin zorunlu bir neticesidir.

Gökalp, Maarif Reformu'nun bir diğer nedenini Osmanlı'da okulların çok çeşitlilik arz etmesine bağlamıştır. Bu durumda bir öğretim birliğine gidilmesi gerektiğini ve Tevhidi Tedrisat Kanunu çıkartılması gerektiğini söylemiştir. Maarif Reformu için atılan ilk adım Tevhidi Tedrisat Kanunu'nun çıkartılmasıdır. Gökalp'in İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin genel merkez üyesi olduğu 1914 ile 1915 yıllarında Birinci Dünya Savaşı yaşanması nedeniyle maarif hakkında bir çalışma yapılamamıştır. Daha sonra 1916 yılında İttihat ve Terakki Cemiyeti, tüm üyelerini toplayarak maarif reformu hakkında birtakım kararlar almıştır. Gökalp bu toplantıda büyük çabalar sonucunda aldığı kararla evkaf nazırlığının maarifle olan ilişkisini kesmiştir.¹⁵⁵

Gökalp, Maarif Reformu için eğitim ve öğretim kurumları (ilk, orta ve yükseköğretim) hakkında inceleme yapmış ve ilk olarak ilköğretim kademesinin görüş ve önerilerini incelemiştir.

¹⁵⁴ a.g.e., 120.

¹⁵⁵ a.g.e., 122.

3.4.3.1. Gökâlp'e göre İlköğretim

Gökâlp, ilköğretim basamağı ile ilgili detaylı bir reform önerisinde bulunmamıştır. İlköğretim hakkında birkaç genel görüş bildirmiştir. İlköğretim basamağının esas amacının çocuğa meslek ile ilgili bilgiler vererek ve meslekle ilgili öğretim verilmesi olduğunu vurgulamıştır. Sultanilerde ise kültür eğitimi verilmesi sağlanmalıdır. Verilecek olan eğitim mutlaka millî olmalıdır. Gökâlp, ilköğretim basamağında da kültürel eğitimin verilmesi gerektiğini dile getirmiştir. Çünkü çocuğun aldığı mesleki eğitim bilgileri ile hisleri çatışmamalıdır. Eğer çatışma meydana gelirse çocuk, birey fikirlerinin etkisiyle sosyal hislerini kaybeder. Gökâlp böyle bir durumun yaşanmaması için ilköğretim düzeyinde, çocukların fikir ve hislerini birleştirilerek bir eğitim verilmesi gerektiğini dile getirmiştir. Gökâlp'e göre bu durum ancak felsefe ve sosyoloji ilimleriyle uğraşan öğretmenlerin yardımıyla gerçekleştirilebilir.¹⁵⁶

Gökâlp, ilköğretim için bu yetkinlikte öğretmen bulmanın zor olduğunu fakat sultaniler için bu yetkinliğe sahip öğretmen yetiştirmenin gerekli olduğunu söylemiştir. Bu düşüncenin ilköğretim öğretmenlerinin felsefe ve sosyoloji derslerini alarak yetişmeleri gerektiğini savunmuştur.

Gökâlp, sosyoloji dersinin ilköğretimden itibaren okutulması gerektiğini dile getirmiştir. Ayrıca lise ve öğretmen okullarında sosyoloji dersinin önem kazanması Gökâlp sayesinde. Gökâlp, ilköğretim basamağı için yapılacak reformlarla ilgili iki görüş daha bildirmiştir. Bunlardan birincisi tarih ve coğrafya derslerinin millî eğitim bakımından öğretilmesi gerektiğidir. İkinci görüşü ise ilkokullarda okutulan derslerin ve ders saatlerinin azaltılması gerektiğidir. Bu sözlerinin gerekçesi olarak çocuklara çeşitli dersler verilerek lüzumsuz birçok kavram öğretilmesini göstermiştir. Hâlbuki nicelik itibariyle birçok bilgi değersizdir. Öğretimde nicelikten ziyade keyfiyete önem verilmelidir. Birey istediği dersi almalı ve keyif aldığı kitapları okutmalıdır.¹⁵⁷

¹⁵⁶ Ziya Gökâlp, Terbiyenin Sosyal ve Kültürel Temelleri, (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınevi, 1992), 87-88.

¹⁵⁷ Ziya Gökâlp, "Maarif Meselesi" *Muallim Mecmuası*, C. 1, S. 12 (1917): 353.

3.4.3.2. Gökâlp'e Göre Ortaöğretim

Gökâlp, ortaöğretim için dile getirdiği reformlarda sadece sultanilerden bahsetmektedir. Ona göre, sultanilerde (lise) manevi değerlere dayalı bilimlerin öğretilmesi gerektiğini savunmakta ve buna eğitici öğretimi denmektedir. Başka bir deyişle sultaniler kültürel eğitimin verildiği bir yer olmalıdır. Millî bir eğitimin verildiği yer sultaniler olmalıdır. Bu liselerin eğitim gayesi, millî kültürle yetişmiş ve millî kültürü benimseyen fertler yetiştirmektir. Bireysel çıkar peşine düşmeyen fedakâr ve vatansever bireyler olarak topluma kazandırmaktır. Gökâlp liselerin fen şubelerini kaldırarak tüm liseleri tek bir kültürel eğitimin verildiği bir yer haline getirmeyi amaçlamıştır. Gökâlp bu düşüncenin sebebini ise şöyle açıklamaktadır:

*" her doktor, mühendis eğitimi alacak fertler zaten fen bilimleri ihtisas okullarında alacaklarından dolayı ve bu fertlerin edebiyat, sosyal, felsefe gibi bilgilere ihtiyaç duymasından dolayıdır. "*¹⁵⁸

Gökâlp liseler için yapacağı reformlarla ilgili en fazla önemseydiği hususun hissi eğitim ile fikri eğitimin bir arada verilmesi olduğunu söylemiştir. Ancak bu şekilde hissi ve fikri çatışma yaşanmasına engel olunabilecektir. Gökâlp, bunun için fen ve edebiyat şubelerini birleştirilerek ilmi eğitim ile kültürel eğitimin birlikte verilmesi gerektiğini savunmuştur. Gökâlp'in maarif reformu hususunda ortaöğretim için en çok dikkat çeken noktası ise öğretimin nicelikten uzak keyfe dayalı olması ile ders içeriklerinin millî kültür ve millî eğitime uygun olmasıdır. Gökâlp'in bu anlayışı ilköğretimden yükseköğretime kadar maarif reformun temelini oluşturmaktadır. Gökâlp, hiçbir değeri olmayan gereksiz bilgileri kafaya doldurmanın zararlı olduğunu, bunun yerine yaratıcı ilme sahip olmanın daha faydalı olduğunu savunmaktadır.¹⁵⁹ Gökâlp derslerin öğretimi için ne yapılacağını şöyle açıklamaktadır.

"Tarih-Coğrafya derslerinde lüzumsuz bazı isimlerle rakamlar çocuğa ezberletiliyor. Her iki dersin de Millî Eğitim açısından öğretilmesi lâzımdır. Aynı hata fen derslerinde de yapılmaktadır. Dil öğretiminde uygulanan metot daha da kötüdür. Okullarda dil öğretimi yapanlar üç lisanda mürekkep varlığını kabul etmekte, onu meydana getiren Arapça ve Acemce'nin gramer kaideleri ile tetkiklerini öğrencilere

¹⁵⁸ Ziya Gökâlp, *Millî Terbiye* C.1, S. 2 (1916): 38-39.

¹⁵⁹ Hikmet Yıldırım Celkan, 1989, 129.

ezberletmektedirler. Bunların çoğu o dilin halk arasında yaşayan şekli olmayıp, artık kullanılmayan ölmüş kelime ve gramer kaideleridir. Kelimelerin kök itibarıyla ilgili olduğu eski manalarından vazgeçip, günümüzde yaşayan telaffuz ve manaları öğretilmelidir. Osmanlıca adı altında Türkçe, Arapça ve Farsça'nın öğretilmesi lüzumsuz olduğu kadar zordur da. Batı dillerinde olduğu gibi bunların birisi alınmalı o iyice öğretilmelidir. Dil öğretiminde en önemli nokta, giymiş ve köhnemiş kelimelerin değil, yaşayan dilin öğretilmesi zorunludur.”¹⁶⁰

3.4.3.3. Gökalp'in Üniversite Anlayışı

Gökalp'in İttihat ve Terakki Partisinin Kongresi'nde sunduğu raporda maarif bölümünde ilk, orta ve yükseköğretim ile ilgili reform tasarısını bulmak mümkündür. Gökalp, kongrede Tefriki Tedrisat ve Tevhidi Tedrisat hakkında birtakım kararlar almıştır. Tefriki Tedrisat hakkında aldığı kararla medreseler, evkaf nezaretinden alınarak Meşhiyatı İslamiye'ye verilmiş, Tevhidi Tedrisat ile de Evkaf Nezaretine bağlı tüm okullar Maarif Nezaretine verilmiştir. Ayrıca üniversitelerin özerklik kazanması sağlanmıştır. Gökalp, medreselerin nasıl ıslah edileceği sorusuna cevap olarak şunları söylemektedir:

- *İlk başta bir kasabada bulunan tüm medreseler birleştirmeli ve bir medrese külliyesi kurulmalıdır.*
- *Her ders kendi branşı olan hoca tarafından işlenmelidir. Böylelikle dersler daha verimli olacaktır.*
- *Medreseler Umum-i Aliye ve Ulum-i Taliye şubelerine ayrılmalıdır.*

a. Kültür dersleri, Osmanlı dili, edebiyat, gramer, mantık.

b. Mesleki dersler, tefsir, kelam, fıkıh, tasavvuf, hadis gibi.

- *Öğretmenlerin maaşı artırılmalıdır.*
- *Medreselerde yatılı okulların imkânları sunulmalıdır. (Yeme, içme, barınma.)*
- *Dersine zamanında gelmeyen öğretmenlerin maaşlarında kesinti yapılmalı.*

¹⁶⁰ Ziya Gökalp, Milli Terbiye C.1, S. 2 (1916): 354-355.

- *Her ders alanında uzman kişiler tarafından verilmeli ve öğrencilerin yenilikçi ve yaratıcı düşünme becerileri kazanmalarını sağlamalıdır.*¹⁶¹

Üniversiteler hakkında ilk kez ayrıntılı bir şekilde inceleme yapan ve yükseköğretim konusunda reform önerileri sunan kişi Ziya Gökalp'tir. Gökalp eğitimde reformun eğitim sisteminin en üst tabakasından yani üniversitelerden başlaması gerektiğini söylemiştir.¹⁶² Gökalp, millî bir eğitimin ancak üniversitelerden başlayarak oluşacağını dile getirmiş, bu gelişim yukarıdan aşağıya doğru sırasıyla üniversitelerden, öğretmen okullarına oradan da liseleri oradan da ilkokula ineceğini söylemiştir. Gökalp'e göre üniversiteler eğitim sisteminin en önemli kurumunu oluşturmaktadır. Mükemmel bir üniversite olmadan orta dereceye sahip okullardan, ilerleme mümkün olmayacaktır. Gökalp'e göre üniversiteler lokomotif bir konuma sahiptir. Çünkü milleti millet yapan toplumun temel değerlerini bireylere aşıl原因 ve ülkenin gelişmesi için gerek fikir gerek icat yapan fertleri yetiştiren irfan yuvası üniversitelerdir.¹⁶³

Gökalp, bilginin iki farklı türde olduğunu dile getirmektedir. Bunların birincisi Yaratıcı bilgi: hakikatleri araştırırken kullandığı faal ve usullerdir. Yaratılmış bilgi: yaratıcı bilgi yoluyla keşfedilen bilgilerin toplamından oluşmaktadır.¹⁶⁴

Gökalp'e göre yaratılmış bilgiyi diğer milletlerden almanın ve bu bilgileri özümsemenin zor olması sebebiyle okullarda verilen eğitimin amacı öğrencilerin yaratıcı yeteneklerini geliştirmek ve bu yeteneği kazanmalarını sağlamaktır. Ezberci eğitime karşı çıkan Gökalp, Türk okullarında ezbercilik eğitiminin mevcut olduğunu ve yaratıcı bilginin Türk okullarında olmadığından yakınmaktadır.¹⁶⁵

Gökalp bilimsel yaratıcılığın doğuştan gelmediğini, eğitim sayesinde fertlere bu becerinin kazandırılabilmesine inanmaktadır. Gökalp Darülfünun profesörü olarak

¹⁶¹ Makaleler I, Diyarbakır Peyman Volkan Gazetelerindeki Makaleleri, Hız Şevket Baysanoğlu (Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı Yayıncılık, 1976), 80,81.

¹⁶² A.hadi Adanalı, "Ziya Gökalp'in Eğitim Felsefesi ve Yüksek Eğitim Hakkındaki Görüşleri", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.1, (2004): 65.

¹⁶³ Ahmet Çoban, "Ziya Gökalp Ve Eğitime İlişkin Görüşleri". *Tanzimat'dan Günümüze Diyarbakır*, ed. Oktay Bozan, Hakan Asan, Hatip Yıldız, Mehmet Salih Erpolat, C.3 (Ankara Manas Yayınları, 2019): 344.

¹⁶⁴ Ziya Gökalp, 1992, 181.

¹⁶⁵ a.g.e., 162.

atandığı zaman yaptığı konuşmasında bilginin ne olduğunu bilen çok az gerçek alim olduğunu söylemiş ve bundan yakınmıştır. Ona göre gerçek alim: *“bilimsel usulleri kalbinde canlı tutan ve araştırmalarını ona göre yapan kimsedir”*¹⁶⁶

Gökalp yaratıcılığın gelişmesi için üniversitelerin özgür olması gerektiğini savunmuştur. Gökalp, eğitim kurumlarının siyasetten çok hızlı bir şekilde etkilendiğinden dolayı siyaset ve siyasetle uğraşan kişilerin eğitim yuvalarında uzak durmaları gerektiği görüşündedir. Gökalp Darülfünun Üniversitesine profesör olarak atandığında üyesi olduğu İttihat ve Terakki Cemiyeti'nden ayrılmıştır. Bu cemiyetin üyeleri Gökalp'ten üniversitede görev yapan profesörlere cemiyetin ideolojisini aşılmasını istemişlerdir. Fakat Gökalp böyle bir durumun asla gerçekleşmeyeceğini belirtmiştir.¹⁶⁷ Gökalp devletin üniversitelere karşı iki sorumluluğu olduğunu ifade etmektedir. Bunlardan birincisi üniversitelere mali destek sağlama; ikincisi ise yeni bölümler açılmasını sağlamaktır. Üniversitelerin mali desteği olmadan varlığını sürdürebilmeleri imkânsızdır.¹⁶⁸

Gökalp'in üzerinde durduğu bir diğer husus ise Maarif Nazırlığı'nda ilim ve idarenin birbirinden ayrılması gerektiği düşüncesidir. Ona göre ilim sahibi olmakla idareci olmak farklıdır. İyi bir bilim insanının idari işte görev alması ilim konusunda yapacağı çalışmaları engellemektedir. Aynı zamanda idarecilerin de ilim insanlarının görev yetkisindeki işlere müdahale etmesi zararlıdır. Her bakanlıkta idari işleri yürütecek müdürlerin yanında ilim meselelerini yürütecek bir mütehassıslar komisyonuna ihtiyaç vardır. Gökalp Millî Eğitim Bakanlığı'nın ilim alanını oluşturan ilim meselelerini yürütecek Meclis-i Kebir-i Maarif Şubesi oluşturmalıdır. Bu meclis üyeleri üniversitenin gerçek alim ve profesörlerinden oluşacaktır. Bu meclisin görevi ise eğitim ve ilim eserleri olacaktır. İdari meselelerde profesörlere de söz hakkı tanınmalıdır.¹⁶⁹

Maarif Nazırlığı'nın iki farklı kurula yani idari ve bilimsel kurula ihtiyaç olduğunu söyleyen Gökalp'e göre yönetim ile ilgili işler idari müdürlüklere, eğitim ve öğretim

¹⁶⁶ İsmail Gürkan Kazım, Ziya Gökalp ve Üniversite, Ziya Gökalp için yazılanlar ve söylenenler. Haz. Şevket Baysanoğlu, C.3 (Ankara: Aslanlar Yayınevi), 151.

¹⁶⁷ Ziya Gökalp, 1992, 188.

¹⁶⁸ Ahmet Çoban, “Ziya Gökalp Ve Eğitime İlişkin Görüşleri”. *Tanzimat'dan Günümüze Diyarbakır*, ed. Oktay Bozan, Hakan Asan, Hatip Yıldız, Mehmet Salih Erpolat, C.3 (Ankara Manas Yayınları, 2019): 345.

¹⁶⁹ Hikmet Yıldırım Celkan, 1989, 136.

ile ilgili işleri ise üniversite hocalarından oluşacak yüksek eğitim kuruluna (Meclis-i Kebir-i Maarif) bırakılmalıdır.¹⁷⁰ Gökâlp'in maarif kurulunu bilimsel işler ve idari işler olarak ayırmasında iki amacı vardı. Bunlardan birincisi üniversite profesörlerinin genel eğitim meselelerinde sorumlu tutularak üniversitelerin eğitim sistemini en üstte tutmak; ikincisi ise üniversite hocalarının idari ve eğitim ile ilgili işlerde sorumlu tutarak üniversitelerde verilen eğitimi siyasetten uzak tutmaktır. Gökâlp üniversite hocalarının siyasetten uzak durmaları gerektiğini söylemiş, siyaset işlerine karışmamaları yönünde birtakım önerilerde bulunmuştur. Onun bu düşüncesi geçmiş tecrübelerle desteklenmektedir. Geçmişte medresede görev alan hocaların siyasete karışmaları ve müdahale etmeleri devlete karşı isyanların çıkmasına sebebiyet vermiştir. Gökâlp üniversite hocası yaptığı süre boyunca siyasetten uzak durma ilkesine sıkı sıkıya bağlı kalmıştır.¹⁷¹

Gökâlp Darülfünun adlı şiirinde siyasi otoriteye şu sözlerle hitap etmektedir:

*Bırakınız Bunlar kendi kendine,
Seçilsinler, siz seyirci kalınız;
İlmi verin alimlere siz yine
Ele mülkün dizginin alınız.
Darülfünun emirlerle düzelmez,
Onu yapar ancak serbest bir ilim;
Bir meleğe haricinden fer gelmez,
Bırakınız ilmi yapsın muallim.*¹⁷²

Gökâlp bireylerde ve toplumda yaratıcılığı besleyen en önemli hususun özerk bir üniversite sistemi olduğunu söyler. Üniversitelerde eğitim temelleri, hür bir sisteme dayalı olmalıdır. Öğretmen istediği konuları öğretmekte serbest olmalı (ideolojilerini aktarmamalı), ders seçimi konusunda öğrencilere özgürlük tanınarak öğrencilerin sevdiği dersi takip etmesi sağlanmalıdır. Üniversitelerin özgür olması sonucunda bilimsel bir atmosfer ortamı oluşması sağlanacak, bu durumla birlikte hocaların akademik yöndeki motivasyonları da artacaktır.¹⁷³

¹⁷⁰ Ziya Gökâlp, 1992, 188.

¹⁷¹ Ahmet Hadî Adanalı, “Ziya Gökâlp’in Eğitim Felsefesi ve Yüksek Eğitim Hakkındaki Görüşleri”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 1, (2004): 67.

¹⁷² Kazım Nami Duru, *Ziya Gökâlp*, (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1975), 45.

¹⁷³ Ziya Gökâlp, 1896, 186.

Gökalp'e göre Tanzimatçıların batılılaşma konusundaki en büyük hataları Garp Medeniyeti ile Şark Medeniyetini birleştirmeleriyle bir irfan oluşturulmak istemeleriydi. Sistemleri bir tümüyle birbirinden ayrı fikirlerin yahut prensiplere dayanan bir birinden farklı iki zıt medeniyetin birleşemeyeceğini düşünememeleridir. Siyasi bünyemizde var olan ikilikler hep bu yanlış hareketin sonucudur. İki farklı mahkeme, iki farklı okul, iki türlü kanun kısaca bu ikilikler saymakla bitmez. Medrese ile mektep ikilik teşkil ettiği gibi her mektebin içerisinde yine bu türde ikilikler bulunmaktadır. Yalnızca Harbiye ve Tıbbiye'de ikilik bulunmamaktadır. Çünkü Avrupai tarzda öğretim usulü takip edilmektedir. Bu sayede bugün millî hayatlarımızı kurtaran büyük kumandan ve ferdi hayatlarımızı kurtarabilecek alim tabiplere sahibiz. Bu iki meslek grubu Avrupa'daki meslektaşlarına kıyasla aynı bilgiye sahip uzman kişilerin yetişmesi Harbiye ve Tıbbiye mekteplerin ikilikten ayrı durması sayesinde. İşte bu iki okulun durumu bizim için yapacağımız maarif inkılabında bir örnek olmalıdır.¹⁷⁴

Gökalp'in bu düşüncesinden yola çıkarak dönemin yükseköğretim kurumu olarak görülen askeri okulları ve askerî eğitim alanında yapılan ıslahat çalışmaları incelemek ve Gökalp'in maarif çalışmasının temelini harp okulları oluşturduğunu ve harp okullarında yapılan ıslah çalışmalarının benzer yönlerini sivil eğitim kurumlarında uygulamaya çalıştığı izlenimine varılmıştır. Çünkü askerî okullarda yetişen fertler batının ilmi ile yetişmekte ayrıca millî değerlerin aşılandığı bu fertler vatanları için çalışmaktadır. Söz konusu askerî okullarda, askerî eğitimin yanında hars eğitimi ve millî bilinç eğitimleri de verilmiştir. (Süleyman Paşa tarafında Harbiyelilere Genel Türk Tarihi hakkında bilgiler verilmiştir). Gökalp'in eğitim ıslahat çalışmalarında üzerinde en çok durduğu iki nokta batının ilmi ve millî harsdır. Bu iki hususu askerî okullarda görebilmekteyiz, çünkü orduda, dönemin şartlarına ve ihtiyaçlarına cevap vermek üzere batının ilmi ile yetişen subaylara ve ayrıca bu subaylara vatan sevgini ve millî kültürün aşılansak millî harsı güçlü tutulmaya çalışılmıştır. Söz konusu askerî okullar ve burada verilen eğitimler hakkında yapılan reform çalışmalarıyla ilgili bilgiler vererek Gökalp'in eğitim hakkındaki reform çalışmaları ile benzer yönleri ortaya çıkarmak için askeri okulların tarihine ve kuruluş amaçlarına yer verilmiştir.

¹⁷⁴ Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2019), 62-63.

3.4.4. Askerî Okulların ve Askerî Eğitimin İyileştirilmesine Yönelik Yapılan Reform Çalışmaları

Osmanlı Devleti duraklama döneminden itibaren girdiği her savaşta mağlup olmasından dolayı askerî alanda bir takım iyileştirme çalışmalarına gitmiştir. Osmanlı Devleti'nin askerî anlamda yapacağı ıslahatlarda batıyı örnek almasının sebebi batının teknik ve donanım olarak çağın ilerisinde olmasıdır. Bu sebeple Osmanlı Devleti ordusunu güçlendirmek amacıyla çağın savaş araçlarını envanterlerine eklemek ve batılı anlamda subay yetiştirmek üzere batının teknik ve ilmini almayı hedeflemiş bu doğrultuda askerî ıslahatlara gitmiştir.

Osmanlı Devleti'nin birçok resmî kurumunda bozulmalara meydana gelmiştir. Bu bozulmaların başında: yönetim, ekonomi, ordu, sosyal hayat ve dış nedenler (Avrupalı Devletlerin Osmanlı Devleti'ne karşı birlikte hareket etmeleri) gelmektedir. Bu alanlarda başlayan bozulmaları onarmak ve iyileştirmek için ıslahat hareketlerine başlanmış ve ilerleyen süreçlerde bu bozulan kurumları iyileştirmek için iyileştirme kavramı yerine yenileşme, batılılaşma ve modernleşme kavramları kullanılmaya başlanmıştır. Osmanlı Devleti o dönemde girdiği savaşlarda kaybeden taraf olmasının nedenini askerî alana bağlamış ve bundan dolayı eğitim ve askerî alanlarda ıslahatların yapılması gerektiği hususu gündeme gelmiştir.¹⁷⁵

Osmanlı Devleti ordusunu, dönemin en güçlü ordusu haline dönüştürmek maksadıyla batılı tarzda çağdaş düzeyde eğitim veren mektepler açma çalışmalarına başlamış ve harp okullarını açarak subay yetiştirme faaliyetlerine hız vermiştir. Osmanlı Devleti 18.yüzyılda askerî anlamda ilk yeniliklerini deniz ve kara mühendisleri yetiştirecek okullar açarak ıslahat çalışmalarına başlamış, bunun yanı sıra Harbiye'ye öğrenci yetiştirmek için askerî rüştiye ve idadiler de açılmıştır.

Osmanlı Devleti'nde Avrupalı tarzda bir ordunun kurulması çalışmalarına II. Mahmut döneminde başlanmıştır. Osmanlı'nın askerî yapısı geleneksel ordu sisteminden arındırılarak yerine Avrupalı tarzda ve batının tekniği ile donatılmış modern ordu kurulmuştur. Ancak ordunun istenilen düzeye getirilmesi Tanzimat sonrasında

¹⁷⁵ İlber Ortaylı, İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı, (İstanbul: Hil Yayınları, 1987), 24.

gerçekleşmiştir. Tüm bu çalışmalar sonucunda ordu bugünkü otoriter ve sistemli yapısına kavuşmuştur.¹⁷⁶

Osmanlı batıdan aldığı bu yenileşmelerle birlikte birtakım sorunları da beraberinde getirmiştir. Çünkü bu yenilikleri hayata geçirecek personel bulamamaktadır. Bu durum organizasyon sorunu oluşturmuştur. Bu gerekçe ile mevcut eğitim sistemine istenilen niteliklere sahip personel yetiştirmek için Meclis-i Maarif-i Muvakkat kurulmuştur. Bununla birlikte maarif konuları bağımsız olarak incelenmeye başlanmıştır.¹⁷⁷

Osmanlı Devleti eğitim alanında yeniliklere yukarıdan başlamıştır. Önce yüksekokul düzeyinde okullar açılmıştır. Kurulan askerî ve sivil yüksekokullara aldıkları öğrencileri eğitime alfabeden başlatmış o döneme göre ilk, orta, lise ve yüksekokul tahsilini hep aynı binada ve hep bir arada vermek mecburiyetindeydi çünkü o dönemin fiziki imkânları yetersizdi.¹⁷⁸

Eğitimde modern çalışmalar iki uçtan ortaya doğru olmuştur. Birinci ucunu ilk eğitimi veren sıbyan mektepleri oluşturmakta; ikinci ucunu ise yükseköğretim kurumları oluşturmaktadır. Deniz ve Kara Mühendishanesi, Askerî Tıbbiye ve Harbiye bu yükseköğretim kademesini oluşturmaktaydı. Bu okullar her derecedeki eğitimi öğrencilere kendi binasında kendileri vermeye çalışmışlardır. Fakat bu sistemin başarılı olamadığı görülmüştür. Yüksekokullara öğrenci yetiştirecek mekteplere ihtiyaç duyulduğu tespit edilmiş ve bu gerekçe üzerine idadiler ve ihtiyat sınıfları kurulmuştur.¹⁷⁹

17 Kasım 1773 Deniz subayı ve mühendisi yetiştirmek üzere Mühendishane-i Bahri Hümayun, Kasımpaşa'da açılmıştır. İlk askeri deniz okulu olan bu kurum kendisinden sonra açılacak olan okullara örnek olacak ve batılı anlamda eğitim veren ilk kurumdur.¹⁸⁰

¹⁷⁶ Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma* (İstanbul: Doğu-Batı Yayınları, 1978), 187.

¹⁷⁷ H.A. Koçer, *Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu*, (Ankara: Uzman Yayınları, 1987), 57.

¹⁷⁸ Yusuf Çam, *Atatürk'ün Okuduğu Dönemde Askeri Okullar, Rüştiye, İdadi, Harbiye (1892-1902)*, (Ankara: Genel Kurmay Basımevi, 1991), 39.

¹⁷⁹ Osman Nuri Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, C.II. (İstanbul: Kültür Yayınları, 1977), 495.

¹⁸⁰ İsmail Kayabak-Cemender Arslan, "Deniz Harp Okulu ve Lisesi Tarihçesi", *T.K.A.E. Türk Kültürü Dergisi*, S. 129, s791. Akt. Ünal, U. "20. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Askerî Mektepleri". *BELLETERN* 73 (2009): 581-604

Askeri deniz okulun eğitim programı düzeyi günümüz ilk ve ortaokullarla aynı düzeyde idi. Öğrencilere önce okuma-yazma, lisan dersleri (Arapça, Farsça ve Fransızca) öğretilir, sonrasında ise matematik ve denizcilik bilgileri öğrencilere öğretilirdi. Okulun öğrenim süresi üç yıl olup ve öğrenimin son senesinde öğrenciler uzmanlık sınıflarıyla ilgili sınıf dersleri okutulurdu. Bu okulda en çok önemsenen dersler arasında matematik ve istihkâm dersleri yer almaktadır. Bir dönem askeri deniz okulu “İstihkâm Okulu”na çevrilmiştir.¹⁸¹

1795 yılında okulda yapılan ıslah çalışmaları genişletilerek humbaracı kışlasında, Mühendishane-i Berr-i Hümayun ile aynı idareni çatısı altında birleştirilmiştir. Bu iki okulda öğrenim gören öğrenciler birçok dersi ortak almışlardır. III. Selimin emri doğrultusunda bu iki okul tekrar birbirinden ayrılmıştır.¹⁸²

1796’da askeri deniz okulunda “İnşaiye” kısmı açılmış ve böylelikle okul “Seyr-ü Sefain” ve “Gemi İnşaiye” iki kısma ayrılmıştır. Birinci kısımdan; deniz trafiği, güverte ve harita kısmı olup bu kısımda mezun olan öğrenciler seyir subayı, levazımcı subayı ve sonradan baş hoca olup imtihanlarla kaptan olarak atanmışlardır. İkinci kısım ise inşaat bölümünden oluşmakta ve burandan mezun olanlarda yardımcı hoca, baş kalfa ve tersane mimarlığında görev almaktadırlar. Öğrenciler sınıf alanlarına göre uzmanlık eğitimi almakta ve uzmanlık alanlarına göre donanmada görev almaktadırlar.¹⁸³

1838 yılına kadar okul, sistem ve isim olarak birçok değişiklik yapılmış ve son olarak 1838 yılında Heybeliada’da yaptırılan binaya yerleşerek okul “Mektebi Bahriye” adını almıştır.¹⁸⁴

Mühendishane-i Berri Hümayun, orduya topçu subaylar yetiştirmek üzere Üsküdar da 1734 “Humbarhane ve Hendeshane” adında okul açılmıştır. Bu okul 6 yıl sonra yeniçerilerin ayaklanmalarından endişe duydukları için 1740’ da kapanmıştır. 1769 yılında (III. Mustafa Döneminde) Koca Ragıp Paşa ve Baron De Tott’un yardım ve

¹⁸¹ Milli Savunma Bakanlığı, *Osmanlı Döneminde Askeri Okullarda Eğitim*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2000), 241.

¹⁸² a.g.e., 241.

¹⁸³ a.g.e., 241.

¹⁸⁴ Meltem Akbaş, “Osmanlı Türkiye’sinde Modern Fizik (19. Yüzyıl)” (Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008), 48-50.

gayretleri sayesinde Haliç-Kabaağaç'ta yeniden eğitim ve öğretim faaliyetlerine devam etmiştir.¹⁸⁵

III. Selim eğitim alanında yaptığı birtakım düzenlemeler sırasında İsviçre ve Fransa'dan öğretmen mühendis ve subay getirtmiştir. 1793 yılında Hacıoğlu'nda yeni yapılan Humbaracılar kışlasına taşınarak okul "Mühendishane-i Berr-i Hümayun" adını almıştır. Bu okul kendisinden daha önce kurulan askeri deniz okuluna paralel olarak kara ordusuna istihkam ve topçu subaylar ile askeri mühendisler yetiştirmekte idi. Bu okul uzmanlık alanları bakımında üç gruptan oluşmaktadır. Birinci grup lağımcı (istihkam), humbaracı (topçu) ve mimar mühendisliğidir.¹⁸⁶ Bu okulda 4 yıl boyunca okutulan dersler:¹⁸⁷

- 4'üncü sınıf (1.yıl): Hendese, Cebir, Kozmografya, Resim, Lağım, İstihkamlık ve Askeri Talim.
- 3'üncü sınıf (2.yıl): Coğrafya, Trigonometri, Cebir, Kur'an (Mukabbele), Topografya, Harp Tarihi.
- 2'nci sınıf (3.yıl): Hesap, Hendese, Coğrafya, Arapça ve Fransızca.
- 1'inci sınıf (4.yıl): Resim, Umur-u Erkan, Arapça, Hensede Başlangıcı, hesap ve Fransızca.

Ders programı itibarıyla bu okul Fransız eğitim sistemini benimsemiş, yüksekokul olma özelliğini taşımakta ve buradan mezun olanlar orduda önemli görevler üstlenmektedir.¹⁸⁸

Osmanlı Devleti'nde, tabipler ve cerrahlar medreselerde yetişmekteydiler. Bunun yanında Müslüman olmayıp yabancı devletlerde tıp eğitimi almış doktorlarda vardır. 18'inci yüzyılda medreselerde başlayan yozlaşma tıp öğrenimini de olumsuz yönde etkilemiş ayrıca ordu da görev yapan hekimlerin birçoğu gayrim Müslüm olması sakınca yaratmaydı. Bu durum sonucunda yeni kurulan Asakir-i Mansure-i Muhammediye ordusuna hekim yetiştirmek üzere 1826 yılında İstanbul'da 4 sınıflık

¹⁸⁵ Milli Savunma Bakanlığı, *a.g.e.*, 243.

¹⁸⁶ Mustafa Ergün, Tayip Duran, "19.yy'da Osmanlı Askeri Okullarının Ders Programları ve Ders Kitapları" *Yeni Türkiye Dergisi*, S.7, (1996), 500.

¹⁸⁷ Alaattin Avcı, *Türkiyede Askeri Yüksek Okullar Tarihçesi (Cumhuriyet Devrine Kadar)*, (Ankara: Gnkur. Basımevi, 1963), 45.

¹⁸⁸ Milli Savunma Bakanlığı, *a.g.e.*, 243.

bir tıbbiye okulu açılmıştır.¹⁸⁹ Bu okul ilk açıldığında “Tıbbiye-i Amire ve Cerrahhane-i Mamure” adı verilmiştir.¹⁹⁰

Tıp eğitiminde Fransızca bilmenin zorunlu olduğu kabul edilmiş ve Fransızca dersine önem verilmiştir. Arapça Türkçe, İmla, Kitabet, İlaç, Bitki Hatalıkları, Dini dersler, Anatomi ve Tıp Bilimine Giriş dersleri okutulmuştur. Okulu bitiren öğrenciler tabip ve cerrah olarak iki ayrı sınıfa ayrılarak 1’er yıl hastanelerde staj yaptıktan sonra kıtalara gönderilmişlerdir.¹⁹¹

Bu okul 1836 yılında “Mektab-i Tıbbiye” adını almış ve 1838’te tıbhane ve cerrahhane kısımları birleştirilerek “Dar’ül Ulum’u Hekimiye-i Osmaniye ve Mektebi Tıbbiye-i Şahane” adını almıştır. Bu okula batıdan ders araçları ve öğretmenler getirilerek eğitim sistemini daha da güçlendirmiştir. Mekteb-i Tıbbiye, Osmanlı Devleti’nin özgürlükçü ve batılılaşma hareketlerinin de odak noktasını oluşturmuştur.¹⁹²

Yeniçeri ocağının kaldırılmasından sonra yerine 7 Temmuz 1826 tarihli kanunname ile Asakir-i Mansure-i Muhammediye ordusu kurulmuştur. Bu ordu çağın ihtiyaç ve gerekliliğine göre kurulmasını büyük bir gayret gösterilmiştir. Ordunun eğitim ve öğretimi için yüksek düzeyli subaylara ihtiyaç duyulmuştur. Ordunun bu ihtiyacı ilk başlarda Mühendishane-i Berri Hümayun’dan mezun olan subaylardan karşılanmaya çalışılmıştır. II. Mahmut subayların daha donanımlı ve iyi yetişmesi için batının eğitimine benzer bir okulun açılması gerektiğini öne sürmüştür. Askeri okulları görüp inceleyen Hassa ordusu alay komutanlarından Fahri yaveri Namık Bey’i bu işle görevlendirilmiş ve alayların bünyesinde çeşitli isimlerle kurulan ve eğitim yapan bölükleri birleştirilerek Mekteb-i Fünun-u Harbiye-i Şahane mektebinin açılması kararlaştırılmıştır.¹⁹³

1834 yılında kaymakamlıktan miralaylığa yükselen Mustafa Mazhar Bey Mekteb-i Fünun-u Harbiye-i Şahane Nazırlığına (Komutanlığına) getirilmiştir. Okulun eğitim ve öğretimini yürütmek üzere çeşitli rütbelerden seçkin ve nitelikli kişileri bu okula

¹⁸⁹ Alaattin Avcı, *a.g.e.*, 16.

¹⁹⁰ Milli Savunma Bakanlığı, *a.g.e.*, 249.

¹⁹¹ *a.g.e.*, 249.

¹⁹² *a.g.e.*, 249.

¹⁹³ *a.g.e.*, 253.

tain edilerek okulun öğretmen kadrosu oluşturulmuştur. Öğretmen kadrosunda bulunan kişilerden bazıları şunlardır:

Ferik Selim Paşa, Sadrazam Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa, Çırpanlı Abdülkerim Nadir Paşa, İdadî-i Şahane Müdürü Ali Paşa, Ferik İbrahim Paşa, Ferik Ramiz Paşa, Suriye Valisi Ahmet Paşa'dır. Bu öğretmenlerden bir kısmı eğitim görmek üzere Avrupa'ya gönderilmiş, eğitimlerini tamamladıktan sonra tekrar Harbiyede görev almışlardır.¹⁹⁴

Harbiye Mektebi 1834-1851 yılları arasında öğrenimi klasik medrese öğreniminden pek farkı bulunmamaktadır. Dini bilgiler veren dersler ön planda tutulmuş Arapça, Farsça bilgiler en çok önemsenen konular arasında yer almaktadır. Okulun hedefi ile eğitim sistemi arasında tam bir uyum sağlanamamıştır. 1851 yılında eğitim ve öğretim ile ilgilenen görevlilerden oluşan bir toplantı yapılmış, bu toplantı sonucunda eğitim sisteminin geliştirilmesi kararı alınmış bu doğrultuda Harbiye'de 4 yıllık eğitim süreci boyunca eğitimin planlı bir şekilde programa kavuşturulması esas alınmıştır. Her yıl okutulacak olan derslerin miktarı süresi ve konuları ayrı ayrı önceden belirlenip düzenli bir program çerçevesinde okutulması sağlanmalıdır. Harbiye mektebinin öğrenci kaynağı olan idadi ve rüştiyelerin eğitim seviyesinin artırılmasıyla Harbiye'nin temel bilgilerle ilgili yükü hafıflemiş, eğitim süresi 4 yıldan 3 yıla indirilerek askeri konulara ayrılan süre artırılmıştır.¹⁹⁵

1875 yılında askeri mektepler nazırlığına mirliva rütbesi ile Süleyman Paşa tayin edilmiştir. Süleyman Paşa, sert mizaçlı, ileri görüşlü, dürüst ve memleketini çok seven bir komutandı. Okullarda askeri terbiye ve disiplinin oluşmasında ilk temelleri o atmıştır. Genel Türk Tarihi ile ilgili bilgiler Harbiye öğrencilerine öğretilmeye onun döneminde başlanmıştır.¹⁹⁶

Sivil idadilerin kurulmasına askerî idadileri öncülük etmiştir. 1841 yılında dönemin çok değerli bir komutanı olan Mehmet Emin Paşa Harbiye Mektebinin Nazırlığına (Komutanlığına) getirilmiştir. Mehmet Emin Paşa Harbiye'yi Avrupai tarzda ve Avrupa ülkelerinde olduğu gibi eksiksiz bir mektep haline getirmek için Harbiye'yi

¹⁹⁴ Hayrullah Gök, Arşiv Belgelerinin Işığında Kara Harp Okulu Tarihi (1834-1883), (Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, 2005), 86-88.

¹⁹⁵ Milli Savunma Bakanlığı, *a.g.e.*, 254.

¹⁹⁶ Milli Savunma Bakanlığı, *a.g.e.*, 254.

iki kısma ayırmış, birinci kısma Mekteb-i Ulum-u Harbiye, ikinci kısma Mekteb-i Fünun-u İdadiye isimlerini vermiştir.¹⁹⁷

Her ordunun merkezinde idadiler açılması emredilmiştir. Bu idadilerin ilkleri 1846 yılında Bosna ve Bursa’da açılmıştır. 1847 yılında Edirne, Manastır, Şam, 1875’te Bağdat askerî idadisi öğretim faaliyetine başlamıştır. İdadilerin 1891 yılına kadar eğitim süreleri üç yıldan oluşmaktadır. Sadece sınıf-ı mahsus öğrencileri dört yıllık eğitim almaktadır. 1891 yılında harbiye idadisinde dört yıllık öğrenim uygulaması yaygınlaştırılarak 1897 yılından itibaren tüm askeri idadiler verilen öğrenim sistemi dört yıla çıkarılmıştır. Ancak bu sistem uzun ömürlü olmamış 1898’de tekrar eski sisteme dönmüş sadece Harbiye idadisinde dört yıllık öğrenime devam edilmiştir.¹⁹⁸

1892 yılında uygulanan üç yıllık askerî eğitim programlarında birtakım değişiklikler yapılmıştır. İdadilerde fen ve yabancı dil derslerine ağırlık verilmiş, 1900 yılında itibaren programlarda tarih dersleri kaldırılıp yerine Akaid-i Diniye dersi eklenmiştir. Bu ders her üç sınıfın ortak programlarına dâhil edilmiştir.¹⁹⁹ Askerî eğitim alanında asıl büyük ıslahat çalışmaları 1910 yılında yapılmaya başlamıştır. Bahriye dairesinde bu düzenlemeleri içeren düzenleme komisyonu oluşturulmuştur. Bu komisyonda bahriye mektebinin sivil okullardan ayrılması istekleri dile getirilmiştir. Okulun ıslah çalışmalarında İngiltere ekolünün usul ve esasları dikkate alınmıştır. 1911 yılından itibaren okul belli alanlara ayrılarak bu alanlarda makine ve inşaat mühendisleri ve levazımcılar yetiştirme programı uygulanmıştır.²⁰⁰

Mühendishane-i Berri Hümayun’da ilk safhada hoca kalfa ve öğrencilerden oluşan bir kadro halinde okul döneminde teorik dersler aldıktan sonra devlet merkezli yerlerde inşaat, tamirat işlerinde pratik yapmaları amacıyla veya mühendislik ve mimar içlerinde katılmaları salınarak tecrübe kazanmaları sağlanmaktadır. Bu öğrenciler birinci sınıftan bilgi almaları suretiyle mühendislik veya ordu kuruluşlarını yükselten bir eğitim kurumu olduğu görülmektedir.²⁰¹

¹⁹⁷ H.A. Koçer, *a.g.e.*, 56.

¹⁹⁸ Ekmeleddin İhsanoğlu, *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti*, C.2. (İstanbul: İslam Tarihi, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi Yayınlar, 1998), 173.

¹⁹⁹ Yahya, Akyüz, 1982, 162,163.

²⁰⁰ Unat, F. R. *Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişimine Tarihi Bir Bakış* (Ankara: Milli Eğitim basımevi 1964) 61-60.

²⁰¹ Unat, F.R., *a.g.e.*, 58,59.

Batı tarzında kurulan bir diğerk okul ise Mektebi Tıbbiye'dir. Osmanlı Devleti'nde hekimler tıp eğitimini medreselerde almakta ve burada yetişmekteydiler. Osmanlı Devleti'nde ilk tıp öğrenimi Sahr-ı Süleymaniye Medresesi'nde başlamıştır. 18. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin yozlaşan kurumlarından eğitim kurumları-u da nasibini almış ve medreselerde yozlaşma başlamıştır. Bu durum tıp öğrenimini de olumsuz etkilemiştir. Dönemin ordu hekimliğini yapanların birçoğu gayrimüslim kişilerdir. Bu durum Osmanlı yöneticileri tarafından sakıncalı görülmekle birlikte bu durumu ortadan kaldırmak ve yeni kurulan Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye ordusuna hekim yetiştirmek üzere 1826 yılında Tulumbacı Konağı'nda 4 sınıflı bir Tıbbiye Okulu açılmıştır. Mektebi Tıbbiye'yi Adliye-i Şahane olarak adlandırılan Askerî Tıbbiye Mektebi 14 Mart 1827 yılında Tıphane-i Amire olarak düzenlenmiştir.

1852'de Mekteb-i Tıbbiye nezaretine getirilen Cemalettin Efendi 1855'te mümtaz sınıfını oluşturmuş ve onlara Türkçe, Arapça ve Farsça eğitimi yaptırmıştır. 1865'te Hekimbaşı Salih Efendi mektep nazırı olunca bu çalışmaları teşvik için eğitimi Türkçeleştirmek amacıyla Cemiyet-i Tıbbiye-i Osmaniye 1866'da kurulmuştur.²⁰² 1870 yılından itibaren birinci sınıftan başlanmak üzere Türkçe dersler öğretim programında arttırılarak bu eğitimler mektebi Tıbbiye'yi Şahane'de de uygulanmıştır.

Tıp okulları alanında yapılan ıslah çalışmaları sırasında bu iki tıp okulundan önce sivil ve askerî tıp okullarının Darülfünun Tıp Şubesi adı altında birleştirme çalışmalarına gidilmiştir. Bu birleşmeye gidilme gerekçeleri her iki okulun da aynı programı uygulamasından oluşmaktadır. Askerî tıbbiye öğrencileri mevcutları 200-300 öğrenci iken sivil tıbbiye mevcutları ise 2000-3000 öğrenciden oluşmaktadır. Birleştirme çalışma yürütücüleri her iki okulun öğretim yeterince yürütölmekteydi.²⁰³

Askerî veteriner sınıflarının kuruluş ve eğitimlerinin ilk başlangıç yeri Mektebi Harbiye'dir. 1812-1888 yılları arasında veteriner sınıfları askerî tıbbiye nakledilmiştir. Bu programa geçilme sebepleri beşerî ve hayvanı tıbbın her iki alanında bir arada bulunması ve öğretimin sağlanması istenmiştir. Fakat bu program başarılı olmadığından dolayı veteriner sınıfları tekrar Mekteb-i Harbiye'ye nakledilmiştir.²⁰⁴

²⁰² Unat, E.K. ve Samastı, M. *Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye* (İstanbul: İ.Ü. Cerrahpaşa Tıp Faköltei Yayınları, 1990) 2-3.

²⁰³ Mustafa Ergün, *II Meşrutiyet Dönemi (1908-1914) Askeri Eğitim Kurumları ve Harbiye Kara Harp Okulu tarihinde Harbiye* (Ankara: KHO Basımevi, 1999), 94.

²⁰⁴ Unat, F.R., *a.g.e.*, 2,3.

Okulların eğitim seviyesini yükseltmek amacıyla hareket eden yöneticiler, yurt dışına öğrenci gönderme, Avrupa'dan öğretmen getirme ve yabancı dil eğitimi vermeyi düşünmüşlerdir.²⁰⁵ 1845 yılından sonra harp okulu eğitim ve öğretiminde iyileştirme süreci başlamıştır. Bu tarihten sonra eğitim ve öğretimin seviyesini yükseltmek için gösterilen çalışmaların yanı sıra kurmay subay yetiştirme yoluna da gidilmiştir

Osmanlı Devleti'nin 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nda mağlup olması sonucunda bu mağlubiyetten ders çıkarılmış ve harp okuluna önem verilmeye başlanmıştır. Bu durumdan dolayı askerî ve siyasi hadiselerin merkezi olan Almanya Hükümeti'nden yani II. Wilhelm'den Harp Okulu'nda eğitim vermek üzere uygun nitelikte öğretmenler istenmiştir. Wilhelm kendisinin askerlik öğretmeni ve harp okulunda harp tarihi öğretmeni olan Goltz Paşa'nın²⁰⁶ önderliğinde bir askerî heyeti 15 Haziran 1883'te İstanbul'a göndermiştir.²⁰⁷

II. Abdülhamit'in, paşalık rütbesi ile askerî okullar müfettişliğine getirdiği Goltz Paşa, Harbiye'nin eğitim sistemini değiştirmiş ve teorik derslerin yerine pratik eğitimleri koymuştur. Ders kitapları yeniden düzenlenip yazdırılmıştır. Fransız etkisindeki Osmanlı askerî eğitim sistemi Goltz Paşa'nın gayretleriyle Alman etkisine girmiştir²⁰⁸

²⁰⁵ Osman Nuri Ergin, 1977, 363.

²⁰⁶ Wilhelm Leopold Colmar Freiherr von der Goltz 12 Ağustos 1843'te Bielkenfeld'de doğdu. 1861'de 5. Doğu Prusya Piyade Alayı'nda teğmen olarak göreve başladı, 1864'te Berlin'de Harp Akademisi'ne girdi. Bu okula devam ederken 1866'da Prusya-Avusturya Harbi'ne takım komutanı olarak iştirak etti ve ağır şekilde yaralandı. 1867'de Prusya Genelkurmayı üyeliğine tayin edildi, aynı yıl evlendi. 1870-1871'de Prusya önderliğinde sürdürülen Alman-Fransız savaşına kurmay subay olarak katıldı. Bu savaşlar dolayısıyla tecrübe kazandı, hatta bütün halkın elde silâh savunmaya hazır olması (millet-i müsellaha) düşüncesi de bu savaştaki Fransız halk ordusu örneğinden kaynaklanmıştır. Yüzbaşılığa terfi ettiği 1871 yılından itibaren askerî alanda eserler yazmaya başladı. 1878'de binbaşı oldu ve genelkurmaydaki görevinin yanı sıra 1878-1883 yıllarında Harp Akademisi'nde savaş tarihi hocalığı yaptı. 1883'te yarbay oldu; aynı yıl içinde, tekrar Alman ordusuna dönme hakkını muhafaza etmek şartıyla sözleşmeli olarak Osmanlı hizmetine tayin edildi ve 15 Haziran'da İstanbul'a gitti. Ordunun reformu bağlamında II. Abdülhamid tarafından Prusya'dan istenilen ve 1882'de gelen askerî heyetin komutanı Otto von Kähler'in ölümü üzerine (3 Kasım 1885) Goltz bu heyetin başına getirildi

²⁰⁷ Ünal, T. *Harp Okulu tarihi 1834 - 1964'te Mustafa Kemal Türk tarihinde Harbiye* (Ankara: KHO Basımevi, 1999)

²⁰⁸ Abdulkadir Özcan, Harbiye Maddesi İslam Ansiklopedisi C.16. (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı yayınları, 1997) 117.

3.4.5. Gökalp'in hedeflediği eğitim sistemi ile askeri okulların eğitim sistemi arasındaki benzer noktalar

- Gökalp, Avrupai tarzda eğitim ve öğretimin verilmesi gerektiğini dile getirmiş ve mekteplerin modern düzeye getirilmesi gerektiğini ayrıca her ders uzman kişiler tarafından verilmelidir.
- Askeri okullar, Avrupai tarzda bir eğitim ve öğretim sistemini benimsemiş ve bu okulların modernleşmesi maksadıyla batıdan uzman kişiler getirilmiştir.
- Gökalp, okullarda yaratıcı bilgiye yönelik eğitim ve öğretim sağlanmalıdır. Bu sebeple batının ilminin alınması gerektiğini öne sürmüş çünkü batı, bilim ve teknik yönden öndedir.
- Askeri okullarda pozitif bilim dersleri verilmiş ve yaratıcı bilgi önemsenmiştir. Batının gelişmişlik seviyesini yakalamak için batının ilim ve teknolojisinden yararlanılmıştır.
- Gökalp, yükseköğretimde öğrenimine devam eden her birey uzmanlık alanlarına yönelik eğitim almalıdır
- Askeri okullarda yetişen öğrenciler sınıflarına göre uzmanlık eğitim almaktadır.
- Gökalp, toplum bilincini oluşturmak ve vatanın menfaatini şahsi çıkarların önünde tutacak bireyler yetiştirmek amacıyla milli değerlerin kazandırıldığı milli bir eğitimi savunmuştur.
- Askeri okullarda yetişen her bir birey vatani ve milleti için canını seve seve feda edebilmekte bu durum milli değerlerin bireylere kazandırıldığını göstermektedir.
- Askeri Okullarda Osmanlı Tarihi dersinin okutulmasının gerekçesi olarak farklı etnik yapıdaki bireyleri ortak bir tarih şuuru etrafında toplama olarak ifade edilmektedir.
- Gökalp, ortak tarih şuurun oluşturulması ve milli değerler etrafında bireylerin bir araya getirilerek ulus inşasını oluşturmayı amaçlamaktadır.
- Askeri okullarda eğitim alan bireyler, tek bir tip de ve tek bir pedegolojiye sahip olarak yetişmektedir. Bu durum; bireylerin birbirini daha iyi anlayabilmesini sağlamakta, aynı amaçlar etrafında birleştirmekte ve hizmet etmektedir.

- Gököl, eğitim tek tip olmalıdır ve tek bir pedegolojiye sahip fertler yetiştirilmelidir. Aksi takdirde farklı zihniyette yetişen bireylerden toplumsal bir birlik sağlanmayacaktır.
- Askeri okullarda pozitif ilimlere önem verilmiştir.
- Ziya Gököl'in eğitim önerilerinde ise pozitif ilimleri ön planda tutmaktadır.

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

Araştırmanın birinci alt amacına yönelik sonuçlar

Osmanlı İmparatorluğu çağın gelişmelerini takip etmemesi ve yenilikleri kabul etmemesi imparatorluğu felakete sürüklemiştir. Bu durumu engellemek amacıyla çözümler arayan Gökâlp ve diğer birçok aydın kesim ülkesinin kurtuluşunu sağlamak için çözüm yollarını aramışlardır. Gökâlp'in yaşadığı dönem Osmanlı İmparatorluğu'nun en sıkıntılı yıllarına denk gelmekte ve akademik çevrelerce bu dönem için İmparatorluğun en uzun yüz yılı olarak ifade edilmektedir. Gökâlp fikir hayatının en yoğun döneminde “Bu ülke nasıl kurtulur?” sorusuna cevap bulmaya çalışmıştır. Ülkesinin sorunlarını şahsi sorunlarının önünden geldiğini düşünen Gökâlp, çözümün baştan sona değişimden geçmesi gerektiğini dile getirmiştir.

Gökâlp ilk başta “Osmanlılık” akımını desteklemiş olup daha sonra milliyetçik akımının hız ve önem kazanması sonucunda ülkesinin kurtuluşunu “Türkçülük ve Batıcılık” fikrinde bulmuştur. Gökâlp yaptığı çalışmalarında karşıt durumları bir potaya koyarak ahenkli bir uyum içerisinde bir bütünlük yakalamaya çalışmıştır. Bazı kişilerce Gökâlp'in bu durumu için başarıyı yakalayamadığı söylene de yaptığı çalışmalarda “Türkçülükten, İslamcılıktan ve Batı uygarlığından” bir bütün oluşturmaya çalıştığını görmekteyiz ve Gökâlp her fırsatta bu fikrini savunmuştur.

Gökâlp'in düşüncelerin oluşmasında ve şekillenmesinde içinde bulunduğu tarihsel koşulların yanı sıra çevresinden ve ailesinden aldığı eğitimin etki payı önemli derecede yüksektir.

Araştırmanın ikinci alt amacına yönelik sonuçlar

Gökâlp eğitim meselelerine bilimsel olarak yaklaşmaktadır. Durkheim'in fikirlerini benimsemesiyle birlikte Türkiye'nin değerlerine uygun ve yönü batı uygarlığına dönük olacak şekilde bir eğitim sistemi kurmaya çalışmıştır. Buradaki amacı ülkesinin millî değerlerine ve geçmişine değer veren, bunları umursayan, her alandan gelişmeyi takip eden ve üretmeyi devamlı hale getirecek bir eğitim modelini hayata geçirmektir.

Gökalp, ülkede verilen eğitimin ülkenin gerçeklerine uygun olması gerektiğini savunmaktadır. Eğer bu gerçeğe uymayan bir eğitim sistemi kurulursa ülke felakete sürüklenecektir. Tüm düşüncelerinin temelinde bulunan kültür ve medeniyet yaklaşımını eğitim alanında da sergilemiştir. Ona göre eğitim ve öğretim için iki farklı yargı vardır. Gökalp'e göre eğitim (Terbiye) millîdir ve kültürün aktarılması olarak ifade edilmektedir. Gökalp öğretimi (Talim) ise sadece bir topluma ait olmayan ve ortak aklın ürünü değerler(medeniyet) olarak ifade etmiştir.

Gökalp, çağdaş medeniyet seviyesine ulaşmak için batının ilmini göstermekte ancak batının taklit edilmemesi gerektiğini, onun kültürünü alınmamasını, sadece ilmin alınması gerektiğini savunmuştur. Kimileri bu gelişmeyi kabul etmeyip dini gelişmenin önünde bir engel olarak öne sürmektedir. Bu durumdan dolayı eğitimin her milletin gerçek ihtiyaçları doğrultusunda düzenlenmesi gerektiğini savunmuştur. İlmî ilerlemiş ülkelerden, onların bulunduğu gelişmişlik seviyesine gelmek, onları bu noktaya getiren temel etkenleri ortaya çıkarmak ve kendi ülkesindeki sorunları tespit edip gelişmesini engelleyen noktaları ortaya çıkardıktan sonra bu sorunları ortadan kaldırmanın, açığı kapatmanın mümkün olduğunu savunmuştur.

Gökalp, çağdaş değerlerin taklidini değil üretiminin esas alınması gerektiğini dile getirmiştir. Bu açıdan Gökalp ilimleri yaratılmış ve yaratıcı olarak ikiye ayırmıştır. Tüketime açık olan ilmin yaratıcı ilim olduğunu ve bunun ilerlemeye hiçbir katkısının ve faydasının olmadığını, bunun yerine üretim odaklı olan yaratıcı ilmin esas alınıp topluma kazandırılması gerektiğini söylemiştir.

Tanzimat zihniyeti, her şeyi olduğu gibi kabul etmesi ülkeyi felakete götürmüş ve ülkenin sorunlarını çözememiştir. Gökalp, Türk toplumunun yeniden inşa edilmesinin zorunlu olduğunu ve bu inşa görevinin eğitim ile tamamlanacağını belirtmiştir. Ülkenin kendi gerçeklerinden uzak ve onlardan habersiz, hedefi olmayan bir topluluğun sorunları çözemeyeceğini düşünmektedir. “Bu durumu her şeyin bir amaç doğrultusunda hareket etmektedir.” şeklinde özetlemek doğru olacaktır.

Gökalp, aşiretten milliyete dönüşmesinin nedenini millî eğitime dayandırmaktadır. Millet aşamasında, eğitimin özünün genç kuşaklara ve nesillere millî değer ve kültürün aktarma ve kazandırmak olarak ifade etmiştir. Millet bilincinin oluşmasında bir ırka

mensup olmaktan daha çok aynı ülkü etrafında toplanma, aidiyet ve aynı eğitimi almaya bağlamaktadır.

Günümüz eğitim politikalarında Gökalp'in düşünce izlerini görülmektedir. En belirgin özelliği millî eğitimin oluşturulması, yaratıcı eğitime önem verilmesi gibi konuları günüm eğitim modellerini ve politikaların temelini oluşturmaktadır.

Gökalp eğitim hakkındaki fikirlerinin oluşmasında o dönemin üç ayrı eğitim kurumunda yetişen (medrese, yabancı okullar, Tanzimat okulları) ve üç ayrı zihniyetten yetişen nesilden çözüm beklemenin yanlış olduğunu söylemektedir. Bu farklı zihniyetlerde ve ortamda yetişen nesilden ortak dili konuşmaları ve ortak kültürde toplanmalarının beklemek imkânsızdır. Gökalp, bu durumdan kurtulmanın yolunun millî eğitimden geçtiğini söylemiştir.

Araştırmanın üçüncü alt amacına yönelik sonuçlar

Gökalp sorunların çözümü için yeni fikirler geliştirmiştir. İlk, orta ve yükseköğretim konuları hakkında fikirler ortaya koymuştur. Ona göre liselerde yetişen bireyler devletin üst kademelerinde görev almaları sebebinde dolayı bu kişilere kişisel çıkar ve menfaatlerden uzak fedakâr ve vatansever kişiler yetiştirmemiz gerektiğini ifade etmiştir.

İlköğretim kademesinde daha çok eğitime odaklanılması gerektiğini dile getirmiştir. Bunun nedeninin ise öğretmenlerin küçük yaştaki çocuklara kendi ideolojisi doğrultusunda eğitim verebileceğini dile getirmiştir. Bu durum ruhsal olgunluğa erişmeyen bu çocuklarda bunalım yaşamalarına sebebiyet verebilmektedir. Kısaca bu okullarda öğretmenlik yapanların çıkarlarını gözetebileceğini vurgulamaktadır. Bu durumun yaşanmaması için öğretmenler kişisel ideolojilerin uzak durmalı ve müfredatın belirlediği programı uygulamalıdır.

Gökalp, yükseköğretim kurumunu da ele alıp incelemiştir. Üniversitelere akademik özerkliğin verilmesi gerektiğini savunmuştur. Öğrencilere hangi dersi almak istedikleri konusunda esneklik tanınması gerektiğini, üniversite yönetiminin işinin ehli olan profesörlere verilmesi gerektiğini savunmuştur. Tüm bunların yanında öğretmenler için öğretmenler kulübü, lisan, din ve ahlak gibi bilgi verici nitelikte

etkinliklerin düzenlenmesi gerektiğini ve tüm bu düşünceleri dönem şartlarına göre onun ne kadar ileri görüşlü olduğunu bize göstermektedir.

Gökalp, Harbiye ve Tıbbiye mekteplerinde verilen eğitimin, maarif inkılabı için numune olarak dikkate alınması gerektiğini dile getirmiştir. Söz konusu askeri okullarda verilen eğitim, Gökalp'in eğitim reformu hakkındaki öneriyle benzerlik göstermektedir. Genel anlamı itibariyle askeri okulların eğitim sistemi gökalp'in eğitim anlayışının temelini oluşturmaktadır.

Sonuç olarak Gökalp, fikir ve öne sürdüğü düşünceleri ile yaşadığı döneme, cumhuriyetin kuruluşuna ve eğitim alanına damga vurmuştur. Cumhuriyetin kabulüyle birlikte birçok rejimin alt yapısını oluşturmada Gökalp'in etkisinin olduğunu söylememiz yanlış olmamakla birlikte Gökalp, Tevhid-i Tedrisat Kanunu (1924), Medeni Kanun (1926), Dil devrimi (1928), Tarım Reformu ve Laiklik gibi birçok yeniliğin oluşmasında etkisi vardır.

Gökalp, eğitimden beklentisinin toplumun temel ihtiyaçlarına cevap vermek üzere millî ve manevi değerlere sahip, çağdaş, demokrat, geçmişini geleceğe taşıyan düşünen ve eleştiren fertler yetiştirilmesi olarak ele almaktadır. İçinde bulunan çağın bilgi çağı olmasından dolayı gelişmiş milletler kendilerini hep yenilemekte ve bilimsel bilgilerin hayata uygulanması amacıyla çalışmalarını sürdürmektedir. Söz konusu bilimin ilerlemesi için eğitime büyük görevler düşmektedir. Toplumun yararına uygun olarak eğitim sisteminin çağın gerekliliklerine göre uyarlanması ve yeniden inşa edilmesi gerekmektedir. Gökalp bu noktada üzerinde durduğu hususta geçmişin geleceğe taşınmasını sağlayacak millî değerlerine sahip çıkan bir eğitim inşa edilmesi gerektiğini savunmaktadır

Genel hatlarıyla Gökalp'in hedeflediği eğitim sistemi, millî benliklerine ve millî değerlerine sadık bireyler yetiştiren bir irfan yuvası oluşturmaktır. Gökalp aynı zamanda millî bir eğitimin ve millî kültürün oluşturulması gayesindedir. Çünkü toplumlar eğitim sayesinde gelişmektedir. Bu doğrultuda eğitimin çok önemsenmesi gerektiğini ve bu irfan yuvalarının kişisel çıkarlar için alet edilmemesi gerektiğini ayrıca siyasetin hiçbir zaman bu yuvalara girmemesi gerektiğini savunmuştur. Çünkü kişisel çıkarların bulunduğu eğitim yuvalarında, eğitim ve akademide şeffaflıktan bahsetmek mümkün olmayacaktır. İrfan yuvalarının her zaman millete ve

memleketine hizmet etmesi ve milletini çağdaş muasır seviyesine ulaştıracak fertler yetiştirmekle sorumlu olması gerekmektedir. Eğer bugün eğitim, kişisel çıkarlar için kullanılırsa eğitim bir grubun çıkarına hizmet edecektir. Bu durum eğitimde fırsat eşitliğini de ortadan kaldıracaktır. Tabi bu durum toplumdaki sosyalleşmeyi de olumsuz yönde etkileyecek ve toplumsal birlikten söz etmek imkânsız hale gelecektir. Toplum içerisinde küçük küçük gruplar meydana gelecek ve her grup kendi çıkarından söz ederek, nihayetinde toplumsal birliğin ortadan kalkmasına sebebiyet verecek ve bu milletin gelişmemesine neden olacaktır. Sonuç olarak, yaşadığımız bu güzel ülkede toplumsal birliği daha güçlü kılarak, özveri ile çalışan, hayranlığı benimsemeyen, kendi özünü ve kültürünü benimseyen, onu yücelten, gelişmeye ve ilerlemeye her zaman açık olan gelece sağlam adımlarla koşan nesiller yetiştirmeyi kendimize mefkûre edinmeliyiz.

Öneriler

Gökalp'in eğitim hakkındaki düşünce ve görüşleri yaşadığımız topraklarda ulusal eğitimin temelini atmıştır. Bunun yanında günümüz için kapsamlı tarihsel ve düşünsel konuların izlerini eğitim sistemine yansıtmıştır. Bu sınırlı çalışmada Ziya Gökalp'in eğitim hakkındaki görüş ve önerileri çözümlemeye, olabildikçe bir bütünlük içinde açıklanmaya çalışılmıştır. Ancak Gökalp'in eğitim hakkındaki fikirleri günümüze kadar gelen etkileri ayrıntılı bir şekilde araştırılmaya ihtiyacı vardır. Özellikle eğitim ve siyaset hakkında görüşlerini daha ayrıntılı ve bu iki kurumun birbiri üzerindeki olumlu ve olumsuz etkileri araştırılmaya ihtiyaç vardır. Çünkü eğitim kurumu istenen niteliklerde birey yetiştirebilen bir fabrika rolündedir. Bu doğrultuda toplumda söz sahibi ve yetkiyi elinde bulundurmak isteyen bir takım grup veya gruplar kendi amaçlarına hizmet etmek için eğitim kurumunu kullanarak kendi ideolojilerini topluma en hızlı ve en kalıcı şekilde aşılayabilmektedir. Bu durum toplumsal eşitsizliği yol açmakta bu durumun önüne geçebilmek ve toplumu bilgilendirmek amacıyla bu konunun çalışmaya ihtiyacı vardır.

Gökalp'in ulusal eğitim hakkındaki görüşlerini, yaşadığı dönem içerisinde diğer ülkelerin ulus kuramcılarının görüşleri ile karşılaştırılmalı olarak ele alınacak bir çalışma onun, dönemine göre hangi konumda olduğu ortaya koyan bir çalışmanın ele alınması literatüre önemli katkı sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- “Pirimin Vasiyeti” Ziya Gökalp, *Makaleler VII*, Hazırlayan: M. Abdülhalûk Çay. 1. Baskı. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1982.
- Adanalı, A. Hadi. "Ziya Gökalp'in Eğitim Felsefesi ve Yüksek Eğitim Hakkındaki Görüşleri". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.1 (2004): 57-70.
- Akbaş, Oktay. 2008 "Değerler Eğitimi Akımlarına Genel Bir Bakış". *Değerler Eğitimi Dergisi*, C. 6. S. 16 (2008): 9-27.
- Akbıyık Cenk, Sadi Şerefoğlu, “Eleştirel Düşünme Eğilimleri ve Akademik Başarı” *Çukurova Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, C.3. S.32. (2006): 90-91.
- Akyol, Canan. "Emile Durkheim'A Göre Eğitim". *Emile Durkheim; Üçüncü Fransa Cumhuriyeti'nde Öğretmenlerin Eğitimcisi ve Eğitim Görüşleri*. Ed. Bahri Ata içinde Ankara: Pegem Akademi Yayınları, 2013, 7-16.
- Akyürek, Salih. *Zorunlu Askerlik ve Profesyonel Ordu*. Bilgi Adamlar Stratejik Araştırma Merkezi, 2010.
- Akyüz, Yahya. *Türk Eğitim Tarihi*. Ankara: Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Yayınları, 1982.
- Akyüz, Yahya. *Başlangıçtan Günümüze Türk Eğitim Tarihi*. İstanbul: Alfa Yayınları, 2001.
- Altıkardeş, İsmet. *Din, Sosyalleşme ve Hoşgörü*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2003.
- Anar, Suat. "Ziya Gökalp'in Eğitim Anlayışı". *İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: 1996. 131-134.
- Avcı Alaattin, “*Türkiyede Askeri Yüksek Okullar Tarihçesi*” (Cumhuriyet Devrine Kadar), Ankara: Gnkur. Basımevi, 1963.
- Aydın, Suavi. *Modernleşme ve Milliyetçilik*. Ankara: Göldoğan Yayınları, 1993.
- Aydınalp, Halil. "Birlikte Yaşama Kültürümüzün Sosyolojik Çerçevesi” *Birlikte Yaşamanın İmkânı*. Ed. M. Düzce-R. Akkır, Ankara: Eski Yeni yayınları, 2021.
- Aytaç, Ömer. *Sosyoloji/ Bir Giriş Denemesi*. Elazığ: Üniversite Kitabevi, 2002.

- Banarlı, Nihat Sami. *Türk Edebiyat Tarihi*. C.2 İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1983.
- Başaran İbrahim Ethem, Çingir Şakir, *Türk Eğitim Sistemi ve Okul Yönetimi*, 4.bs. Ankara: Siyasal Kitapevi, 2013.
- Baysanoğlu, Şevket. *Ziya Gökalp'e ilişkin Anılar, Belgeler- Bilgiler*, VIII Ziya Gökalp (Üç aylık kültür ve edebiyat dergisi) C.4. S. 17. 1980.
- Berkes, Niyazi. *Türkiye'de Çağdaşlaşma*. İstanbul: Doğu-Batı Yayınları, 1978.
- Berkes, Niyazi. *Türk Düşününde Batı Sorunu*. Ankara: Bilgi Yayınevi, 1975.
- Bilgin, Vejdî. *Sosyal Çözüm ve Din*. Samsun: Etüt Yayınları, 1997.
- Canal Miraç. "Emile durkheim e göre meslek ahlakı" *Emile Durkheim; Üçüncü Fransa Cumhuriyeti'nde Öğretmenlerin Eğitimcisi ve Eğitim Görüşleri*. Ed. Bahri Ata. Ankara: Pegem Akademi Yayınları, 2013, 8-17.
- Celkan, Hikmet Yıldırım. *Ziya Gökalp'in Eğitim Sosyolojisi*. İstanbul: Milli Eğitim ve Spor Bakanlığı Yayınları, 1989.
- Celkan, Hikmet Yıldırım. *Eğitim Sosyolojisi*. 3. Bs. İstanbul: Milli Eğitim ve Spor Bakanlığı Yayınları, 1989.
- Çelik Vehbi, Yeşilyurt Etem, "Kalkınmada Eğitimin Rolü: Sayısal Veriler Işığında KOP Bölgesi Eğitim Göstergeleri" *KOP Bölgesel Kalkınma Dergisi*, C.1 S.1. (2013): 141-152.
- Çalış, Şaban H. *Hayaletbilimi ve Hayali Kimlikler Neo-Osmanlılık, Özal ve Balkanlar*. Konya: Çizgi Yayınevi, 2006.
- Çakmak Özlem, "Eğitimin Ekonomiye ve Kalkınmaya Etkisi" *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*, S.11, (2008): 33-41.
- Çam, Yusuf. *Atatürk'ün Okuduğu Dönemde Askeri Okullar, Rüştîye, İdadi, Harbiye (1892-1902)*. Ankara: Genel Kurmay Basımevi, 1991.
- Çam Esat, *Siyaset Bilimine Giriş*, İstanbul: Der Yayınları, 1998.
- Çoban, Ahmet. "Ziya Gökalp ve Eğitime İlişkin Görüşleri". *Tanzimat'dan Günümüze Diyarbakır*, Ed. Oktay Bozan, Hakan Asan, Hatip Yıldız, Mehmet Salih Erpolat, C.3 Ankara: Manas Yayınları, 2019, 329-349.
- Çoban Ahmet, "Sınıf Öğretmenlerinin Eğitim Sürecine İlişkin Felsefi Tercihlerini Değerlendirme" *Cumhuriyet Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* (2007): 1-10.

- Duru, Kazım Nabi. *Ziya Gökalp*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1975.
- Dursun Cansu, “Sosyolojinin Türkiye’de Şekillenışı: Kuruluş Yılları” *Bilim Armonisi*, C.2. S.1. (2019): 19-24.
- Doğan Soner, “Eğitim Bilimine Giriş”, *Eğitimin İşlevleri*, ed. Celal Tayyar Uğurlu, Ankara: Eğiten Kitap Yayınları, 2015.
- Ergin, Osman. *Türk Maarif tarihi*. C. 2 İstanbul: Kültür Yayınlar, 1977.
- Ergün, Mustafa. *II Meşrutiyet Dönemi (1908-1914) Askeri Eğitim Kurumları ve Harbiye Kara Harp Okulu Tarihinde Harbiye*. Ankara: KHO Basımevi, 1999.
- Erişirgil, Mehmet Emin. *Bir Fikir Adamının Romanı Ziya Gökalp*. 3.Bs. Ankara: Nobel Basımevi, 2007.
- Erkal, Mustafa E. *Sosyoloji (Toplum Bilimi)*. 13. Bs. İstanbul: Der Yayınları, 2006.
- Eroğlu Hamza, *Türk İnkılap Tarihi*, Ankara: MEB, 1982.
- Fichter, Joseph. *Sosyoloji Nedir?* Çev. Nilgün Çelebi. Ankara: Anı Yayıncılık, 2009.
- Gök Hayrullah, *Arşiv Belgelerinin Işığında Kara Harp Okulu Tarihi (1834-1883)*, Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, 2005.
- Gökalp, Z. (1976a). *Makaleler-I*. Yay. Haz. Ş. Beysanoğlu. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Gökalp, Z. (1977a). *Makaleler-IV*. Yay. Haz. F. R. Tuncor. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Gökalp, Z. (1977b). *Malta Konferansları*. Yay. Haz. M. F. Kırzioğlu. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Gökalp, Z. (1977c). *Makaleler-III*. Yay. Haz. M. O. Durusoy. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Gökalp, Z. (1980). *Makaleler-IX*. Yay. Haz. Ş. Beysanoğlu. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Gökalp, Z. (1981a). *Makaleler-V*. Yay. Haz. R. Kardaş. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Gökalp, Z. (1981b). *Makaleler-VIII*. Yay. Haz. F. R. Tuncor. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

- Gökalp, Z. (1982a). *Makaleler-II*. Yay. Haz. S. H. Bolay. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Gökalp, Z. (1982b). *Makaleler-VII*. Yay. Haz. A. Çay. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Gökalp, Ziya. “Maarif Meselesi” *Muallim Mecmuası*. C. 1. S. 12. 1917.
- Gökalp, Ziya. “Milli İctimaiyat; Usul”, *İctimaiyat Mecmuası*. C. 1. 1917. Aktaran: Celkan, Hikmet Yıldırım. Ziya Gökalp’in Eğitim Sosyolojisi. İstanbul: Milli Eğitim ve Spor Bakanlığı Yayınları, 1989.
- Gökalp, Ziya. *Hars ve Medeniyet*. İstanbul: Toker Yayınları, 2013.
- Gökalp, Ziya. *Milli Terbiye ve Maarif Meselesi*. 2.Baskı, Ankara: İş Matbaacılık ve Ticaret, 1972.
- Gökalp, Ziya. *Terbiyenin Sosyal ve Kültürel Temelleri*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınevi, 1896.
- Gökalp, Ziya. *Türkçülüğün Esasları*. Ankara: Panama Yayıncılık, 2020.
- Gökalp, Ziya. “Milli Terbiye” *Muallim Mecmuası*. 1992.
- Gökalp, Ziya. *Türk Medeniyet Tarihi*. İstanbul: Kemer Yayınları 2020.
- Gökalp, Ziya. *Türkleşmek İslamlaşmak Muasırlaşmak*. Hazırlayan: İbrahim Kutluk. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1976.
- Gökalp, Ziya. *Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak*. İstanbul: Bilgi Kültür Sanat Yayınları, 2019.
- Göksel, Ali Nüzhet. *Ziya Gökalp’in Neşredilmemiş Yedi Eseri ve Aile Mektupları*. İstanbul: 1956, Akt. Ahmet İnam, “Ziya Gökalp’in Düşünce Çerçevesini Anlama Denemesi”, İnsan Bilimleri Dergisi, VII/I, 1988.
- Günay, Ünver. *Din Sosyolojisi*. Bs. 6. İstanbul: İnsan Yayınları, 2003.
- Güngör, Erol. *Türk Kültürü ve Milliyetçilik*. İstanbul: Ötüken Yayınları, 1978.
- Güven, İsmail. *Türk Eğitim Tarihi*. Ankara: Pegem Akademik Yayıncılık, 2018.
- Hanioğlu, Şükrü. *Bir Siyasal Düşünür Olarak Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi*. İstanbul: Üçdal Neşriyat Yayınları, 1986.
- Ülken, Hilmi Ziya. *Türkiye’ de Çağdaş Düşünce Tarihi*. İstanbul: Ülken Yayınları, 1992.

- Işıklar, Celal. *Kamu Hizmetleri ve İdari İşlem Alanı Olarak Zorunlu Askerlik*. (Doktora Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008a).
- İhsanoğlu, Ekmeleddin. *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti*. C.2. İstanbul: İslam Tarihi, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi Yayınlar, 1998.
- Kafadar, Osman. *Türk Eğitim Düşüncesinde Batılılaşma*. Ankara: Vadi Yayınları, 1997.
- Karakaş Mehmet, “Ziya Gökalp’e Yeniden Bakmak: Literatür ve Yeniden Değerlendirme” *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C.6, S.11, (2008): 435-476.
- Karataş Ziya, “Sosyal Bilim Araştırmalarında Paradigma değişimi: Nitel Yaklaşımın Yükselişi” *Türkiye Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi*, C. 1, S. 1 (2017): 67-88.
- Karaman Mehmet Ali, “Fransız İhtilalinin Osmanlı İmparatorluğuna Etkileri”. *Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi*, S.44. (2018): 62-79.
- Karal, Enver Ziya. *Osmanlı Tarihi*. C. 8 Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2007.
- Karasar Niyazi, *Bilimsel Araştırma Yöntemi*, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2005, 75.
- Karasar Şakir, “Eğitimde Yeni İletişim Teknolojileri-İnternet ve Sanal Yüksek Eğitim” *The Turkish Online Journal Of Educational Technology*, C.3. S.4. (2004): 117-125.
- Kazım, İsmail Gürkan. *Ziya Gökalp ve Üniversite, Ziya Gökalp İçin Yazılanlar ve Söylenenler*. Hazırlayan: Şevket Baysanoğlu, C.3. Ankara: Aslanlar Yayınevi, 2019.
- Kedourie, Elie. *Avrupa’da milliyetçilik*. Çev. Haluk Timurtaş. Ankara: Milli Eğitim Basımevi, 1971.
- Keskin, Mustafa. “Ziya Gökalp de Vatan Kavramı. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. Aktaran Ömer Lütfü Taşçıoğlu "Vatan Kavramı Türk Milleti İçin Vatanın Önemi" *Akademik Sosyal Bilimler Dergisi* S. 3 (2018): 211-230
- Kesim Eren, “Eğitim ve Toplumsal Kurumlar” Adnan Boyacı (Ed.) *Eğitim Sosyolojisi ve Felsefesi*, 2. bs. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayını, 2012.
- Kızılçelik, Sezgin. *Sosyoloji Teorileri*. Bs. 2. Konya: Yunus Emre Yayınları, 1994.
- Kızıloluk Hakkı, “Ekonominin Eğitimin Amaçları ve İçeriği Üzerindeki Etkileri” *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, C.8. S.1. (2007): 21-30.

- Küçük Hülya Sevil, *İttihat ve Terakki Döneminde İslamcılık, Hareketi (1909-1914)*, Ankara Üniversitesi: Doktora Tezi ,2005.
- Kocakaplan, İsa. *Ziya Gökalp*. 2. Bs. İstanbul: Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, 2009.
- Koçer, Hasan Ali. *Türkiye’de Modern Eğitimin Doğuşu*. Ankara: Uzman Yayınları, 1987.
- Koçer, Hasan Ali. *Türkiye’de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi (1773-1923)*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1991.
- Kodaman, Bayram. *Abdülhamit Devri Eğitim Sistemi*. Ankara: TTK Yayınları, 1999.
- Kongar, Emre. *Türk Toplumbilimcileri*. İstanbul: Remzi Kitabevi 1988.
- Kongar, Emre. *Ziya Gökalp*. İstanbul: Remzi Yayınları, 1999.
- Köklügiller, Ahmet. *Milliyetçilik Nedir Ne Değildir?* Bs. 1 İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2008.
- Kurtkan, Amiran. *Sosyoloji*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1997.
- Londau J.M. *Pan-Türkizm; Dün, Bugün ve Yarın*. Çeviren: B. Sevingen-G. Pultar. (1. Baskı, Editör: Gönül Pultar.) "Kimlikler Lütfen-Türkiye Cumhuriyeti'nde Kültürel Kimlik Arayışı ve Temsili" (içinde 79-86) Ankara: ODTU Yayıncılık, 2009.
- Makaleler I, Diyarbakır Peyman Volkan Gazetelerindeki Makaleleri, Hızlı Şevket Baysanoğlu (Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı Yayıncılık, 1976.
- Maurizio, Viroli. *Vatan Aşkı - Yurtseverlik ve Milliyetçilik Üzerine Bir Deneme*. Bs. 1. Çeviren: Abdullah Yılmaz. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1997.
- Meriç, Cemil. *Mağaradakiler*. İstanbul: Ötüken Yayınları, 1978.
- Milli Savunma Bakanlığı, *Osmanlı Döneminde Askeri Okullarda Eğitim*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2000.
- Nirun, Nihat. *Sistematik Sosyolojisi açısından Ziya Gökalp*. İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1981.
- Olgun, İbrahim. “Türkiye’deki Oluşumlar İçinde Ziya Gökalp”. *Dergipark*, C. 0, S. 14 (2011): 1-16.
- Ortaylı, İlber. *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*. İstanbul: Hil Yayınları, 1987.
- Ozankaya, Özer. *Toplum Bilimine Giriş*. Bs. 2 Ankara: Üniversitesi Basımevi, 1977.

- Ögel Bahaeddin, *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, C. 2. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1971.
- Öner, Necati. *Milli Zihniyet ve Milli Birlik*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 1986.
- Özcan, Abdulkadir. "Harbiye" *İslam ansiklopedisi*. C. 16 İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997 115-119.
- Özdağ, Ümit. "Nasıl Bir Profesyonel Ordu; TSK Hakkında Yeni Bir Tartışma" *21. Yüzyıl Dergisi*. S.20. 21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü Yayınları, 2010. 9-14.
- Özdemir, Şevket Süreyya. *Tek Adam; Mustafa Kemal Atatürk (1919-1922)*. C. 2. İstanbul: Remzi Kitabevi 2016.
- Özdemir Soner Mehmet, "Toplumsal Değişme ve Küreselleşme Bağlamında Eğitim ve Eğitim Programları: Kavramsal Bir Çözümleme" *Ahi Evran Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, C.12, S.1 (2011): 85-110.
- Özkırımlı, Umut. *Milliyetçilik Kavramları Eleştirel Bir Bakış*. Ankara: Doğu Batı Yayınları 2008.
- Özkan Hasan Hüseyin, "Popüler Kültür ve Eğitim" *Kastamonu Eğitim Dergisi*, (2006): 29-38.
- Özkul, Metin. "Sosyal Gelişme Açısından Sanayileşme Kültür ve İktisadi Zihniyet". *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. C.1. Isparta: 1995.
- Parla, Taha. *Ziya Gökalp Kemalizm ve Türkiye'de Korporatizm*. Bs. 2. İstanbul: İletişim Yayınları, 1993.
- Safa, Peyami. *Türk İnkılabına Bakışlar*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1981.
- Safran, Mustafa. "Türkiye tarih Eğitimi ve öğretimi." Editör Mustafa Safran ve Dursun Dilek. *21. Yüzyıl'da Kimlik Vatandaşlık ve Tarih İçtimai*. İstanbul: Yeni İnsan Yayınları 2008.
- Sağlam Coşkun, "Emile Durkheim'in Metodolojisi ve Sosyolojisi" *Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi*, C.9. S.2. 2019. 449-480.
- Somer, Selçuk Akşin. *Modern Türkiye de Siyasi Düşünce*. C. 1. Ankara: İletişim Yayınları, 2003.
- Sungu, İhsan. "Tarih Öğretimi Hakkında." Aktaran: Bahri Ata. C.2. S. 8. *Milli Eğitim Dergisi*, 2002. 2-8

- Şehsuvaroğlu, Lütfü. *Türk Düşünce Tarihinde Ziya Gökalp ve Türkçülüğün Boyutları*. İstanbul: Bilgeoğuz Yayınları, 2008.
- Şimşir, Bilal. *Malta Sürgünleri*. 2.Bs. Ankara: Bilgi Yayınevi, 1985.
- Taneri Aydın. *Türk Kavramının Gelişmesi*. Ankara: Ocak Yayınları, 1993.
- Tanyu, Hikmet. *Ziya Gökalp Kronolojisi*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1981.
- Tekeli, İlhan. *Toplumsal Dönüşüm ve Eğitim Tarihi Üzerine Konuşmalar*. Ankara: TMMOB Mimarlar Odası Yayınları, 1980.
- Tolan Barlas. *Sosyoloji*. Ankara: Adım Yayınları, 1993.
- Tuncay, Hasan. *Ziya Gökalp*. 4. Bs. İstanbul: Toker Yayınları, 2002.
- Tunaya Zafer Tarık, *İslamcılık Cereyanı*, İstanbul: Yedigün Matbaası, 1960.
- Turan, Şerafettin. *Türk Kültür Tarihi*. Ankara: Bilgi Yayınevi, 2017.
- Tuna Korkut, “Ziya Gökalp’in Millî Sosyoloji Anlayışı” *Dergipark*, C.0. S.2. (1986): 51-67.
- Türkdoğan, Orhan. *Değişme, Kültür ve Sosyal Çözüm*. İstanbul: Birleşik Yayıncılık, 1996.
- Unat, Ekrem Kadri, ve Samastı, Mustafa. *Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye*. İstanbul: İ.Ü. Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Yayınları, 1990.
- Unat, Faik, Reşit. *Türk Eğitim Sisteminin Gelişimine Tarihi Bir Bakış*. Ankara: M.E.B. Basımevi, 1964.
- Uriel Heyd. *Türk Ulusçuluğun Temelleri*, Çeviren: Kadir Günay. İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1979.
- Ülken, Hilmi Ziya. *İçtimai Doktrinler Tarihi*. İstanbul: Yenidevir Basımevi, 1940.
- Ülken Hilmi Ziya, *Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi*, İstanbul: Ülken Yayınları, 1992.
- Ünal, Tahsin. *Harp Okulu Tarihi 1834 - 1964’te Mustafa Kemal Türk Tarihinde Harbiye*. Ankara: KHO Basımevi, 1999.
- Vahapoğlu, Hidayet. *Osmanlıdan Günümüze Azınlık ve Yabancı Okullar*. İstanbul: M.E.B. Yayınları, 1997.
- Vakkasoğlu, Vehpi. *Tarih Aynasında Ziya Gökalp*. İstanbul: Cihan Yayınları, 1984.

Yazıcı, Nevin. *Osmanlı Fikri ve Genç Osmanlılar Cemiyeti*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2002.

Yeşil Rüştü, Aydın Davut, “Demokratik Değerlerin Eğitiminde Yöntem ve Zamanlama” *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.11, S.2 (2007): 65-84.

Yeşilorman Mehtap, “Siyasal Sosyalleştirme Sürecinde Sosyo-Ekonomik Faktörlerin Rolü” *Bilgi Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, S.36. (2006): 1-46.

Yıldırım Ali, Hasan Şimşek, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, 5. bs. Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2005.

Zabun Beyhan, “Eğitimin Siyasal Sosyalleştirme İşlevi: Cumhuriyet Dönemi İlk Sosyoloji Öğretim Programı ve Ders Kitaplarında Siyasal Sosyalleştirme” *Akademik Bakış Dergisi*, S.31. (2012): 1-12.

Ziya Gökalp, Küçük Mecmua Yazıları.

Ziya Gökalp. Ankara: Hece Yayınları, 2015.

Ziya Gökalp. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınevi, 2011.

Zürcher Erik Jan. *Devletin Silahlanması Ortadoğu'da ve Orta Asya'da Zorunlu Askerlik (1775- 1825)*. Çeviren: M. Tanju Akad. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları. 2003.